

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛИМАР ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 347.91/95+121.2

ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ
ЩОДО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

08 «Право»

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю. В. Лимар**

Науковий керівник: **Герасимчук Лідія Вікторівна**, кандидат юридичних наук,
доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Лимар Ю. В. Позовне провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням інституту позовного провадження в цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Визначено теоретико-правові й методологічні засади дослідження захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку позовного провадження. З'ясовано стан наукового розроблення та методологію дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку позовного провадження. Простежено еволюцію правового регулювання інституту позовного провадження в цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. Встановлено, що протягом тривалого часу фізичну особу не розглядали в цивільному праві носієм комплексу особистих немайнових прав.

З 1963 року, після прийняття Цивільного Кодексу УРСР, цивільне право почало поширювати свій захист на честь та гідність. Прогресивною була наявність загальної цивільно-правової норми, що захищає честь і гідність особи, проте такий захист зводився до вимоги спростування та відшкодування заподіяної майнової шкоди. Нині Україна переходить на такий етап розвитку національного законодавства про захист честі, гідності та репутації, який вирізняється насамперед забезпеченням усебічного правового захисту честі, гідності та репутації від будь-яких посягань, розширенням способів правового захисту зазначених особистих немайнових благ і визнанням їх вищими

соціальними цінностями. Справжній прогрес неможливий без належного забезпечення прав і свобод людини, без належної поваги до честі, гідності та ділової репутації.

Суттєво розширено порядок захисту честі та гідності внаслідок прийняття Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року та Закону України «Про телебачення та радіомовлення» від 21 грудня 1993 року. У цих нормативних актах детально закріплено порядок спростування неправдивої інформації та право на відповідь як способів захисту честі, гідності та репутації.

Переломним моментом стало прийняття 6 травня 1993 року Закону України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян та організацій», згідно з положеннями якого було прийнято зміни до Цивільного кодексу України, зокрема було введено ст. 440¹, де вперше закріплено порядок компенсації моральної шкоди, а також внесено зміни до ст. 6 (передбачено як спосіб захисту цивільних прав компенсацію моральної шкоди), а ст. 7 було викладено в новій редакції (захист поширено на ділову репутацію, а також закріплено можливість компенсації моральної та відшкодування майнової шкоди у випадку поширення неправдивих відомостей, що не відповідають дійсності чи викладені неправдиво, ганьблять честь, гідність і ділову репутацію фізичної та юридичної особи). Це питання було окреслено в Конституції України, де закріплено, що честь і гідність в Україні є найвищою соціальною цінністю (ст. 3); право кожного на спростування недостовірної інформації та компенсації моральної шкоди, відшкодування майнової шкоди, що була цим поширенням спричинена (ст. 32); обмеження права на свободу думки і слова та вільного вираження своїх поглядів та переконань інтересами захисту репутації (ст. 34) тощо. Відбулося переосмислення пріоритетів правового захисту честі, гідності та репутації одночасно з деякими іншими особистими немайновими благами статусу вищих

соціальних цінностей, упровадженням основних принципів функціонування демократичної, правової та соціально орієнтованої держави. У Цивільному кодексі України 2003 року було сформовано нові підходи до проблеми захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві, з огляду на сучасні реалії життя.

Проаналізовано положення Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року щодо онлайн-медіа (медіа, яке регулярно поширює інформацію в текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формах в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному вебсайті, крім медіа, які віднесені до аудіовізуальних медіа).

Досліджено інститут розгляду в цивільному судочинстві справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, що ґрунтується на реформуванні цивільного судочинства, спрямованого на європеїзацію та модернізацію розгляду та вирішення цивільних справ у судах відповідно до Спільних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі.

Аргументовано, що розгляд справ про захист честі, гідності та ділової репутації в рамках спрощеного провадження є недоцільним.

Розглянуто способи захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи за законодавством України. Визначено, що з метою захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації в порядку цивільного судочинства застосовують загальні (відшкодування збитків, а також відшкодування моральної (немайнової) шкоди) і спеціальні (право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права) способи захисту цивільних прав та інтересів.

Досліджено право на честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи як об'єкти судового захисту в порядку цивільного судочинства. Гідністю слід вважати самооцінку особи. Честь – це суспільна оцінка особи в розрізі її

духовних, соціальних цінностей, яка ґрунтується на відповідності діянь (поведінки) особи загальноприйнятим уявленням про добро і зло. Ділова репутація фізичної особи – це суспільна оцінка ділових і професійних рис фізичної особи, набута нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов’язків.

Визначено, що підставою для судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є поширення недостовірної інформації, яка порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі або на недоторканість ділової репутації, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

Предметом доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є обставини, що підтверджують або спростовують факти порушення особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно та своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права, або обставини, які мають інше значення для розгляду справи й підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення.

Обґрунтовано, що елементами предмета доказування в цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є певні обставини.

Аргументовано, що особливість змісту резолютивної частини судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи полягає в тому, що в такій частині рішення вказується не тільки висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково, а й дані про те, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною та ганьбить гідність, честь чи ділову

репутацію позивача, а також спосіб захисту порушеного особистого немайнового права.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні й можливості використання розроблених пропозицій та висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права; у законотворчій діяльності – у процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України й інших держав; у правозастосовній діяльності – під час розгляду та вирішення цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку позовного провадження; в освітньому процесі – для викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес» та «Цивільне право», а також під час підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Ключові слова: честь, гідність, ділова репутація, позовне провадження, судовий захист, право на повагу до гідності та честі, право на недоторканість ділової репутації, судові рішення, способи захисту цивільних прав та інтересів, цивільне судочинство, правозастосування, доказування, моральна шкода, судова практика, юрисдикція.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лимар Ю. В. Предмет доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5 (5). С. 148–157. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/13364>.
2. Лимар Ю. В. Цивільний процесуальний статус сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Актуальні питання у*

сучасній науці. 2024. № 7 (25). С. 400–410. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/13054/13116>.

3. Лимар Ю. В. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті. *Наука і техніка сьогодні*. 2014. № 11 (39). С. 92–102. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15838>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лимар Ю. В. Участь третіх осіб у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Perspectives of contemporary science: theory and practice* : тези IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14–16 жовт. 2024 р.). Львів, 2024. С. 1359–1365.

2. Лимар Ю. В. Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження. *Current trends in scientific research development* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Бостон, США, 17–19 жовт. 2024 р.). Бостон, 2024. С. 616–622.

3. Лимар Ю. В. Юридична природа та підстави судового захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Scientific research: modern challenges and future prospects* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Мюнхен, Німеччина, 21–23 жовт. 2024 р.). Мюнхен, 2024. С. 490–496.

4. Лимар Ю. В. Спеціальні способи захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Science in the modern world: innovations and challenges* : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (Торонто, Канада, 24–26 жовт. 2024 р.). Торонто, 2024. С. 705–710.

5. Лимар Ю. В. Дотримання гідності, честі та ділової репутації політичними діячами у своїй професійній діяльності. *Регулювання приватно-*

правових відносин в умовах сьогодення : матеріали кафедр. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 2024 р.). Київ, 2024. С. 137-142.

6. Лимар Ю. В. Право на захист гідності, честі та ділової репутації суб'єктами владних повноважень. *Цивільне право в сучасних умовах: проблема та перспективи* : матеріали міжкафедр. наук.-практ. круглого столу, присвяч. Дню юриста в Україні (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 26–28.

SUMMARY

Lymar Yu. V. Claim proceedings in civil cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

The dissertation is a comprehensive scientific study of the institution of legal proceedings in civil cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person.

The theoretical-legal and methodological principles of the study of the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person in the procedure of legal proceedings have been defined. The state of scientific development and the research methodology of the problems of protecting the honor, dignity and business reputation of an individual in the course of legal proceedings have been determined. The evolution of the legal regulation of the institution of legal proceedings in civil cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person is traced. The honor, dignity and business reputation of a natural person as objects of judicial protection in civil proceedings were studied.

It has been established that the institution of protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person in the course of civil proceedings has undergone several stages in its evolution, including:

1) the origin of the legal regulation of the protection of honor, dignity and business reputation of a natural person in the procedure of civil proceedings in the norms of Roman private law, which was characterized by the introduction of lawsuits for the protection of honor and other personal non-property rights (I cent. – XVIII cent.);

2) the development of the legal regulation of the institution of protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person in the order of civil proceedings in the norms of the Constitution of Pylyp Orlyk, the characteristic feature of which was the legal regulation of the procedural order of the trial of the relevant category of civil cases (XVIII cent. – XIX cent.);

3) legal regulation of the institution of protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person in the course of civil proceedings by the norms of civil procedural legislation of other states, which was characterized by the regulation of the authority of the instant review of court decisions adopted as a result of consideration of the relevant categories of civil cases (XIX cent. – XX cent.);

4) the development of the legal regulation of the institute for the protection of the honor, dignity and business reputation of an individual in the order of civil proceedings in the norms of the civil procedural legislation of the Ukrainian SSR, a characteristic feature of which was the differentiation of the types of civil proceedings with the normative regulation of legal proceedings as a type of civil proceedings, in the order of which the corresponding category is considered of civil cases (XX cent. – 2004);

5) amendment of the legal regulation of the institution of protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person in the procedure of civil proceedings in the norms of the civil procedural legislation of Ukraine, which is based on the fundamentalization of human rights and ensuring the availability of justice as an international standard of fair proceedings (2004 – until today).

The general provisions of protection of honor, dignity and business reputation of a natural person in the procedure of legal proceedings have been studied.

It is substantiated that after the death of a natural person who filed a lawsuit or who is sued for the protection of honor, dignity and business reputation, or is declared dead, the opening of proceedings in the case is possible only if the subject of the dispute is the right to reply regarding false information that has been spread about a deceased person, or the right to refute such information.

It has been established that the following parties, third parties, as well as bodies and persons granted the right to apply to court in the interests of other persons are parties to cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person. Despite the fact that in different categories of civil cases, the participants in the case are endowed with the same civil procedural status, the material and legal nature of disputed legal relations, which are personal non-property, determines some features of the procedural form of its implementation.

The elements of the subject of proof in civil cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of an individual have been determined, which are the following circumstances: a) dissemination of information, i.e. bringing it to the attention of at least one person in any way; b) the disseminated information concerns the plaintiff, who is the subject of personal non-property rights to respect for honor and dignity and (or) the right to inviolability of business reputation; c) dissemination of inaccurate information, i.e. information that does not correspond to reality or is presented falsely, i.e. contains information about events and phenomena that did not exist at all or that existed, but the information about them does not correspond to reality (incomplete or distorted). At the same time, evaluative judgments, opinions, beliefs, critical assessment of certain facts and shortcomings, which, being an expression of the subjective opinion and views of the defendant, cannot be checked for their conformity to reality (as opposed to checking the truth of the facts) are not subject to judicial protection, and refute; d) dissemination of information that violates personal non-property rights to respect for dignity and honor and (or) the right to inviolability of business reputation by causing damage to relevant personal non-property goods (honor, dignity, business reputation), or preventing a person from fully and timely exercising relevant personal non-property rights.

Procedural features of legal proceedings in civil cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person are highlighted.

It is argued that in order to protect the right to respect for honor and dignity, as well as the right to inviolability of business reputation, in civil proceedings, general (damages and other methods of compensation for property damage, as well as compensation for moral (non-property) damage) and special (law for a response, refutation of inaccurate information, prohibition of dissemination of information that violates personal non-property rights) ways of protecting civil rights and interests.

It is substantiated that the peculiarity of the content of the final part of the court decision in cases concerning the protection of the honor, dignity and business reputation of a natural person is that such part of the decision indicates not only the conclusion of the court on the satisfaction of the claim or on the rejection of the claim in whole or in part, but also data on whether a person's personal non-property right has been violated, which information is recognized as unreliable and defames the dignity, honor or business reputation of the plaintiff, as well as the method of protecting the violated personal non-property right.

The practical significance of the obtained results lies in the use and possibility of using the developed proposals and conclusions: in research work – during further scientific investigations in the field of civil procedural law; in law-making activity – in the process of optimizing the civil procedural legislation of Ukraine and other states; in law enforcement activities – during the consideration and decision of civil cases regarding the protection of the honor, dignity and business reputation of an individual in the course of legal proceedings; in the educational process – when teaching the educational discipline «Civil Process», as well as when preparing relevant educational and methodological materials.

Keywords: honor, dignity, business reputation, legal proceedings, judicial protection of honor, dignity and business reputation, right to respect for dignity and honor, right to inviolability of business reputation, court decision, methods of protection of civil rights and interests, evidence, judicial practice, jurisdiction.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Лимар Ю. В. Предмет доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5 (5). С. 148–157. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/13364>.
2. Лимар Ю. В. Цивільний процесуальний статус сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7 (25). С. 400–410. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/13054/13116>.
3. Лимар Ю. В. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті. *Наука і техніка сьогодні*. 2014. № 11 (39). С. 92–102. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15838>.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

1. Лимар Ю. В. Участь третіх осіб у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Perspectives of contemporary science: theory and practice* : тези IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14–16 жовт. 2024 р.). Львів, 2024. С. 1359–1365.
2. Лимар Ю. В. Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження. *Current trends in scientific research development* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Бостон, США, 17–19 жовт. 2024 р.). Бостон, 2024. С. 616–622.
3. Лимар Ю. В. Юридична природа та підстави судового захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації.

Scientific research: modern challenges and future prospects : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Мюнхен, Німеччина, 21–23 жовт. 2024 р.). Мюнхен, 2024. С. 490–496.

4. Лимар Ю. В. Спеціальні способи захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Science in the modern world: innovations and challenges* : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (Торонто, Канада, 24–26 жовт. 2024 р.). Торонто, 2024. С. 705–710.

5. Лимар Ю. В. Дотримання гідності, честі та ділової репутації політичними діячами у своїй професійній діяльності. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах сьогодення* : матеріали кафедр. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 2024 р.). Київ, 2024. С. 137-142.

6. Лимар Ю. В. Право на захист гідності, честі та ділової репутації суб'єктами владних повноважень. *Цивільне право в сучасних умовах: проблема та перспективи* : матеріали міжкафедр. наук.-практ. круглого столу, присвяч. Дню юриста в Україні (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 26–28.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки та методологія дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження.....	29
1.2. Еволюція правового регулювання інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.....	45
1.3. Честь, гідність та ділова репутація фізичної особи як об'єкти судового захисту у порядку цивільного судочинства.....	60
Висновки до розділу 1.....	77

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження.....	82
2.2. Цивільний процесуальний статус учасників цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.....	92
2.3. Докази та доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.....	111
Висновки до розділу 2.....	138

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

3.1. Відкриття позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.....	145
3.2. Підготовче провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.....	164
3.3. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті.....	173
Висновки до розділу 3.....	182
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
СК	Сімейний кодекс
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У ст. 28 Конституції України презюмується, що кожен має право на повагу до його гідності.

Також відповідно до ст. 297 ЦК України кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність і честь фізичної особи є недоторканими. Також фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації (ст. 299 ЦК України). У випадку порушення, невизнання чи оспорення зазначених у ст. 297 та 299 ЦК України особистих немайнових прав фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист, відповідно, гідності, честі та ділової репутації.

В умовах сьогодення в ЦК України фізичну особу розглядають, як носія всього комплексу особистих немайнових прав, проте так було не завжди. У ст. 7 ЦК УРСР, яка діяла з 1963 року, йшлося про захист честі, гідності та ділової репутації. Тобто із 60-х років XX ст. вже було визначено законодавчі підходи до регулювання особистих немайнових відносин.

Правова регламентація честі, гідності та ділової репутації фізичної особи як особистих немайнових благ, а також визначення змісту відповідних особистих немайнових прав зумовлює постійний науковий інтерес до дослідження проблематики судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Необхідно зауважити, що еволюція правової думки в зазначеному контексті з часів проголошення незалежності України і до сьогодні відбувалася за трьома основними напрямками: 1) наукові дослідження, предметом яких є особисте немайнове право на повагу до гідності та честі, а також право на недоторканність ділової репутації (Р. О. Стефанчук (2000), А. О. Церковна (2002), І. В. Саприкіна (2006)); 2) наукові дослідження, предметом яких є особливості правового регулювання та захисту права на честь, гідність та ділову репутацію спеціальних суб'єктів або за особливих умов (О. В. Синегубов (2008), А. С. Штефан (2013), К. В. Можаровська (2014), В. П. Сverdліченко (2018)); 3) наукові дослідження, предметом яких є особливості судового порядку захисту права на честь, гідність та ділову репутацію (Д. Д. Луспеник (2003)).

Поряд із спеціальними науковими дослідженнями проблематика судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи була предметом загальних наукових розвідок з цивільного процесуального права таких вчених-процесуалістів, як-от: В. І. Бобрик, С. С. Бичкова, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. С. Захарова, Я. П. Зейкан, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, В. А. Кройтор, Ю. Д. Притика, Ю. Ю. Рябченко, В. І. Тertiшніков, С. Я. Фурса, О. І. Угриновська, Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та ін.

03 жовтня 2017 р. у зв'язку із ухваленням Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» цивільне процесуальне законодавство України зазнало чергової новелізації, що зумовлює необхідність вироблення нових концептуальних засад судового захисту особистих немайнових прав, зокрема права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації.

З огляду на зазначене, виокремлення процесуальних особливостей розгляду і вирішення судом справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, а також формулювання на цій підставі науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію цивільного процесуального законодавства України, є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 року, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року №286-р, Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2022-2024 роки, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 року № 454), а також основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради НАВС від 21 грудня 2020 року (протокол №23)), річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 роки.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є виокремлення особливостей позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукової розробки та визначити методологію дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження;

- простежити еволюцію правового регулювання інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи;
- надати характеристику честі, гідності та діловій репутації фізичної особи як об'єктам судового захисту у порядку цивільного судочинства;
- виокремити передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження;
- охарактеризувати цивільний процесуальний статус учасників цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи;
- визначити особливості доказів та доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи;
- виокремити особливості відкриття позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи;
- охарактеризувати підготовче провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи;
- виокремити особливості розгляду цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті;
- виробити пропозиції щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Об'єктом дослідження є суспільні правовідносини, які виникають під час розгляду і вирішення судом цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Предмет дослідження становить позовне провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання

правових явищ. Зокрема, історико-правовий метод використовувався для простеження еволюції правового регулювання інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи (*підрозділ 1.2*). За допомогою системного методу виокремлено передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, а також процесуальні особливості позовного провадження у відповідних справах (*підрозділи 2.1, 3.1–3.3*). Порівняльно-правовий метод застосовано для визначення загального та особливого у правовому регулюванні інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у законодавстві України та інших країн (*підрозділи 1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*). За допомогою формально-юридичного методу здійснювалося тлумачення правових категорій, в результаті чого поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи (*підрозділи 1.3, 2.2, 2.3*). Метод дедукції слугував загальним засобом формулювання висновків (*усі розділи*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. У результаті проведеного дослідження сформульовано та аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

обґрунтовано недоцільність розгляду справ про захист, честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку спрощеного провадження, оскільки вони належать до конвенційних, відтак не можуть бути малозначними;

аргументовано необхідність розширення кола об'єктів – засобів поширення недостовірної інформації, додавши до них мережу Інтернет;

досліджено правове регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації в період з 1991 року й до нині, та викладена наукова позиція, відповідно до якої в основу оптимізації інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи взято принцип фундаменталізації прав людини. Реформування цивільного судочинства повинно бути спрямоване на європеїзацію й модернізацію розгляду та вирішення цивільних справ відповідно до Резолюції Європейського Парламенту від 04 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо загальних мінімальних стандартів цивільного судочинства в Європейському Союзі.

удосконалено:

підходи щодо етапів розвитку інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку цивільного судочинства, серед яких:

1) зародження правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах римського приватного права (I ст. – XVIII ст.);

2) розвиток правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах Конституції Пилипа Орлика (XVIII ст. – XIX ст.);

3) розвиток правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах цивільного процесуального законодавства УРСР (XX ст. – 2004 р.);

5) еволюція законодавства за часів незалежності України щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, як об'єктів цивільного захисту, в процес їх поширення суб'єктами інформаційних правовідносин (з 1991 року по теперішній час);

6) новелізація правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах цивільного процесуального законодавства України, в основу якої покладена

фундаменталізація прав людини та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства (2004 р. – до сьогодні);

науковий підхід, згідно якого у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства, можуть бути застосовані як загальні (відшкодування збитків, відшкодування моральної (немайнової) шкоди), так і спеціальні (право на відповідь, на спростування недостовірної інформації, заборона поширення недостовірної інформації) способи захисту цивільних прав та інтересів. До спеціальних способів захисту цивільних прав та інтересів автором було запропоновано віднести видалення інформації з мережі Інтернет, вибір способу захисту здійснюється позивачем;

вчення про поняття права на повагу до гідності та честі, під яким розуміють вид і міру можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин, яка складається із: правомочності фізичної особи на власний розсуд формувати свою самооцінку; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на повагу до гідності та честі; правомочності фізичної особи вимагати захисту права на повагу до гідності та честі від протиправних посягань інших осіб;

теоретичні підходи про те, що право на недоторканність ділової репутації – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері правової охорони ділової репутації, яка складається із наступних правомочностей особи: вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері суспільної оцінки її ділових і професійних якостей; вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на недоторканність ділової репутації; вимагати захисту права на недоторканність ділової репутації від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права;

дістало подальший розвиток:

наукові судження про те, що слід розуміти під гідністю, честю та діловою репутацією фізичної особи. Гідність – це самооцінка особи. Честь – це суспільна оцінка особи у розрізі її духовних та соціальних цінностей. Ділова репутація фізичної особи – це суспільна оцінка ділових і професійних якостей фізичної особи;

висновок про те, що підставою для судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є поширення недостовірної інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі або на недоторканість ділової репутації, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права;

встановлено, що предметом доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є обставини, що підтверджують або спростовують факти порушення особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права, або обставини, які мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення;

обґрунтування того, що елементами предмету доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є такі обставини: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які

існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права;

доведено, що в разі якщо фізична особа, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, померла або оголошено її померлою, відкриття провадження у справі можливе лише у випадку, якщо предметом спору є право на відповідь щодо недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи, або право на спростування такої інформації;

положення про те, що особливістю змісту резолютивної частини судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є те, що у такій частині рішення вказується не тільки висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково, але й дані про те, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною та порочить гідність, честь чи ділову репутацію позивача, а також спосіб захисту порушеного особистого немайнового права.

На підставі наведених положень розроблено пропозиції щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції правові норми, що їх містять: ч. 4 ст. 274 ЦПК України, ч. 2 ст. 278 ЦК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

- *у науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 березня 2025 року);

- *у законотворчій діяльності* – в процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України та інших держав (акт впровадження Народного депутата України, члена Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики Олександра Санченка від 18 квітня 2025 року);

- *у правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження (акт впровадження Адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ» від 27 березня 2025 року);

- *в освітньому процесі* – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільний процес» та «Цивільне право», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 березня 2025 року).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях: IX міжнародній науково-практичній конференції «Perspectives of contemporary science: theory and practice» (м. Львів, 14–16 жовтня 2024 р.); III міжнародній науково-практичній конференції «Current trends in scientific research development» (Бостон (США), 17–19 жовтня 2024 р.); III міжнародній науково-практичній конференції «Scientific research: modern challenges and future prospects» (Мюнхен (Німеччина), 21–23 жовтня 2024 р.); II міжнародній науково-практичній конференції «Science in the modern world: innovations and challenges» (Торонто (Канада), 24–26 жовтня 2024 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (164 найменувань на 19 сторінках) та 2-х додатків (на 7-и сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінки, із них основного тексту – 182 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки та методологія дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [44].

У ст. 28 Основного Закону також визначено, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам[44].

Поряд із Конституцією України правове регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи здійснює ЦК України.

Зокрема, у ч. 1 ст. 201 ЦК України визначено, що особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, серед іншого, є: честь, гідність і ділова репутація.

Відповідно до ст. 297 ЦК України, кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

Також фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації (ст. 299 ЦК України) [145].

Правова регламентація честі, гідності та ділової репутації фізичної особи як особистих немайнових благ, а також змісту відповідних особистих немайнових прав зумовила перманентний науковий інтерес до дослідження та переосмислення проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Зокрема, перше наукове дослідження відповідного інституту у матеріально-правовому контексті провів Р. О. Стефанчук у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації» (2000) [127]. У роботі досліджено категорії честі, гідності та репутації як об'єкти цивільного права, правовідносини щодо захисту честі, гідності та репутації, а також цивільно-правові способи захисту честі, гідності та репутації.

Р. О. Стефанчук зазначив, що у своєму історичному розвитку законодавство про захист честі, гідності та репутації пройшло сім основних етапів.

Від закріплення в «Руській Правді» та до початку XII ст. тривав перший етап, який вирізнявся тим, що відповідальність за безчестя носила характер кримінального переслідування та була передбачена здебільшого за певні фізичні дії. У середині XII ст. законодавець запроваджує відповідальність і за образу словом. Цей другий етап тривав аж до середини XVII ст., проте характер відповідальності за такий вид посягань залишався кримінально-правовим. Уперше можливість диференціації між кримінальною та цивільною відповідальністю на вибір потерпілого за образу честі було закріплено в середині XVII ст., коли й розпочався третій етап історичного розвитку законодавства про захист честі, гідності та репутації. Саме тоді було широко диференційовано види

образ і відповідальність за них, проте цивільно-правова відповідальність мала форму штрафу, а не компенсації. Четвертий етап розвитку законодавства, який розпочався в середині XIX ст. і тривав до 1917 року, був достатньо прогресивним, порівняно з іншими, оскільки в цей період було запроваджено норми, які захищали немайнову сферу особи, що була порушена внаслідок образи. Проте тривав цей етап недовго, після Жовтневої революції розпочався п'ятий етап, який характеризується відсутністю будь-яких цивільно-правових норм, які б захищали честь, гідність та репутацію. Водночас із 1961 року, розпочався якісно новий період розвитку, коли цивільне право поширило свій захист на честь та гідність. Визначальними ознаками шостого етапу є наявність загальної цивільно-правової норми, що захищає честь та гідність особи, проте цей захист зводився до вимоги спростування та відшкодування заподіяної майнової шкоди. Нині Україна переходить на сьомий етап розвитку національного законодавства про захист честі, гідності та репутації, який характеризується, насамперед, забезпеченням всебічного правового захисту честі, гідності та репутації від будь-яких посягань, розширенням способів правового захисту вказаних особистих немайнових благ та визнанням їх вищими соціальними цінностями [124, 8].

Суттєво розширено порядок захисту честі та гідності внаслідок прийняття законів України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року [24] та «Про телебачення та радіомовлення» від 21 грудня 1993 року [32]. У цих нормативних актах детально закріплюється порядок спростування неправдивої інформації та права на відповідь як способів захисту честі, гідності та репутації.

Переломним моментом стало прийняття 6 травня 1993 року Закону України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян та організацій» [34], згідно з яким прийнято зміни до ЦК України, зокрема передбачено ст. 440¹, де вперше закріплено порядок компенсації моральної шкоди, а також внесено

зміни до ст. 6 (введено як спосіб захисту цивільних прав компенсацію моральної шкоди), а ст. 7 викладено в новій редакції (захист поширено на ділову репутацію, а також передбачена можливість компенсації моральної та відшкодування майнової шкоди у випадку поширення неправдивих відомостей, що не відповідають дійсності чи викладені неправдиво та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію фізичної та юридичної особи). Віднайшло своє місце дане питання і в Конституції України, де було закріплено, що честь та гідність в Україні є найвищою соціальною цінністю (ст. 3); право кожного на спростування недостовірної інформації та компенсації моральної шкоди та відшкодування майнової шкоди, що була даним поширенням спричинена (ст. 32); обмеження права на свободу думки і слова та вільного вираження своїх поглядів та переконань інтересами захисту репутації (ст. 34) тощо. Даний етап характерний переосмисленням пріоритетів, надання честі, гідності та репутації на ряду з деякими іншими особистими немайновими благами статусу найвищих соціальних цінностей, впровадженням основних принципів функціонування демократичної, правової та соціально-орієнтованої держави. Усі ці ознаки віднайшли своє місце в проекті ЦК України, де було сформульовано нові підходи до проблеми захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві, з огляду на сучасні реалії життя. [123, с. 59–60].

Дослідження Р. О. Стефанчука продовжила А. О. Церковна, яка 2002 року захистила дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: «Гідність і честь у цивільному праві України» (2002) [141].

«Гідність і честь, – зазначає А. О. Церковна, – духовні цінності людини, які свідчать про її значущість як члена певного соціуму незалежно від того, будуть вони порушені чи ні. Тому соціальне буття особи забезпечується не тільки з допомогою її суб'єктивного права на захист цих найвищих соціальних цінностей. На думку дисертанта, такий забезпечувальний характер і має суб'єктивне право фізичної особи на повагу до гідності та честі, що насамперед відповідає потребам

його нормального функціонування й потребує його правового виразу й законодавчого оформлення» [141, с. 170].

Комплексно-системне дослідження проблеми права на повагу дало змогу А. О. Церковній визначити, що право на повагу гідності та честі – це юридично визнана й забезпечена можливість фізичної особи користуватися своєю гідністю та честю з власної волі незалежно від інших осіб, узгоджуючи свою поведінку з уявленнями, які наявні у суспільстві стосовно цих цінностей, з метою отримання належної оцінки її рис як особистості та позитивного ставлення з боку інших і вимагати від будь-кого визнання цих цінностей [141, с. 170].

Подальший розвиток наукової думки у контексті захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи пов'язаний дисертаційною роботою І. В. Саприкіної: «Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики)» (2006) [11].

У науковому дослідженні І. В. Саприкіна доходить висновку, що матеріальні та процесуальні елементи права на захист становить єдиний комплексний інститут правового захисту честі, гідності, ділової репутації. Саме такий підхід дозволяє вирішенню низки складних питань захисту гідності та честі фізичної особи крізь призму судової практики. Наведено також аргументи на користь позиції, згідно з якою повага до честі, гідності, ділової репутації нині є гармонійною складовою особистих немайнових відносин, тож регулювання відносин у цій сфері слід здійснювати на підставі загальних положень про особисті немайнові права у рамках цивільного права [110, с. 4].

Також автором аргументовано доводиться, що поняття захисту особистих немайнових прав у доктрині цивільного права віддзеркалює значний історичний шлях розвитку суспільства і нині відрізняється від попередніх по –перше, своїм регулятивним спрямуванням, оскільки право не лише охороняє, але і регулює особисті немайнові відносини (зокрема, це знаходить свій вираз у повазі до честі, гідності і недоторканості ділової репутації в їх непорушеному стані), по-друге,

захисту підлягають не лише традиційно честь, гідність, ділова репутація, але і будь-які інші права, ряд яких тісно пов'язані із захистом честі, гідності, ділової репутації; по-третє, захисту підлягають не лише особисті немайнові права фізичних осіб, але і ряд особистих немайнових прав юридичних осіб, які не мають тісного зв'язку з людиною, як живою істотою, зокрема, йдеться про ділову репутацію, про ім'я, про ряд таємниць і про інформацію тощо [110, с. 10].

Наведено докази на підтвердження висновку про те, що для захисту честі, гідності, ділової репутації фізичних осіб використовують майже всі передбачені цивільним законодавством засоби захисту цивільних прав, які можуть сприяти захисту таких благ фізичних осіб. Ефективність їх підтверджується на сьогодні судовою практикою, а враховуючи, що перелік способів захисту цивільних прав залишається відкритим, спостерігається тенденція до появи нових, більш ефективних саме для захисту честі, гідності, ділової репутації, способів захисту. Доводиться, що у сучасному цивільному праві при захисті честі, гідності та ділової репутації особи застосовуються спеціальні способи захисту, перелік яких не є вичерпним, і які потребують подальшого вивчення та впровадження у законодавство України [110, с. 17].

2008 року проблематика захисту честі, гідності та ділової репутації стала предметом наукового дослідження О. В. Синегубова в дисертації: «Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції» (2008) [116].

У межах наукової розвідки О. В. Синегубов зауважив, що право на гідність та честь й право на ділову репутацію слід розглядати як особливі суб'єктивні права, тому що їх сутність, зміст полягає не лише в праві кожного громадянина на недоторканність його гідності, честі та відповідно ділової репутації (можливості вимагати від всіх інших фізичних та юридичних осіб утримання від порушення цього права) та можливості судового захисту в разі порушення (негативний елемент), а й у можливостях своїми активними діями через

відповідні правомочності щодо володіння, формування та користування здійснювати ці права (позитивний елемент) [116, с. 175].

Також автор виокремив два напрямки цивільно-правової охорони таких особистих немайнових благ, як гідність, честь та ділова репутація. По-перше, це приватно-правовий напрямок охорони, який передбачає загальний спосіб захисту цих немайнових благ, коли зачіпається лише приватний інтерес фізичної особи. По-друге, це публічно-правовий напрямок охорони гідності, честі та ділової репутації, який передбачає, крім загальних можливостей цивільно-правового захисту цих особистих немайнових благ, ще й додаткові публічні гарантії здійснення такого захисту. При цьому враховується: спеціальний правовий статус фізичної особи – носія цих вищезазначених благ (наприклад, працівники правоохоронних органів, державні службовці), а у зв'язку з цим можливість скористатися публічними засобами забезпечення цивільно-правового захисту цих особистих немайнових благ, спосіб порушення прав на ці блага, можливість порушення інтересів держави, можливість залучення до розгляду справи органів прокуратури тощо [116, с. 177].

У процесуальному аспекті правовідносини щодо захисту честі, гідності та ділової репутації 2003 року на дисертаційному рівні дослідив Д. Д. Луспенник у роботі «Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації» (2003) [65].

Узагальнений висновок наукового дослідження Д. Д. Луспенника зводиться до того, що цивільне судочинство як комплексна система інститутів, стадій та процесуальних проваджень має єдину цивільну процесуальну форму, яка визначає певний уніфікований стандарт правосуддя. Єдність цивільної процесуальної форми – концептуальна засада, яка визначає модель дослідження цивільного судочинства. Разом з тим при дослідженні процедур судочинства по конкретних категоріях цивільних справ загальній моделі дослідження притаманні певні особливості, які є похідними від об'єкту судового захисту та

предмету судової діяльності. Ці особливості, однак, не впливають на єдність цивільної процесуальної форми та принципи цивільного судочинства [65, с. 16].

Наступним етапом еволюції наукової думки процесуалістів, які досліджували проблематику захисту честі, гідності та ділової репутації, стала дисертація А. С. Штефан: «Цивільне судочинство у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і ділової репутації» (2013) [159], у якому авторка визначила, зокрема, коло фактів, встановлення яких є необхідним у кожній цивільній справі цієї категорії, як-от: 1) факт поширення або підготовки до поширення інформації ЗМІ; 2) пряме чи опосередковане відношення інформації до особи позивача. Якщо у поширеній або підготовленій до поширення інформації позивач прямо не називається, у позовній заяві повинно бути зазначено, на підставі яких ознак можна дійти висновку, що поширена або підготовлена до поширення інформація стосується особи позивача, а в ході судового розгляду справи цей факт підлягає доказуванню; 3) достовірний характер поширеної інформації. Якщо інформація є правдивою, навіть за умови її негативного характеру, в особи, якої вона стосується, підстав для її спростування не буде; 4) факт приниження честі, гідності і ділової репутації позивача внаслідок поширення або майбутнього поширення ЗМІ недостовірної інформації. Недостовірна інформація не завжди принижує честь, гідність і ділову репутацію, вона може мати нейтральний або навіть позитивний характер та не завдавати шкоди інтересам особи; 5) наявність у ЗМІ, який є відповідачем, статусу юридичної особи [159, с. 12].

2014 року було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: «Процесуальні особливості розгляду справ про захист гідності, честі та ділової репутації публічних осіб», у якій її автор, К. В. Можаровська, зосередила увагу на тому, що потенційна можливість особи мати право на репутацію виникає з моменту її народження. Оскільки ділова репутація як особисте немайнове благо існує не взагалі, а в певній сфері діяльності, то й

суб'єктивне особисте немайнове право особи на недоторканність ділової репутації завжди пов'язано з певною діяльністю, а тому виникає з моменту початку такої діяльності. Щодо моменту виникнення самої ділової репутації як особистого немайнового блага особи, то необхідно зауважити, що репутація не виникає, а формується. Тому визначити конкретний момент виникнення ділової репутації особи практично неможливо, вона перебуває в постійній динаміці, розвитку, а тому в кожний окремий момент часу може бути різною. Однак, у зв'язку з особливостями людської психіки та постійною необхідністю оцінювати навколишній світ, репутація (як суспільна оцінка ділової активності особи) в певному, початковому вигляді зароджується одразу після початку професійної діяльності її носія [70, с. 182].

Останнє наукове дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації датовано 2018 роком – «Здійснення і захист права на честь, гідність та ділову репутацію в умовах надзвичайного або воєнного стану». Його автор, В. П. Свердліченко, обґрунтувала позицію про те, що врахування імперативних норм і правил, які починають діяти разом із введенням надзвичайного або воєнного стану, є необхідною умовою для визначення моделі власної поведінки уповноваженої особи. Основними дієвими способами правового регулювання меж здійснення права на честь, гідність та ділову репутацію в умовах надзвичайного або воєнного стану є заборона та дозвіл. Зазначене обумовлює специфіку надзвичайного або воєнного стану при встановленні меж здійснення права на честь, гідність та ділову репутацію в умовах надзвичайного або воєнного стану. А тому межами здійснення права на честь, гідність та ділову репутацію в умовах надзвичайного або воєнного стану є рамки імперативного характеру, що встановлені законодавцем під час введення надзвичайних правових режимів, з урахуванням яких особа-носій здійснює вибір способу реалізації можливостей, закладених у змісті даного права [112, с. 4].

Сьогодення диктує свої умови, відбувається масова цифровізація суспільства, постійний розвиток інноваційних технологій, тому ще більш вагомим та критичним постає питання захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в соціальних мережах та на просторах Інтернету. Тому не варто зупинятися на досягнутих результатах сформованого механізму захисту моральної шкоди, як способу захисту честі, гідності та ділової репутації, а необхідно розвивати наукові та вдосконалювати практичний досвід щодо інституту відшкодування моральної шкоди за порушення прав на повагу до честі, гідності та на недоторканість ділової репутації фізичної особи [68].

Отже, аналіз наукової доктрини у контексті дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації дає підстави для висновку, що еволюція правової думки у зазначеному контексті з часів проголошення незалежності України і до сьогодні відбувалася за трьома основними напрямками: 1) наукові дослідження, предметом яких стало особисте немайнове право на честь, гідність та ділову репутацію; 2) наукові дослідження, предметом яких виступили особливості правового регулювання та захисту права на честь, гідність та ділову репутацію спеціальних суб'єктів або за особливих умов (наприклад, публічних осіб, працівників поліції, в умовах воєнного стану тощо); 3) наукові дослідження, предметом яких були особливості судового порядку захисту права на честь, гідність та ділову репутацію.

Водночас новелізація цивільного та цивільного процесуального законодавства України зумовлює необхідність наукового переосмислення та формування нових концептуальних засад інституту судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, що і є метою даного дисертаційного дослідження.

Слід зазначити, що будь-яке наукове дослідження ґрунтується на методології його проведення.

Методологія (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень [38, с. 38].

Методологію науки переважно тлумачать як вчення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому разі доцільніше говорити про методику пізнання і дій [38, с. 38].

Головною метою методології науки є дослідження тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт наукового пізнання отримує нові знання про реальну дійсність. За допомогою прийомів і методів суб'єкт пізнання виконує певні дії для досягнення заздалегідь поставлених цілей, що можуть бути як практичними, так і теоретичними [38, с. 38].

Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має чотири рівняву структуру, зокрема: фундаментальні принципи, загальнонаукові принципи, конкретнонаукові принципи, конкретні методи, що використовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження [38, с. 39].

Поняття «метод» у широкому розумінні означає «шлях до чогось» або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі. Тобто, метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). Це визначена система приписів, принципів, вимог, яка повинна орієнтувати суб'єкт пізнання на вирішення конкретного науково-практичного завдання для досягнення певного результату в тій чи іншій сфері людської діяльності. Тому

метод можна визначити також, як сукупність прийомів або операцій практичної або теоретичної діяльності [38, с. 41].

Різновиди методів наукового пізнання умовно поділяють на такі рівні:

1) емпіричний, до якого відносять спостереження, порівняння, вимірювання, анкетування, співбесіду, тестування тощо;

2) теоретико-експериментальний, до якого відносять експеримент, аналіз-синтез, індукцію-дедукцію, моделювання, гіпотетичність, історичність, логічність, абстрагування, ідеалізацію, аксіоматику, узагальнення тощо;

3) метатеоретичний, куди входять діалектичний метод і метод системного аналізу [161, с. 18].

Під час дослідження позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ми використовуватимемо методи наукового пізнання всіх рівнів, зокрема: історико-правовий метод, системний метод, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний метод та метод дедукції.

Історико-правовий метод, з одного боку, передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її поворотами, особливостями; а з другого – це певний спосіб відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності [3, с. 21].

Методологія історико-правового пізнання як основна базисна категорія – одна з найбільш актуальних проблем науки та практики. Головне завдання методології історико-правових досліджень – забезпечення теорії певною програмою пізнання правової реальності в її генезі та функціонуванні, підвищення евристичної ефективності, теоретичного та практичного освоєння дійсності. У змістовний аспект методології входять такі проблеми, як-от: структура наукового знання взагалі та наукової теорії зокрема; закони становлення функціонування та зміни наукових теорій; понятійно-

категоріальний апарат історико-правових наук; характеристика схем пояснення, прийнятих у науці; структура і операційний склад методів науки, умови та критерії науковості тощо [3, с. 21].

До принципів історико-наукового пізнання відносять:

- принцип науковості, що виражає примат об'єктивності теоретичного пізнання над часовим кон'юнктурним інтересом тих чи інших соціальних груп;
- принцип об'єктивності розгляду державно-правових явищ у їх реальному, наявному бутті;
- принцип всебічності та плюралізму, який виражається у комплексному підході до аналізу державно-правових явищ, з урахуванням різних точок зору;
- принцип історизму, який розглядає історико-правові явища в розвитку та історичній взаємодії;
- ціннісно-орієнтаційний принцип, який виступає як продукт практичної діяльності людства, засіб усвідомлення значущості об'єкта пізнання для людини;
- принцип комплексності, який виражає міждисциплінарний підхід, оскільки право – це і юридичне, і соціокультурне, і психологічне, і історичне явище;
- принцип конкретності, який виражає два моменти: врахування місця та часу функціонування держави і права; конкретність як єдність багатоманітності, уособлюючи багатогранність досліджуваного феномена, вихідного визначення права як юридичного, соціологічного, психологічного, соціокультурного явища, як об'єднання негативних і позитивних рис правової реальності [134, с. 45].

Під час дослідження позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ми будемо використовувати історико-правовий метод для простеження еволюції правового регулювання відповідного процесуального інституту.

Системний метод сприяє розгляду історико-правових явищ як цілісних утворень. У найбільш загальному вигляді система постає як органічна сукупність

елементів, компонентів, що утворюють єдність, а не їх простий набір. Ця єдність забезпечується наявністю між ними порівняно однорідних системних зв'язків, які повинні бути не просто зв'язками-відносинами, а категоріями більш складного порядку – зв'язками-зумовленостями, коли зміни одного компонента спричиняють зміни інших. Такі зв'язки як засоби системи забезпечення цілісності системи являють собою особливу взаємодію, в якій зміни компонентів відбуваються в умовах збереження цілісності системи, а кожний компонент своїми методами бере участь у здійсненні загальних функцій. Усе це надає системі нових якостей, не притаманних окремо взятим компонентам [3, с. 27].

Системний підхід передбачає певну непорушність елементів, що формують дану закономірність із урахуванням історичних обставин. Такий підхід припускає розгляд державних і правових явищ як цілісних сукупностей різноманітних елементів (складових частин), що взаємодіють між собою і навколишнім середовищем. Головними категоріями системного дослідження є частина, ціль, аналіз-синтез, статика-динаміка, структура-функція, правова система, система законодавства тощо [3, с. 27].

За допомогою системного методу під час дослідження позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ми виокремимо передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження, а також процесуальні особливості позовного провадження у відповідних справах.

Порівняльно-правовий метод застосовано й під час здійснення класифікації та систематизації правових явищ, що надає можливість у діяхронному та синхронному вимірах досліджувати їх у широкому соціальному та історичному контекстах, виявляти загальне й особливе в історико-правових явищах і процесах, вивчати та порівнювати досвід різних країн у забезпеченні основних

прав і свобод людини і громадянина в правотворчій, у правозастосовній правоохоронній діяльності, фактори, які впливають на їх ефективність [3, с. 27].

Під час дослідження позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи за допомогою порівняльно-правового методу ми виокремимо загальне та особливе у правовому регулюванні зазначеного процесуального інституту у законодавстві України та інших країн.

Формально-юридичний метод передбачає дослідження юридичних фактів та юридичних текстів, тлумачення їх у логічній послідовності з використанням спеціальних юридичних термінів і конструкцій. Цей метод передбачає вивчення права як такого, в «чистому вигляді», поза зв'язком з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами [48, с. 123].

Формально-юридичний метод є традиційним, властивим саме юридичній науці, таким, що виходить з її природи, оскільки формальність є невід'ємною властивістю права. Саме формальний метод виділив право з синкретичної (зливої) єдності соціальних регуляторів стародавнього суспільства [48, с. 123].

За допомогою формально-юридичного методу здійснюють дослідження, спрямовані на формально-догматичну обробку права (формування наукових визначень понятійного апарату; окреслення напрямів юридичної діяльності та розгляд їх логічної природи тощо). Для правової сфери доволі значущими є розмежування мови і метамови права. Мовою права є та мова, яка втілена в чинному законодавстві та практиці його застосування. Метамова є мовою юридичної науки, зокрема – це мова теорії держави і права як тієї системи понять, що становить основу загальнотеоретичної юриспруденції і має глибокий дидактичний сенс у справі професійної підготовки юристів [48, с. 24].

Формально-юридичний метод ми використовуватимемо під час дослідження позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи и для тлумачення правових категорій,

в результаті чого буде поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат відповідного процесуального інституту.

Дедукція – це форма наукового пізнання, логіка якого розгортається від загального до конкретного. Дедуктивним у широкому розумінні вважається будь-який висновок взагалі. У більш специфічному і найбільш поширеному розумінні дедуктивним є – доведення або виведення твердження на основі законів логіки, що мають достовірний характер [38, с. 58].

Змістом дедукції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою передумовою дедукції у практиці пізнання є зведення конкретних задач до загальних і перехід від розв'язання задачі у загальному вигляді до окремих її варіантів [38, с. 58].

У дослідженні позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи метод дедукції слугуватиме загальним засобом формулювання висновків.

Отже, під час дослідження інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ми використовуватимемо такі методи наукового пізнання: історико-правовий метод – для простеження еволюції правового регулювання відповідного процесуального інституту; системний метод – для виокремлення передумов звернення до суду з позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження, а також процесуальних особливостей позовного провадження у відповідних справах; порівняльно-правовий метод – для виокремлення загального та особливого у правовому регулюванні зазначеного процесуального інституту у законодавстві України та інших країн; формально-юридичний метод – для тлумачення правових категорій, в результаті чого буде поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат; метод дедукції, який слугуватиме загальним засобом формулювання висновків.

1.2 Еволюція правового регулювання інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи

Чесність, гідність та репутація особи завжди були й залишаються важливими морально-етичними важелями поведінки людини. Зазначені цінності в системі пріоритетів особи з'явилися тоді, коли вона вперше усвідомила своє «я». Відтоді честь та гідність особи стали вагомими імпульсами вищих прагнень та здобутків. Адже особа як член суспільства намагалася дотримуватися всіх основних правил та принципів співжиття, щоб суспільна думка про неї, її вчинки та поведінку давала можливість їй користуватись заслуженою повагою, а отже, посідати належне місце у суспільстві. Проте ці поняття ніколи не були статичними, вони зазнали динамічного поступу внаслідок суспільних реалій та усвідомлення поняття про «чесне» та «безчесне» [123, с. 7].

Зародження правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи відбулося у Стародавньому Римі.

Римське право знало випадки обмеження правоздатності внаслідок приниження громадянської честі. Найбільш важливими випадками такого обмеження, на думку деяких науковців, були: 1) *intestabilitas* (стосувалось особи, котра була свідком чи особою, що проводила зважування при укладенні певних цивільних угод, а після цього відмовлялась підтвердити здійснення даної угоди чи її змісту. Сутність її зводилась до заборони бути свідком та закликати свідків при укладанні угод, що на той час було досить вагомо, оскільки більшість угод повинні були бути укладені в присутності свідків); 2) *infamia* (римські магістрати не допускали до здійснення тих чи інших публічних функцій осіб з сумнівною репутацією. Так, з огляду на негативну репутацію цензор був вправі викреслити ту чи іншу особу зі списку сенаторів, консул – відмовити особі в реєстрації її як кандидата на посаду магістра, претор – не допустити цю особу до виступу на суді

тощо. З часом викристалізовувалась та часто застосовувалась лише преторська *infamia*, суть якої зводилась до залишення права виступати на суді представником за інших (*procurator*) та права бути опікуном та бути обраним на суспільні посади); 3) *turpitude* (являло собою приниження честі, пов'язане з представниками певних професій, наприклад, акторами тим, що тягнуло за собою також деякі обмеження цивільної правоздатності) [123, с. 45–46].

Враховуючи історичний розвиток Стародавнього Риму, О. А. Підпригора виокремлює декілька етапів становлення захисту честі в цей період. Зокрема, правовий захист проти посягань на честь опосередковувався таким поняттям, як *injuria*. Так, в Законах XII таблиць даний делікт охоплював зазіхання на тілесну недоторканість, який виражався в одній з трьох, вказаних в законі, дій. До них, зокрема, відносились: 1) *membrum ruptum* (найважче правопорушення, суть якого полягає у пошкодженні частин тіла, тягло за собою покарання у вигляді помсти за принципом таліону); 2) *os fractum* (менш тяжке пошкодження (зламана кістка, тяжке тілесне ушкодження), що тягне за собою обов'язок сплатити потерпілому штраф у розмірі 300 асів, коли потерпілий є вільною людиною, та 150 асів – коли він був рабом); 3) *injuria* (найлегша ступінь, яка полягала в нанесенні побоїв без поранень, принизливих ударів тощо. За це правопорушення передбачалась сплата штрафу в 25 асів).

Проте даний стан речей згодом вже не задовольняв тогочасні суспільні відносини, оскільки деякі особи зловживали недосконалістю даного правового захисту. Виходячи з цього, були внесені зміни у правове регулювання даного делікту, де із зазіхань на тілесну недоторканість *injuria* отримав досить широке застосування та перетворився в делікт, суть якого полягала у будь-якому посяганні на особистість взагалі. Проте змінилось не лише суть даного делікту, але й пов'язане з цим покарання. Так, за заподіяння *injuria* замість твердо установлених сум штрафу було введено *action injuriarum*, за яким сума штрафу у

кожному окремому випадку встановлювалась претором, а в решті випадках визначалась суддею. [76, с. 207].

На українських землях правове регулювання захисту гідності та честі фактично почалося з ухвалення короткої редакції Руської Правди (XI—XII ст.), найдревнішої пам'ятки правової культури України, якій було відомо покарання за нанесення шкоди честі. Відповідальність за дане правопорушення носила кримінальний характер, адже честь за часів княжого періоду прирівнювалась, а інколи ставилась вище за такі блага, як життя та здоров'я [72, с. 64–65].

У подальшому правове регулювання захисту гідності та честі отримало еволюційний розвиток у Литовських Статутах (1529, 1566 та 1588 рр.), які передбачали кримінальну відповідальність за безчестя. При цьому безчестя в межах даного акту мало прояви від оплати за вбитого члена сім'ї до образи словом чи то ділом. Диференціація сум залежала від стану потерпілого. В цей період, виходячи з догматичного впливу християнства на свідомість людей, підвищилася роль слова, а це і зумовило необхідність правового захисту честі людини від, переважно, образливих висловлювань [123, с. 50].

1710 року за часів українського козацтва було ухвалено першу українську Конституцію – Конституцію Пилипа Орлика, пункт 7 якої містив правову норму наступного змісту: «коли б хто з генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства та інших військових урядників над тією ж чернею чи то б гонор зважився образити, чи в якому іншому ділі провинився, то таких злочинців сам ясновельможний гетьман не має карати своєю приватною помстою та владою, а повинен таку справу, чи кримінальну, чи не кримінальну, здати на військовий генеральний суд». Отже, даним положенням не тільки захищалась честь гетьмана, а і вводився порядок цивілізованого судового розгляду спорів з приводу захисту гідності та честі, що безумовно свідчило про високий рівень державності того періоду [37, с. 118–120].

Ще одним нормативно-правовим актом, який відіграв одну з провідних ролей в правовому регулюванні відносин на території України в XVII ст., був «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. В Главі 20 «Прав, за якими судиться малоросійський народ» зокрема, містились норми, якими встановлювалася відповідальність за безчестя, що заподіяне тілесними ушкодженнями (арт. 52, 53), та словесне збезчещення (арт. 54), докір словами, який вчинений вперше, вдруге та заочно (арт. 56), обзивання незаконнонародженим сином, чим заподіюється безчестя жіночій статі (арт. 57). Також виділялись норми, якими до відповідальності притягувались наклепники, поносителі, пасквілянти та особи, що складали «анонімні» письма (арт. 59) [94, с. 348–352].

1922 року було прийнято ЦК УРСР. На думку Р. О. Стефанчука, цей період вирізнявся тим, що жоден нормативний акт не закріплював не лише ідею цивільно-правового захисту честі, гідності та репутації, але й жодних інших особистих немайнових благ [123, с. 57].

Також Р. О. Стефанчук зазначає, що до прийняття Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 року дане питання не знаходило свого втілення в чинному законодавстві. З прийняттям вказаного нормативного акта честь та гідність стали об'єктами цивільно-правового захисту і були віднесені до категорії особистих немайнових благ. У зв'язку з цим детально аналізується поняття «особистого немайнового блага», в результаті чого автор дійшов висновку, що поняття «блага» слід розкривати через поняття «цінність», а його визначальними сторонами є «невіддільність від особи носія» (під якою розуміється неможливість фактично відокремити дане благо від носія та передати від однієї особи до іншої) та «відсутність майнового змісту» (неможливість його точної грошової оцінки) [124, с. 5].

18 липня 1963 року було прийнято ЦК УРСР, ст. 7 якого регламентувала порядок захисту честі, гідності та ділової репутації. Зокрема, встановлювалося,

що громадянин або організація вправі вимагати по суду спростування відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать їх честь і гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди їх інтересам, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності. Якщо відомості, зазначені в ч. 1 ст. 7 ЦК УРСР, були поширені через засоби масової інформації (друкованої або аудіовізуальної), вони повинні бути спростовані, у тому ж друкованому виданні, аналогічній радіо- чи телепередачі або іншим адекватним способом. Якщо відомості, які не відповідають дійсності і завдають шкоди інтересам, честі, гідності або діловій репутації громадянина чи організації, містить документ, що виходить від організації, такий документ підлягає заміні або відкликається. Порядок спростування в інших випадках встановлюється судом. Громадянин або організація, відносно яких поширені відомості, що не відповідають дійсності і завдають шкоди їх інтересам, честі, гідності або діловій репутації, вправі поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування майнової і моральної (немайнової) шкоди, завданої їх поширенням. Щодо вимог про спростування цих відомостей та компенсацію моральної шкоди встановлюється строк позовної давності в один рік.

За часів незалежності України питання охорони особистих немайнових прав продовжило свій розвиток.

Передусім постала нагальна необхідність узгодити наявне законодавство з новими реаліями. Початок 1990-х років ознаменувався прийняттям низки законів, які протягом наступних десятиріч регулювали інформаційний простір, а саме закони України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII [29], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» 16 листопада 1992 року № 2782-XII [24], «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року № 3759-XII [32] та «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 року № 74/95-ВР [28].

Прийнявши зазначені закони, Україна намагалася створити правову основу для формування цивілізованого інформаційного простору, у якому забезпечують свободу слова та доступ до інформації, водночас встановлюють межі, що запобігають поширенню недостовірної інформації.

У ст. 47 Закону України «Про інформацію» на дату набрання чинності цим нормативним актом було зазначено, що особа, яка поширила недостовірну інформацію або інформацію, що порушує особисті немайнові права, може бути притягнена до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності [29].

Також статтею 49 Закону України «Про інформацію» було передбачено, що у випадку, коли правопорушення завдають громадянам, підприємствам, установам, організаціям та державним органам матеріальної або моральної шкоди, особи, винні в цьому, відшкодовують її на підставі рішення суду. Тобто розмір відшкодування має визначатись судом.

Однак, уже 2003 року до цієї статті було внесено зміни, а саме законодавець зазначив, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати по суду лише спростування недостовірної інформації та не мають права вимагати відшкодування моральної шкоди [20].

У ст. 37 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» на час його прийняття також було передбачено право особи, щодо якої поширено недостовірну інформацію, на спростування такої інформації та було визначено порядок такого спростування, що полягало в тому, що громадяни, юридичні особи і державні органи, а також їх законні представники мають право вимагати від редакції друкованого засобу масової інформації опублікування ним спростування поширених про них відомостей, що не відповідають дійсності або принижують їх честь та гідність.

Якщо редакція не має доказів того, що опубліковані нею відомості відповідають дійсності, вона зобов'язана на вимогу заявника опублікувати спростування їх у запланованому найближчому випуску друкованого засобу масової інформації або опублікувати його за власною ініціативою.

Спростування повинно бути набрано тим же шрифтом і поміщено під заголовком "Спростування" на тому ж місці шпальти, де містилося повідомлення, яке спростовується.

Обсяг спростування не може більше ніж удвічі перевищувати обсяг спростовуваного фрагменту опублікованого повідомлення або матеріалу. Забороняється вимагати, щоб спростування було меншим, ніж половина стандартної сторінки машинописного тексту.

Спростування може бути підготовленим у формі відповіді, обсяг якої не перевищує спростовуваного матеріалу [24].

Також Закон України «Про телебачення та радіомовлення», що був прийнятий у 1993 році, містив положення, якими надавав право на відповідь, спростування чи власне тлумачення обставин справи та покладала обов'язок на телеорганізацію надавати громадянам чи представникам організацій, інтересам яких заподіяно шкоди розповсюдженою інформацією, можливість відповіді, спростування чи власного тлумачення обставин справи. В разі розповсюдження в телерадіопередачі відомостей, що принижують честь і гідність громадян або не відповідають дійсності, вони повинні бути на прохання зацікавлених осіб в місячний строк спростовані телерадіоорганізацією, яка розповсюдила ці відомості. В той же час зміст і час спростування сторони мають узгодити окремою угодою [32].

Дещо схоже положення містив і Закон України «Про інформаційні агентства», яким також передбачалося, що громадяни, юридичні особи, державні органи і органи місцевого самоврядування, а також їх уповноважені представники мають право вимагати від інформаційного агентства спростування

розповсюджених про них відомостей, що не відповідають дійсності, принижують їх честь та гідність. Спростування здійснюється інформаційним агентством, яке розповсюдило таку інформацію. Інформація, що не відповідає дійсності, має бути спростована як інформаційним агентством, так і розповсюджувачем цієї інформації [28].

28 червня 1996 року було прийнято Конституцію України, яка заклала конституційні основи захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

А саме: відповідно до ст. 3 Основного Закону людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У ст. 28 Конституції України також визначено, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Отже, проголошення будь-якого універсального права людини, що ґрунтується на іманентному зв'язку «право – обов'язок», завжди зумовлене відповідними зобов'язаннями держави, а також обов'язками й відповідальністю людини. Наприклад, індивід має право на гідність. Проте реалізація цього права можлива лише в суспільстві, де люди поважають гідність одне одного, а держава забезпечує таку гармонію всіма можливими правовими засобами [164].

Поряд із Конституцією України правове регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи отримало правову регламентацію у ЦК України, який був ухвалений 16 січня 2003 р.

Так, у ч. 1 ст. 201 ЦК України визначено, що особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, серед іншого, є: честь, гідність і ділова репутація. Відповідно до ст. 297 ЦК України кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі. Також фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації (ст. 299 ЦК України).

Крім того, п. 2 ч. 1 ст. 423 ЦК України передбачено таке особисте немайнове право інтелектуальної власності як право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, а п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України визначено, що моральна шкода полягає, зокрема, у приниженні гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Крім того, ЦК України у правових нормах, які містять статті 277–280 цього Кодексу, передбачає такі способи захисту права на повагу до його гідності та честі та права на недоторканість ділової репутації як-от: спростування недостовірної інформації, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, накладення штрафу, відшкодування шкоди.

Ситуація докорінно змінилася 2005 року коли були прийняті зміни до ЦК України, і ч. 3 ст. 277 було викладено у новій редакції, де передбачено, що негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного [22]. Таким чином було запроваджено презумпцію добропорядності позивача у справах захисту честі, гідності та ділової репутації, тобто, поширювана про людину інформація, яка її ганьбить, вважається недостовірною, якщо інше не встановлено в передбаченому законом порядку; доказування достовірності такої інформації покладається на

того, хто її поширив; поширювач інформації відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану людині, якщо не доведе достовірність поширюваної інформації.

Частина 3 ст. 277 ЦК України, яка закріплювала презумпцію добропорядності, було скасовано 2014 року внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» [21].

Однак, попри скасування норми, що передбачала презумпцію добропорядності позивача, ще протягом тривалого проміжку часу суди всіх інстанцій продовжували застосовувати ч. 3 ст. 377 ЦК України у своїх рішеннях.

Навіть Верховний Суд у мотивувальній частині свого рішення у справі від 10 травня 2018 року № 758/5922/17 чітко зазначає, що негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного (презумпція добропорядності) [86], щоправда при цьому Верховний Суд посилається на ч. 2 ст. 277 ЦК України.

Водночас Верховний Суд у складі іншої колегії, у справі від 04 липня 2018 року № 761/7795/17 акцентував увагу, що у зв'язку з внесенням з 27 березня 2014 року змін до ЦК України, зокрема до ст. 277, принцип презумпції добропорядності (частину 3) було виключено, а тому доказування позивачем обґрунтованості свого позову, а саме поширення інформації відповідачами та її недостовірності, має відбуватися у загальному порядку [87].

Національне законодавство на початку XXI ст. постало перед новими викликами, такими як розвиток соціальних мереж, цифрових платформ та глобалізація інформаційного середовища, законодавство України в цій сфері продовжує еволюціонувати. Наразі важливим аспектом є адаптація законодавства до європейських стандартів, зокрема, в контексті діджиталізації та розвитку інтернет-платформ, що вимагає забезпечення більш прозорих механізмів контролю за інформацією в онлайн-просторі, зокрема, через

регулювання діяльності соціальних мереж, платформ, що поширюють новини, а також встановлення чітких стандартів для боротьби з маніпуляціями та фейками в медіа просторі.

Слушно акцентує Європейський суд з прав людини у справі «Вегржиновський і Смолчевський проти Польщі» від 16 липня 2013 року, заява № 33846/07, що Інтернет суттєво впливає на всі сфери людської діяльності та примножує можливості для спілкування: наразі більше учасників можуть користуватися більшою кількістю засобів масової комунікації для відправлення більшої кількості повідомлень із більшою швидкістю та все більшій кількості людей. Інтернет для сучасної спільноти громадян, що взаємодіють у комунікативній площині, відіграє ту саму роль, що й агора (ринкова площа чи місце народних зборів) для жителів грецьких міст-держав чи форум для римлян. Тобто він є місцем для взаємодії з іншими людьми, для обговорення поточних подій та визначення своєї індивідуальної та групової ідентичності [121].

Також серед спеціальних нормативно-правових актів, які здійснюють правове регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, слід відзначити Закон України «Про медіа», який був ухвалений 13 грудня 2022 року, стаття 43 якого регламентує право на відповідь та спростування.

Зокрема, ч. 1–3 ст. 43 Закону України «Про медіа» встановлюють, що особа, яка вважає, що суб'єктом у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа щодо неї було поширено відомості, які не відповідають дійсності (викладені неповно чи неточно) та принижують її честь, гідність чи ділову репутацію, має право вимагати спростування недостовірної інформації або реалізації права на відповідь. Заяву про спростування або реалізацію права на відповідь має бути подано упродовж 20 днів з дня поширення відповідної інформації. Заява про спростування або реалізацію права на відповідь має містити інформацію про заявника та його контактні дані, посилання на відповідну програму чи публікацію, що є предметом заяви, зокрема назву, дату та час оприлюднення (для

онлайн-медіа – також електронну адресу), перелік тверджень та відомостей, які заявник вважає такими, що не відповідають дійсності, обґрунтування щодо недостовірності поширених відомостей та заподіяної шкоди честі, гідності чи діловій репутації особи [30].

Отже, простеження еволюції правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації дає підстави для висновку про те, що зародження та розвиток даного правового інституту у нормах матеріального права відбувалося поступово, концептуальні засади відповідного правового регулювання були закладені ще за часів римського приватного права. Деталізацію та оптимізацію інститут захисту честі, гідності та ділової репутації отримав вже за часів незалежної України.

Далі розглянемо еволюції правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації особи у нормах процесуального права.

Фундаментальним явищем у розвитку законодавства і цивільного процесу України став ЦПК УРСР 1924 року, що містив п'ять частин: загальні правила (основні положення, представництво в суді, підсудність, судові витрати, штрафи, процесуальні строки тощо); позовне провадження (пред'явлення позову, забезпечення позову, розгляд справи, про протоколи, зупинення провадження, про докази тощо); окреме провадження (загальні положення, про розпорядження суду по майну, що залишилося після померлих); оскарження і перегляд рішень (оскарження рішень, перегляд судових рішень); виконання судових рішень і ухвал (загальні положення, звернення стягнення на майно, стягнення по виконавчих листах з державних установ і державних підприємств, звернення стягнення на заробітну плату робітників і службовців тощо) [42, с. 16].

Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1924 року проголошував принципи диспозитивності, рівності сторін перед судом і законом, рівноправності сторін у процесі, активності суду, що розглядав справу, змагальності, гласності,

національної мови судочинства, усності, безпосередності, безперервності [42, с. 16].

Метою цивільного процесу, згідно зі ст. 5 ЦПК УРСР 1924 року було з'ясування дійсних прав і взаємовідносин осіб, що беруть участь у справі. Тому завдання суду при вирішенні спору про право цивільне полягало в з'ясуванні не формальної, а матеріальної правди. З цією метою статті 5, 118 та інші ЦПК УРСР 1924 року на суд покладали обов'язок не обмежуватися тільки представленими сторонами доказами [42, с. 16–17].

11 вересня 1929 року був прийнятий ЦПК УРСР. Цей Кодекс не змінив форми існуючого цивільного судочинства, по суті змістовно та структурно дублюючи ЦПК УРСР 1924 року. Він складався з шести частин та п'яти додатків: засади, представництво в суді, підсудність, судові витрати, штрафи тощо; позовне судочинство; окреме судочинство; оскарження і перегляд рішень; виконання судових рішень і ухвал; судочинство в справах неспроможності [42, с. 18].

У порівнянні з ЦПК УРСР 1924 року, як видно, особливостями ЦПК УРСР 1929 року було те, що він передбачав специфічний перелік справ окремого провадження та судочинство у справах неспроможності, а також містив додатки [42, с. 19].

Відповідно до ЦПК УРСР 1924 року та ЦПК УРСР 1929 року розгляд справ про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи відбувався в порядку позовного провадження без жодних особливостей судової процедури.

8 грудня 1961 року було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, які регламентували три види цивільного судочинства – позовне провадження, окреме провадження та провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин (ч. 2 ст. 1) [155, с. 31].

Як і у попередніх нормативно-правових актах розгляд позовів щодо захисту честі, гідності та ділової репутації за Основами цивільного судочинства Союзу РСР та

союзних республік 1961 року був передбачений у порядку позовного провадження без урахування специфіки матеріально-правового регулювання відповідних особистих немайнових відносин.

Подальша еволюція цивільного процесуального законодавства України ознаменувалася прийняттям 18 липня 1963 року ЦПК УРСР. Цей Кодекс, як і його правопопередник, також передбачав розгляд цивільних справ у порядку трьох видів цивільного судочинства: позовного провадження; провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, та окремого провадження (ч. 2 ст. 1) [155, с. 31] без нормативної регламентації специфіки розгляду певних категорій цивільних справ у порядку позовного провадження (саме в порядку даного виду цивільного судочинства розглядалися справи про захист честі, гідності та ділової репутації).

18 березня 2004 року було ухвалено ЦПК України, який у цілому відрізнявся від попереднього не лише за змістом, новими інститутами, але й певною мірою концептуально, тобто моделлю та структурою цивільного судочинства [162, с. 26].

Відомий процесуаліст В. В. Комаров виокремив такі основні характерні риси ЦПК України 2004 року, як-от: адаптивність режиму цивільного судочинства щодо конституційних підстав правосуддя та розвитку потенціалу, професіоналізму судової практики; формування судових інстанцій, як і раніше, відповідно до системи судів, що повторює адміністративно-територіальний устрій; диверсифікація процесу в суді першої інстанції; переважно одноосібний розгляд цивільної справи у суді першої інстанції та підвищена роль головуючого судді у процедурах перегляду судових рішень; статус прокурора «урівнено» зі статусами аналогічних за процесуальною функцією учасників судочинства (Уповноважений Верховної Ради з прав людини, органи державної влади та органи місцевого самоврядування та ін.); підвищення ролі адвоката та інститутів

правової допомоги; ліберальна модель змагальності та знівелювання надмірної активності суду і посилення права сторін на розпорядження тощо [42, с. 36].

У липні 2017 року було ухвалено Резолюцію Європейського Парламенту, що включає рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі [36].

03 жовтня 2017 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України викладено у новій редакції [33].

Як зазначив Д. Луспеник, таке реформування дало змогу підвищити ефективність цивільного судочинства й привести його у відповідність до міжнародних стандартів справедливого правосуддя, наслідком чого стали суттєві зміни законодавчого регулювання класичних процедур цивільного судочинства, а також введення нових інститутів цивільного процесуального права. В основу змін покладена ідея фундаменталізації прав людини та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства [63, с. 4].

У контексті правового регулювання процесуального порядку захисту честі, гідності та ділової репутації ЦПК України 2004 року, у тому числі у редакції 2017 року, як і його правопередники, не містив норм, які б встановлювали спеціальне правового регулювання даного правового інституту. Отже, захист відповідних особистих немайнових прав відповідно до чинного ЦПК України здійснюється на підставі загальних правил в порядку позовного провадження.

Таким чином, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми проаналізували еволюцію правового регулювання інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи з початку XIX ст. та за часів незалежності України.

1.3 Честь, гідність та ділова репутація фізичної особи як об'єкти судового захисту у порядку цивільного судочинства

Як зауважив Р. О. Стефанчук, честь, гідність та репутація особи завжди були та й залишаються важливими морально-етичними важелями поведінки людини. Ці цінності в системі пріоритетів особи з'явилися тоді, коли вона вперше усвідомила своє «я». І з тих пір честь та гідність особи стали вагомими імпульсами вищих прагнень та здобутків. Адже особа, як член суспільства, намагалась дотримуватись усіх основних правил та принципів співжиття, з метою, щоб суспільна думка про неї, її вчинки та поведінку давала можливість їй користуватись заслуженою повагою, а значить займати належне місце у суспільстві. Проте дані поняття ніколи не були чимось статичним, вони були піддані динаміці в залежності від того, як змінювались суспільні реалії та поняття про «чесне» та «безчесне» [123, с. 7].

Зазвичай поняття честі і гідності вживають разом, оскільки вони належать до сфери моральних характеристик індивіда. У цих поняттях відзначається та позитивно-конкретна якість гідності особистості в модифікації її доброго імені, що характерна для перебування людини у звичайних умовах правомірного здійснення громадянами прав і свобод. Честь і гідність людини відносять до форм моральної самосвідомості, які виконують стверджувальні і критичні функції [1, с. 201–202].

У цьому простежується неабияка спорідненість двох окремих об'єктів правовідносин – гідності та честі. Разом з тим, гідність, честь та ділова репутація – три самостійні правові категорії, які значно відрізняються одна від одної, тому їх ототожнення (повне або часткове) суперечить юридичній природі кожної з них [140, с. 15].

У філософії права честь розглядається як відображення якостей особи (фізичної і юридичної) у суспільній свідомості, яке супроводжується позитивною

оцінкою; це суспільна оцінка особистості, певна міра її духовних, соціальних якостей. Вона є таким же благом людини, як її життя, здоров'я і свобода. Людина, яка дорожить своєю честю, порівнює її зі своїм добрим ім'ям і совістю. З честю пов'язують позитивну соціальну оцінку особи в очах оточення, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, адже суб'єктом глибинного способу вираження ціннісного ставлення до соціальної дійсності є все суспільство [4, с. 54].

У визначенні поняття «честь» розрізняють два аспекти – об'єктивний і суб'єктивний.

Та чи інша оцінка діяльності індивіда колективом (суспільством), визнання її позитивних якостей і заслуг сприймаються ним як щось об'єктивне, вважаються етичним благом, спрямованим від суспільства до особистості, і є оцінною категорією [4, с. 54–55].

Отже, об'єктивна сторона честі є оцінною категорією, яка направлена від суспільства до особистості, і поки існує колектив (суспільство), його члени будуть підлягати певній оцінці з боку інших осіб. Джерелом даної оцінки є факти (інформація) про конкретні діяння особи та її поведінку в цілому, оскільки його внутрішній світ, який не має об'єктивованої форми виразу (слова, письмова форма, дії тощо), не може розцінюватись як джерело інформації. При цьому до уваги повинні братись лише соціально значимі факти.

Що ж до суб'єктивної, особистої сторони поняття «честь», то вона полягає в здатності людини оцінювати свої вчинки, придушувати в собі егоїстичні, аморальні прагнення і наміри, діяти відповідно до прийнятих в цьому суспільстві моральних норм, правил та вимог. Суб'єктивний аспект поняття «честь» невіддільний від об'єктивного, підпорядковується і зумовлюється останнім і водночас істотно впливає на нього [4, с. 54–55].

Кожній людині, отже, доводиться миритися з тим, що інші люди судять про неї по-своєму. Вона не може чинити опір цьому, оскільки відповідно до законів

людської природи кожна людина, яка бачить ті чи інші вчинки свого ближнього, мимоволі розмірковує про них, оцінює. Вона не може зупиняти свою увагу на позитивному, не помічаючи негативних виявів особистості. Не можна оминати увагою і питання про те, як людина ставиться до факту свого оцінювання іншими, оскільки честь є відомим нематеріальним благом і її цінують навіть ті, хто вважає себе незалежним від громадської думки. З презирством до честі найчастіше ставляться люди аморальні, котрі не мають самостійного вольового характеру [4, с. 55].

У доктрині цивільного права поняття «честь» визначається як суспільна оцінка особистості, міра її духовних, соціальних цінностей. Зі словом «честь» пов'язується оцінка суспільством моральних та інтелектуальних особливостей людини [47].

Зокрема, термін «честь» у науковій літературі, періодичних виданнях набуває таких конкретних значень: позитивна моральна репутація, добре ім'я окремої людини чи певної спільноти людей; повага та пошана; зовнішній вияв поваги й пошани або прийняті в певному суспільстві знаки вшанування та ушанування; усвідомлення і відчуття честі; синонім найкращих духовних якостей особистості (благородство, совість та ін.); ті якості особистості чи соціальної спільноти, які мають загальне визнання, те, за що віддають шану; синонім гідності; позитивна моральна репутація, яка формується й існує у суспільній думці тієї соціальної спільноти, до якої належить певна особистість [47].

Тісно пов'язаною з категорією «честі» є категорія «гідності». Ідея людської гідності як високої цінності, незалежно від соціального призначення особи, була висунута та розроблена ще гуманістами XVI–XVIII століть [123, с. 10].

Категорію гідності, яка є своєрідним відображенням соціальної оцінки у свідомості носія та перебуває в органічній єдності з честю, розуміють у суспільстві як певну соціальну оцінку людини. Іншими словами, гідність – це самооцінка особистості, що формується на підставі її оцінки суспільством, на

внутрішніх переконаннях і правосвідомості; це самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, своєї поведінки, суспільного значення; визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності. У людини свідомість і почуття честі й гідності ніби органічно злиті воедино, проте свідомість іде за почуттям, але людина як розумна істота у своїй поведінці не просто піддається почуттям, а обстоює певну позицію щодо них: один – сприймає, інший – відкидає, заперечує, пригнічує [41].

При цьому поняття гідності особистості як об'єкта недоторканності та публічно-правового захисту має синтетичний, комплексний характер, у ньому виражаються окремі складові, що характеризують сучасне гуманістичне уявлення про особистість, якийсь мінімальний індивідуальний простір, що має бути відносно непроникним для публічної сфери суспільного життя. Непорушність таких параметрів існування особистості гарантує необхідний обсяг стійкості її життя в суспільстві і є обов'язковою умовою для реалізації громадянином усіх прав та свобод, закріплених Конституцією [4, с. 60–61].

Отже, поняття гідності охоплює три аспекти: набір певних рис суб'єкта (фізичних та розумових здібностей, моралі, світогляду тощо); усвідомлення й самооцінка людиною цих рис; визнання цих рис суспільством як таких, котрі в разі посягання на них перебувають під захистом правових норм [41].

У теорії права поняття людської гідності розглядають як об'єкт протиправних порушень без вказівки на такі протиправні порушення; об'єкт можливих протиправних порушень з одночасною вказівкою на них; об'єкт державно-правового захисту; ідеал, до якого має привести процес, підтримуваний цим міжнародним правовим актом [136, с. 187].

Представники цивілістичної науки розглядають гідність є цілісне духовне утворення, нормальний стан якого забезпечується за допомогою зовнішніх охоронних, захисних функцій з боку навколишнього середовища. Така якість сприятливого соціального середовища, якщо говоримо про державу і суспільство

загалом, створюється завдяки функціонуванню цілісної системи правових обов'язків і дисципліни стосовно особистості з боку громадян та держави. У зв'язку з цим те, що пов'язане з гідністю особистості, можна визначити як її суверенне надбання, доступ до якого можливий лише з дозволу особи та за умови її бажання поділитися ним з кимось. Це надбання має кілька рівнів недоступності, верхньою межею такого самостійного існування особистості є право на приватне життя. Так, суб'єктивне право фізичної особи на повагу гідності та честі має позитивний характер [140, с. 15].

Зокрема, визначаючи юридичну природу правової категорії «гідність», О. В. Кохановська пише: «Гідність є не лише самооцінкою, а й сукупністю об'єктивних якостей людини, які визначають її репутацію у суспільстві. Гідність людини – це та цінність, якої вона набуває і яку зберігає в суспільстві. Серед складових такої цінності виокремлюють: особисту гідність (цінність конкретної особистості, сукупність притаманних їй суспільно важливих властивостей); колективну гідність (цінність людини як представника певної соціальної групи – сім'ї, колективу тощо, належність до якої наділяє її певною значимістю); професійну, трудову гідність (цінність, яка пов'язана з професією особистості та визначається основними видами її суспільної діяльності); громадянську гідність (цінність людини як представника народу, як громадянина певної держави); людську гідність (цінність людини як представника всього людства) [47].

Змістова різниця між честю і гідністю полягає в тому, що честь за своєю сутністю утворює диференціацію та відмінність можливостей людей у суспільстві, це зовнішнє визнання, оцінка особи іншими людьми, а гідність як моральне самоусвідомлення, самооцінка розкриває внутрішнє визнання та самоповагу [1, с. 202].

Чесць – це суспільна оцінка особистості, а в гідності головне – суб'єктивний момент, самооцінка. Особа сама повинна усвідомити свою громадську значущість і цінність. Звідси можна зробити висновок, що гідність

людини деякою мірою залежить від її виховання, внутрішнього духовного світу, особливостей її психічного складу та в підсумку від здатності людини належно оцінити думку, що склалася про неї в оточення [4, с. 62].

Таким чином, честь і гідність тісно пов'язані між собою. Якщо гідність – цінність людини, то честь – це, по суті, оцінка цієї цінності [47].

Щодо терміна «ділова репутація», то це словосполучення виникло як правове поняття вже в пострадянський час і відображає нові соціальні та соціально-психологічні реалії. Саме тому в юридичній літературі ділову репутацію пов'язують, насамперед, із підприємницькою діяльністю [4, с. 64].

Під діловою репутацією фізичної особи розуміють набуту особою суспільну оцінку її ділових і професійних якостей під час виконання нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків [138, с. 184].

Під діловою репутацією юридичної особи, зокрема підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміють оцінку їхньої підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [138, с. 184].

Ділова репутація фізичної особи визначається рівнем її кваліфікації та характеристикою професійної діяльності, а юридичної особи – оцінкою виробничої чи іншої діяльності відповідно до її правового статусу в умовах підприємницьких і ринкових відносин. Зауважимо, що предметом оцінки є саме спроможність суб'єкта бути надійним партнером у підприємницьких відносинах. Отже, ділову репутацію можуть мати тільки особи, що здійснюють соціально значущу діяльність у сфері підприємництва [138, с. 184].

Отже, ділова репутація (або соціальний престиж) – це порівняльна оцінка соціальної значущості індивіда (групи людей чи соціального інституту, юридичної особи), його становища в суспільстві, закріплена в громадській думці. Підставою наявності в індивіда, групи людей або юридичної особи ділової репутації (престижу) є спосіб життєдіяльності, поведінки, споживання благ,

виконання зобов'язань, взаємовідносини з іншими суб'єктами суспільних відносин тощо [4, с. 65].

Неоднозначність юридичних оцінок властива не тільки самому поняттю «ділова репутація», а й питанню про його співвідношення з категоріями «гідність» і «честь». Застосування у словосполученні «ділова репутація» прикметника «ділова» означає те, що оцінюється не будь-яка сфера діяльності (поведінки) фізичної чи юридичної особи, а та, що пов'язана з його місцем (роллю) у підприємницьких відносинах. Репутація ж може бути або позитивною, або негативною і мати динамічний характер залежно від того, на якій інформації вона ґрунтується [138, с. 184].

Д. Д. Луспенник пропонує такі відмінності ділової репутації від гідності та честі:

1) суб'єктивний склад правовідносин. Носієм ділової репутації може бути тільки суб'єкт – виробник матеріальних благ (товарів, послуг, робіт). Хоч ділова репутація – термін загальноцивільний, все-таки, враховуючи зазначене, його необхідно конкретизувати стосовно специфічного кола суб'єктів. Носієм же гідності та честі може бути будь-яка особа;

2) ділова репутація не є особистим благом, яке належить всім і кожному, а є специфічним за суб'єктом та за змістом. Честь та гідність набуваються автоматично. Ділова репутація формується протягом певного часу в тій чи іншій сфері діяльності, певним чином ідентифікує суб'єкта ділової активності;

3) порушення ділової репутації можливо не лише в конкретному середовищі діяльності та не пов'язується із загальною оцінкою у сфері ділової або іншої активності того чи іншого суб'єкта права [61, с. 21–22].

Поряд із науковою доктриною, зміст правових категорій «честь», «гідність» та «ділова репутація» визначив Пленум Верховного Суду України у п. 4 Постанови «Про судову практику у справах про захист гідності та честі

фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1 [91].

Зокрема, Пленум Верховного Суду України зазначив, що чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самотійних об'єктів судового захисту.

Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1, під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків [91].

Виходячи з аналізу наукової доктрини, а також враховуючи положення Постанови Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1, можна стверджувати, що:

1) гідність – це самооцінка особи, визнання особою своєї цінності як унікальної біопсихосоціальної цінності;

2) честь – це суспільна оцінка особи у розрізі її духовних, соціальних цінностей, яка ґрунтується на відповідності діянь (поведінки) особи загальноприйнятим уявленням про добро і зло;

3) ділова репутація фізичної особи – це суспільна оцінка ділових і професійних якостей фізичної особи, набута нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов’язків.

Відповідно до ч. 1 ст. 201 ЦК України честь, гідність і ділова репутація є особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством. Відповідна правова охорона здійснюється шляхом правової регламентації особистих немайнових суб’єктивних прав, об’єктом яких є такі особисті немайнові блага як честь, гідність та ділова репутація. Такими особистими немайновими правами є: право на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦК України) та право на недоторканість ділової репутації (ст. 299 ЦК України).

Розглянемо детальніше юридичну природу та зміст зазначених суб’єктивних особистих немайнових прав.

У зазначеному контексті ми розділяємо позицію Р. О. Стефанчука, що для особистих немайнових прав, окремі із яких мають закріплення у положеннях Конституції України, притаманна цивільно-правова природа. Адже саме дух юридичної рівності, самостійності, майнової незалежності є тими началами, які найбільш повно відповідають сутності даних прав, а притаманний цивільному праву відновлювально-компенсаційний метод якнайкраще здатний забезпечити розвиток та захист даної категорії суб’єктивних цивільних прав. Все вище наведене спонукає нас до висновку, що особисті немайнові права фізичних осіб носять правову природу суб’єктивних прав із відповідною цивільно-правовою галузевою приналежністю [126, с. 104].

До характерних ознак особистих немайнових прав слід віднести:

1) особистісність. Особистісність як ознака даної категорії прав проявляється не стільки в їх тісному, скільки в її нерозривному зв’язку із особою носієм. Саме такий підхід до розуміння даної риси особистих немайнових прав дає нам можливість охарактеризувати дані права як фундаментальні та

непорушні. І вже тільки наслідком даної характерної ознаки особистих немайнових прав виступає їх невіддільність від особи носія;

2) немайновість. Цій категорії прав не притаманна економічна природа походження, а це означає, що дані права не створюються (виникають) в результаті економічного виробництва. По-друге, це означає, що у даних прав відсутній економічний зміст, тобто вони не можуть мати майново-грошової цінності (вартості) та у них відсутній економіко-майновий еквівалент;

3) об'єктом цих прав виступає особисте немайнове чи інше нематеріальне благо;

4) цілеспрямованість на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб. Дані права спрямовані на забезпечення внутрішнього духовного світу особи. Проте потрібно відмітити, що інколи дана категорія прав може бути спрямована і на задоволення майнових інтересів, однак таке цілеспрямованість даних прав є опосередкованим [126, с. 122–125].

Наступне питання, відповідь на яке необхідно отримати, – це зміст особистого немайнового права.

М. О. Стефанчук вважає, що суб'єктивне цивільне право є наданою особі нормами права мірою можливої поведінки з метою задоволення її законного інтересу, що включає в себе правомочності щодо вчинення певної поведінки самою уповноваженою особою, вимоги визначеної поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захисту свого суб'єктивного цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання [125, с. 14].

На погляд І. Е. Берестової, у суб'єктивному праві полягає будь-який інтерес уповноваженої особи: матеріальний, сімейний, політичний чи інший, у чому і виявляється цінність суб'єктивного права. Суб'єктивне право – це можлива поведінка, реалізація якої цілком залежить від розсуду уповноваженої особи, її

волі та бажання. Однак рамки можливої поведінки і, як наслідок, рамки реалізації інтересу чітко окреслені нормами об'єктивного права [75, с. 107].

Існує також позиція, що під змістом особистого немайнового права потрібно розуміти сукупність правомочностей особи-носія, які включають у себе як позитивний аспект (можливість юридично визнаватись володільцем відповідного особистого немайнового блага (благообладання) та використовувати його (благовикористання), в межах, що передбачені законом, не суперечать призначенню цього блага, а також спрямовані на задоволення інтересів особи-носія), так і низку негативних правомочностей (вимагати усіх інших учасників правовідносин не порушувати дане право), в тому числі правомочність захисту [126, с. 143].

У теорії права класично вважається, що основним елементом суб'єктивного права є правомочність як складова частина змісту суб'єктивного права, що становить конкретну юридичну можливість, яка надається правосуб'єктній особі з метою задоволення її інтересів [118, с. 353].

На думку О. Ф. Скакун істотними елементами суб'єктивного права є такі правомочності:

1) правомочність на власні позитивні дії (правовикористання), інакше: право позитивної поведінки правомочного, тобто можливість чинити самим суб'єктом фактично і юридичне значущі дії (наприклад, право голосувати, подавати позов до суду, продавати чи дарувати своє майно та ін.);

2) правомочність на чужі дії (правовиконання), інакше: право вимагання відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто можливість зацікавленої особи жадати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків (наприклад, вимагати сплату боргу, передавати майно, відшкодовувати податкові недоплати та ін.);

3) правомочність домагання (правозахист), інакше: право на захист, тобто можливість звертатися за підтримкою і захистом держави у разі порушення

суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи. Це право приводить у дію апарат держави – примус, якщо інша сторона не виконує свої обов'язки (стягувати в примусовому порядку борг, відновлювати незаконно звільненого на роботі). Право-домагання є продовженням права-вимагання і найважливішою гарантією виконання певних обов'язків [118, с. 353].

Щодо позиції законодавця: аналіз правових норм, що їх містять статті 269–275 ЦК України, дає підстави стверджувати, що відповідно до ЦК України елементами особистого немайнового суб'єктивного права є:

1) правомочність фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України);

2) правомочність фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистих немайнових прав (ч. 2 ст. 272 ЦК України).

Зокрема, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень забезпечують здійснення фізичною особою особистих немайнових прав. Юридичні особи, їх працівники, окремі фізичні особи, професійні обов'язки яких стосуються особистих немайнових прав фізичної особи, зобов'язані утримуватися від дій, якими ці права можуть бути порушені. Діяльність фізичних та юридичних осіб не може порушувати особисті немайнові права (ст. 273 ЦК України);

3) правомочність вимагати захисту свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення порушеного особистого немайнового права (ст. 275–276 ЦК України).

Зокрема, орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. Якщо

дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням (ст. 276 ЦК України).

Викладене вище дає підстави стверджувати, що особисте немайнове суб'єктивне право – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин, яка складається із: правомочності фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистого немайнового права; правомочності фізичної особи вимагати захисту свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення порушеного особистого немайнового права.

Далі розглянемо зміст досліджуваних нами особистих немайнових права, таких як: право на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦК України) та право на недоторканість ділової репутації (ст. 299 ЦК України).

Відповідно до ст. 297 ЦК України кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

У юридичній літературі з приводу законодавчого формулювання особистого немайнового права, регламентованого ст. 297 ЦК України, до нині триває дискусія з приводу того, яке саме суб'єктивне право законодавцю слід регламентувати – право на повагу до честі і гідності чи право на честь та гідність?

З цього приводу Р. О. Стефанчук акцентує увагу на тому, що право на повагу повинно породжувати відповідний кореспондуючий обов'язок усіх інших осіб, зокрема, ставитись з повагою до відповідного блага, за невиконання якого повинна наступати юридична відповідальність. Однак повага – це почуття шани,

прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чиїх-небудь досягнень, високих позитивних якостей когось або чогось, яке формується на засадах власних суб'єктивних переконань, і тому зобов'язати поважати когось чи щось є просто неможливим, тим паче, що це, з іншого боку, вступає в суперечність із конституційним правом на свободу думки і слова, вільного вираження своїх поглядів та переконань (ст. 34 Конституції України). Отже, правова сентенція вказаної правової можливості щодо особистої гідності та честі повинна формулюватися в межах права на особисту гідність, яке має як позитивний, так і негативний зміст [126, с. 407–408].

Водночас, І. В. Саприкіна стверджує, що повага до честі, гідності, ділової репутації виступає сьогодні гармонійною складовою особистих немайнових відносин і регулювання відносин у цій сфері повинно здійснюватися на підставі загальних положень про особисті немайнові права у рамках цивільного права [109, с. 164].

А. О. Церковна у відповідному контексті пише: «Гідність і честь – духовні цінності людини, що свідчать про її значущість як члена певного соціуму незалежно від того, будуть вони порушені чи ні. Тому її соціальне буття забезпечується не тільки з допомогою суб'єктивного права особи на захист цих найвищих соціальних цінностей. Такий забезпечувальний характер і має суб'єктивне право фізичної особи на повагу гідності й честі, що в першу чергу відповідає потребам її нормального функціонування та вимагає його правового виразу й законодавчого оформлення» [141, с. 114].

Тлумачний словник української мови визначає термін «повага» як почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чиїх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось [119].

Конституційний Суд України в абзаці 6 підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішенні Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо

відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 наголосив на тому, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21 Конституції України); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68 Конституції України) [100].

Також Конституційний Суд України в абзаці 6 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (другий сенат) від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) зазначив, що право на повагу до гідності людини має безумовний характер; у міжнародному публічному праві це виражено через

загальновизнану формулу – *jus cogens* (імперативна норма), яка категорично забороняє всі форми нелюдських або таких, що принижують гідність, поведень або покарань [103].

Виходячи з аналізу наукової доктрини, нормативно-правових актів, а також актів їх офіційного тлумачення, можна стверджувати, що нормативне регулювання у законодавстві України саме права на повагу до гідності та честі відповідає постулатам Конституції України, нормам міжнародного права, а також потребам сьогодення, адже кожна особа повинна мати право не тільки на честь та гідність, але й, насамперед, на повагу до зазначених особистих немайнових благ.

Отже, право на повагу до гідності та честі – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері правової охорони гідності та честі, яка складається із: правомочності фізичної особи вільно, на власний розсуд формувати свою самооцінку, визнання своєї цінності як унікальної біопсихосоціальної цінності, а також впливати на формування суспільної оцінки своєї особи; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на повагу до гідності та честі; правомочності фізичної особи вимагати захисту права на повагу до гідності та честі від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права [57, с. 493–494].

Далі – право на недоторканність ділової репутації.

Відповідно до ст. 299 ЦК України фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації.

Тлумачний словник української мови визначає «недоторканість» як гарантію від усяких посягань з боку кого-небудь [119].

Отже, право на недоторканість ділової репутації – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері правової охорони ділової репутації, яка складається із: правомочності особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері суспільної оцінки її ділових і професійних якостей, набута нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов'язків; правомочності особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на недоторканість ділової репутації; правомочності особи вимагати захисту права на недоторканість ділової репутації від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права.

Як було зазначено вище, фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі, а також ділової репутації (статті 297, 299 ЦК України).

У п. 15 Постанови Пленуму ВС України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» зазначено, що при розгляді справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [91].

Отже, підставою для судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є поширення недостовірної інформації, що порушує особисті

немайнові права на повагу до гідності та честі або на недоторканість ділової репутації, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-правових та методологічних засад захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження дозволило нам дійти таких висновків:

1. Еволюція правової думки у контексті дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації з часів проголошення незалежності України і до сьогодні відбувалася за трьома основними напрямками: 1) наукові дослідження, предметом яких стало особисте немайнове право на честь, гідність та ділову репутацію; 2) наукові дослідження, предметом яких виступили особливості правового регулювання та захисту права на честь, гідність та ділову репутацію спеціальних суб'єктів або за особливих умов (наприклад, публічних осіб, працівників поліції, в умовах воєнного стану тощо); 3) наукові дослідження, предметом яких були особливості судового порядку захисту права на честь, гідність та ділову репутацію. Водночас, новелізація цивільного та цивільного процесуального законодавства України зумовлює необхідність наукового переосмислення та формування нових концептуальних засад інституту судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, що і є метою даного дисертаційного дослідження.

2. Під час дослідження інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ми використовуватимемо такі методи наукового пізнання: історико-правовий метод – для простеження еволюції правового регулювання відповідного

процесуального інституту; системний метод – для виокремлення передумов звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження, а також процесуальних особливостей позовного провадження у відповідних справах; порівняльно-правовий метод – для виокремлення загального та особливого у правовому регулюванні зазначеного процесуального інституту у законодавстві України та інших країн; формально-юридичний метод – для тлумачення правових категорій, в результаті чого буде поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат; метод дедукції, який слугуватиме загальним засобом формулювання висновків.

3. Інститут захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку цивільного судочинства у своїй еволюції пройшов декілька етапів, серед яких:

1) зародження правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах римського приватного права, що характеризувалося запровадженням позовів щодо захисту честі та інших особистих немайнових прав (I ст. – XVIII ст.);

2) розвиток правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах Конституції Пилипа Орлика, характерною особливістю якого стала правова регламентація процесуального порядку судового розгляду відповідної категорії цивільних справ (XVIII ст. – XIX ст.);

3) розвиток правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала диференціація видів цивільного судочинства із нормативною регламентацією позовного провадження як виду цивільного судочинства, у порядку якого розглядається відповідна категорія цивільних справ (XX ст. – 2004 р.);

4) новелізація правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах цивільного процесуального законодавства України, в основу якої покладена фундаменталізація прав людини та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства (2004 р. – до сьогодні).

4. Під гідністю слід розуміти самооцінку особи, визнання особою своєї цінності як унікальної біопсихосоціальної цінності. Водночас, честь – це суспільна оцінка особи у розрізі її духовних, соціальних цінностей, яка ґрунтується на відповідності діянь (поведінки) особи загальноприйнятим уявленням про добро і зло.

5. Ділова репутація фізичної особи – це суспільна оцінка ділових і професійних якостей фізичної особи, набута нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов’язків.

6. Особисте немайнове суб’єктивне право – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб’єкта особистих немайнових правовідносин, яка складається із: правомочності фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистого немайнового права; правомочності фізичної особи вимагати захисту свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення порушеного особистого немайнового права.

7. Елементами особистого немайнового суб’єктивного права є:

1) правомочність фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України);

2) правомочність фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистого немайнового права (ч. 2 ст. 272 ЦК України);

3) правомочність вимагати захисту свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення порушеного особистого немайнового права (статті 275–276 ЦК України).

8. Право на повагу до гідності та честі – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері правової охорони гідності та честі, яка складається із: правомочності фізичної особи вільно, на власний розсуд формувати свою самооцінку, визнання своєї цінності як унікальної біопсихосоціальної цінності, а також впливати на формування суспільної оцінки своєї особи; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на повагу до гідності та честі; правомочності фізичної особи вимагати захисту права на повагу до гідності та честі від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права.

9. Право на недоторканість ділової репутації – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері правової охорони ділової репутації, яка складається із: правомочності особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері суспільної оцінки її ділових і професійних якостей, набути нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов'язків; правомочності особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на недоторканість ділової репутації; правомочності особи вимагати захисту права на недоторканість ділової репутації від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права.

10. Підставою для судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є поширення недостовірної інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі або на недоторканість ділової

репутації, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам (чесності, гідності, діловій репутації), або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

РОЗДІЛ 2.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1 Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 55 ЦПК України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Також Конституційний Суд України у п. 1 свого рішення у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп зазначив, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [104].

Основним напрямом реформування цивільного процесуального законодавства України є побудова на національному рівні такої моделі цивільного судочинства, що буде спроможна забезпечити виконання його основного завдання, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями у судовому процесі, і полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту порушених,

невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [10, с. 901].

Право на захист прав і свобод у судовому порядку пов'язане із правом на пред'явлення позову.

Право на пред'явлення позову – це право ініціювати судовий розгляд певного матеріально-правового спору в суді першої інстанції; це право на судовий процес незалежно від його результатів і наслідків, право на отримання судового рішення незалежно від його змісту і характеру [160, с. 29].

Право на пред'явлення позову має не кожна особа і не в будь-який час, для реалізації цього права необхідною є наявність чи відсутність певних обставин, які б свідчили про те, що особа, яка звертається до суду за захистом своїх прав чи законних інтересів, може бути у такій справі позивачем, а друга особа, яка покликається до відповіді – відповідачем; право на пред'явлення позову обумовлюється певними юридичними фактами, тобто тими життєвими обставинами, які виступають «важелями», що переводять абстрактні приписи закону у сферу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків конкретно визначених суб'єктів правовідносин [160, с. 30].

Водночас, незважаючи на те, що право на пред'явлення позову, право на звернення до суду є конституційним, гарантується державою і належить усім фізичним та юридичним особам, воно повинно мати свої певні умови реалізації, свою систему координат, щоб залишатися правовим явищем. Мають бути дотримані певні умови, аби виникли процесуальні правовідносини щодо відкриття провадження у справі між особою, яка звертається до суду, і судом – передумови права на пред'явлення позову, практичне значення яких полягає в тому, що, коли відсутність однієї з них з'ясовується при поданні позовної заяви, суддя зобов'язаний відмовити у відкритті провадження у справі. При цьому відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом [122, с. 111].

Цивільне процесуальне законодавство України до передумов звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження відносить такі обставини:

1) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України). Ця передумова включає в себе такі складові: у позивача та особи, яка притягується як відповідач, наявна цивільна процесуальна правоздатність; справа підпадає під цивільну юрисдикцію суду; позивач пред'явив вимогу, що не є «байдужою для права» [143, с. 389].

Відповідно до ст. 46 ЦПК України здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні і юридичні особи. Виходячи з того, що сторонами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи виступають фізичні та юридичні особи, за своєю юридичною природою вони завжди є такими, що мають цивільну процесуальну правоздатність.

Щодо цивільної юрисдикції суду у відповідній категорії цивільних справ слід зазначити, що інститут судової юрисдикції є фундаментальним із точки зору забезпечення доступності правосуддя в цивільних справах та реалізації повноти судової влади, а також надання кожному рівних можливостей у здійсненні права на судовий захист [73, с. 13].

Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Оскільки характер спірних правовідносин щодо захисту честі, гідності та ділової репутації є цивільно-правовим (незалежно від суб'єктного складу), то всі справи зазначеної категорії підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, за винятком справ про захист ділової репутації між юридичними

особами та іншими суб'єктами підприємницької діяльності у сфері господарювання та іншої підприємницької діяльності, що розглядаються в порядку господарського судочинства (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») від 27 лютого 2009 року № 1 [91].

Також справи зазначеної категорії не можуть розглядатися за правилами Кодексу адміністративного судочинства України, оскільки такі спори не мають публічно-правового характеру, навіть якщо стороною в ньому виступає суб'єкт владних повноважень (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1) [91].

Важливо звернути увагу на положення Закону України «Про інформацію» де у частині 2 ст. 31 передбачено, що суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді [29].

Тобто, проаналізувавши положення чинного законодавства, можна дійти до висновку, що суб'єкт владних повноважень у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації має ті ж самі права, що і інші сторони справи, за виключенням вимоги відшкодування моральної (немайнової) шкоди [59].

У порядку цивільного судочинства не можуть розглядатися позови про спростування інформації, яка міститься, зокрема, у вироках та інших судових рішеннях, а також у постановках органів досудового слідства, висновках судових експертиз, рішеннях органів влади, місцевого самоврядування та інших

відповідних органів, атестаційних комісій, рішеннях про накладення на особу дисциплінарного стягнення, для яких законом встановлено інший порядок оскарження. У такому ж порядку не можуть розглядатися наукові спори, тобто вимоги про спростування інформації наукового характеру (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1) [91].

Так, наприклад, 3 квітня 2019 року Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду розглянув справу за позовом ОСОБА_3 до Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України про захист честі, гідності, ділової репутації, спростування недостовірної інформації та за результатами розгляду ухвалив постанову, у якій зазначив таке. Предметом спору у справі є інформування Генеральною прокуратурою України та Службою безпеки України на спільних брифінгах про хід досудового розслідування кримінального провадження, у якому ОСОБА_3 має статус підозрюваної особи. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду погодився з висновками судів попередніх інстанцій про те, що в порядку цивільного судочинства не може розглядатися спір про спростування інформації органу досудового розслідування про проведення процесуальних дій, їх хід та здобуті результати, оскільки такої інформації оцінка надається в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Установивши, що інформація, яку позивач просить визнати недостовірною, узята з контексту конференцій та оскільки в оспорюваній інформації не йдеться і не стверджується про винуватість у вчиненні кримінальних правопорушень позивачем, суди дійшли правильного висновку про те, що під час поширення оспорюваної інформації про позивача посадовими особами Генеральної прокуратури України та Служби Безпеки України не порушено принципу презумпції невинуватості [85].

Разом з тим вимоги про спростування інформації, яка, на думку позивача, є недостовірною і порушує його особисті немайнові права, поширена в наданих атестаційній комісії матеріалах (характеристиках, протоколах чи інших документах), можуть розглядатись судом у порядку, передбаченому статтею 277 ЦК України (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1) [91].

Не підлягають розгляду судами позови про захист гідності, честі чи ділової репутації, приниження яких відбулося внаслідок давання показань свідками, а так само іншими особами, які брали участь у справі, відносно осіб, які брали участь у тій справі, якщо наведена в них інформація була доказом у справі та оцінювалась судом при ухваленні судового рішення, оскільки нормами процесуальних кодексів встановлено спеціальний порядок дослідження та оцінки таких доказів. Вказана вимога по суті означала б вимогу повторної судової оцінки наданих суду доказів у раніше розглянутій справі (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1) [91].

Якщо ж недостовірну інформацію було поширено в ході розгляду іншої справи зазначеними вище учасниками процесу відносно інших осіб, які не були учасниками процесу, то ці особи, якщо вони вважають, що така інформація порушує їх особисті немайнові права, вправі звернутися до суду за захистом своїх прав у порядку, передбаченому процесуальними кодексами (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Також нами зазначалося вище, що заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, якщо позивач пред'явив вимогу, що не є «байдужою для права».

«Байдужими для права» є вимоги, які не є правовими, тобто не ґрунтуються на нормах чинного законодавства. Це пов'язано з тим, що відповідно до ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із правових відносин, а не з будь-яких суспільних зв'язків. Окрім того, «байдужими для права» є вимоги, що випливають із правовідносин, які припинилися, адже у такому разі відсутня підстава позову [143, с. 389];

2) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Це положення кореспондується із ч. 2 ст. 256 ЦПК України, за якою у разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Проте, потрібно враховувати, що наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 2 ст. 256 ЦПК України). Тому він має право пред'явити такий самий позов до особи, яка відмовилась від позову [128, с. 56];

3) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Таке положення закону спрямоване на те, щоб не допустити розгляду одного і того ж спору різними судовими органами, оскільки це може призвести до ухвалення різних судових рішень. Втім, наразі фактично відсутня можливість достеменно і об'єктивно перевірити, чи відкрито провадження у цьому ж або

іншому суді у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, а тому в більшості випадків доводиться розраховувати на добросовісність сторін [143, с. 311].

В юридичній літературі наголошується, що на практиці практично неможливо виявити, чи є тотожна справа в цьому ж чи тим паче в іншому суді; наявність відкритого провадження у тотожній справі, фактично, може бути виявлена лише після відкриття провадження у справі, якщо хтось з учасників справи заявить про це [114, с. 221];

4) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про третейські суди» третейськими судами можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, зокрема, справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених законом.

Таким чином, наявність рішення третейського суду, ухваленого за результатами позову щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, є підставою для відмови у відкритті провадження у справі. Водночас, як зазначено у п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, що суддя не може відмовити у відкритті провадження у справі на тій підставі, що є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, якщо суд відмовив у видачі виконавчого

листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим;

5) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Відповідно до ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних провадженнях у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів та інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили.

Рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ) визнаються та виконуються в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. У разі якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше (ст. 462 ЦПК України);

б) після смерті фізичної особи, яка зверталася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов, або оголошення її померлою спірні правовідносини допускають правонаступництво (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Відповідно до ст. 269 ЦК України особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих

немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Особистими немайними правами фізична особа володіє довічно.

У п. 1 ч. 1 ст. 1219 ЦК України визначено, що не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема, особисті немайнові права.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку про те, що право на повагу до гідності та честі, а також право на недоторканість ділової репутації фізичної особи як особисті немайнові права припиняються зі смертю фізичної особи – їх носія. Отже, можна стверджувати, що відповідні спірні правовідносини щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, які є предметом розгляду в порядку цивільного судочинства, не допускають правонаступництва.

Водночас законодавець визначає, що після смерті фізичної особи є низка посттанативних особистих немайнових прав, які продовжують своє існування. До таких прав, зокрема, ми можемо віднести: 1) право членів сім'ї померлої особи, її близьких родичів та інших заінтересованих осіб на відповідь щодо недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи (ч. 2 ст. 277 ЦК України); 2) право членів сім'ї померлої особи, її близьких родичів та інших заінтересованих осіб на спростування недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи (ч. 2 ст. 277 ЦК України).

Таким чином, після смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, або оголошення її померлою, відкриття провадження у справі можливе лише у випадку, якщо предметом спору є право на відповідь щодо недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи, або право на спростування такої інформації.

Наведений вище перелік передумов звернення до суду із позовними заявами щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи,

закріплений у ч. 1 ст. 186 ЦПК України, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Відмова у прийнятті заяви з інших підстав, не передбачених законом, є недопустимою і має розцінюватись як відмова у здійсненні правосуддя у відповідних категоріях цивільних справ [51, с. 621–622].

2.2 Цивільний процесуальний статус учасників цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи

Відповідно до частин 1, 4 ст. 42 ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Незважаючи на те, що у різних категоріях цивільних справ учасники справи наділені тотожним цивільним процесуальним статусом, матеріально-правова природа спірних правовідносин зумовлює деякі особливості процесуальної форми його здійснення.

Отже, у межах даного підрозділу дисертаційної роботи ми розглянемо особливості цивільного процесуального статусу учасників справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

С. С. Бичкова визначає цивільний процесуальний статус як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, елементами цивільного процесуального статусу автор вважає: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси. Передумовою ж його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність [7, с. 51].

При цьому, саме процесуальні права та обов'язки учасників справи позовного провадження, визначені ЦПК України, забезпечують правову основу

для ефективного та справедливого розгляду та вирішення цивільних справ [40, с. 403].

Ми розділяємо думку про те, що цивільний процесуальний статус учасників справи доцільно поділяти на загальний та спеціальний [156, с. 708; 150, с. 165; 95, с. 35].

Зокрема, загальний цивільний процесуальний статус учасників справи становлять загальні цивільні процесуальні права та обов'язки, якими наділені всі учасники справи без винятку і які, відповідно, регламентовані ч. 1 та 2 ст. 43 ЦПК України. Третім елементом загального цивільного процесуального статусу учасників справи є загальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає у їх прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату [156, с. 708].

Щодо спеціального цивільного процесуального статусу учасників справи, то таким статусом кожен учасник справи наділений окремо, індивідуально. Зміст такого статусу визначається юридичною природою відповідного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також залежить від виду цивільного судочинства [156, с. 709].

Отже, слід з'ясувати який цивільний процесуальний статус мають учасники цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Основними учасниками цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є сторони – позивач та відповідач.

У науковій доктрині склався сталий стереотип, відповідно до якого сторонами у цивільному процесі називають осіб, між якими виник матеріально-правовий спір, що підлягає розгляду і вирішенню судом у порядку цивільного судочинства [142, с. 220; 148, с. 103; 131, с. 306; 149, с. 75; 146, с. 94; 35, с. 60].

Позивачем у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є особа, яка вважає що її право на повагу до гідності і честі та (або) право на недоторканість ділової репутації було порушено, оспорено чи не

визнано, і яка, у зв'язку із цим, звертається до суду за його захистом із позовною заявою.

Зауважимо, що відповідно до ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Також відповідно до ст. 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію.

У зв'язку з цим ст. 32 Конституції України передбачено судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [44].

Нагадаємо, що об'єктом судового захисту у даній категорії справ є право на повагу до гідності та честі, а також право на недоторканість ділової репутації.

Отже, які особи можуть набути цивільного процесуального статусу позивача у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи?

Відповідно до частин 1, 2 ст. 277 ЦПК України фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла, належить членам її сім'ї, близьким родичам та іншим заінтересованим особам.

Отже, позови про захист гідності, честі чи ділової репутації вправі пред'явити фізична особа у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисті немайнові права, а також інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права.

Якщо поширено недостовірну інформацію про особу, яка померла, з відповідним позовом вправі звернутися члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи, навівши у заяві такі обставини: характер свого зв'язку з особою, щодо якої поширено недостовірну інформацію; у який спосіб це порушило особисті немайнові права особи, яка звертається до суду.

При поширенні такої недостовірної інформації стосовно малолітніх чи недієздатних осіб з відповідним позовом до суду вправі звернутися, відповідно, їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом (ч. 1 ст. 59 ЦПК України).

Якщо недостовірна інформація поширена щодо осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, їх законними представниками у суді є їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена (ч. 2 ст. 59 ЦПК України).

Водночас, необхідно акцентувати на тому, що у випадках поширення недостовірної інформації щодо малолітніх, неповнолітніх, недієздатних чи обмежено дієздатних позивачами у цій категорії справ є саме зазначені особи. Їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники, опікуни чи інші особи, визначені законом, набувають цивільний процесуальний статус представника позивача.

Отже, позивачами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть бути:

1) фізична особа – у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисте немайнове право на повагу до гідності та честі та (або) право на недоторканість ділової репутації;

2) інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права;

3) члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи, якщо поширено недостовірну інформацію про особу, яка померла. Зазначені особи обов'язково повинні навести у позовній заяві такі обставини: характер свого зв'язку з особою, щодо якої поширено недостовірну інформацію; у який спосіб це порушило особисті немайнові права особи, яка звертається до суду.

У відповідному контексті доцільним видається навести наступний приклад із судової практики (цивільний процесуальний статус позивача набула фізична особа; підстава позову – поширення про неї недостовірної інформації).

3 квітня 2019 року Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду розглянув справу за позовом ОСОБА_1 до ПАТ «Дніпрогаз» про визнання недостовірною інформації, зобов'язання припинити дії щодо розповсюдження цієї інформації, відшкодування моральної шкоди за касаційною скаргою ОСОБА_1 на рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 28 листопада 2016 року та ухвалу апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 січня 2017 року. У справі, що переглядалася, позивач просив спростувати інформацію про те, що він перешкоджає працівникам ПАТ «Дніпрогаз» у доступі до його квартири. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду погодився з висновками судів попередніх інстанцій про те, що інформація про невиконання ОСОБА_1 обов'язку щодо забезпечення безперешкодного доступу представників газопостачального підприємства до квартири, у якій розташоване газове обладнання, відповідає дійсності, а тому не підлягає спростуванню [84].

Таким чином, у позивача як споживача послуг виник обов'язок щодо забезпечення безперешкодного доступу представників газопостачального підприємства до квартири, у якій розташоване газове обладнання [84].

Другою стороною у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є відповідач.

Відповідач у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації – це особа, яка на думку позивача, порушила, оспорує чи не визнає його право на повагу до гідності і честі та (або) право на недоторканість ділової репутації і, у зв'язку із цим, притягається до участі у справі для відповіді за пред'явленими вимогами [56, с. 406].

Відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації є фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації.

Якщо позов пред'явлено про спростування інформації, опублікованої в медіа, то належними відповідачами є автор і суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа.

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про медіа» суб'єктом у сфері аудіовізуальних медіа вважається особа, що здійснює редакційний контроль щодо створення або добору, організації та поширення масової інформації при наданні аудіовізуального медіа-сервісу [30].

Зокрема, суб'єктами у сфері аудіовізуальних медіа є:

1) радіомовник (суб'єкт у сфері лінійного аудіального медіа-сервісу) – особа, яка здійснює добір радіопрограм та їх організацію в хронологічному порядку (створює радіоканал) та надає їх для одночасного масового та індивідуального приймання користувачами;

2) телемовник (суб'єкт у сфері лінійного аудіовізуального медіа-сервісу) – особа, яка здійснює добір аудіовізуальних програм, їх організацію в

хронологічному порядку (створює телеканал) та надає їх для одночасного масового та індивідуального приймання користувачами;

3) суб'єкт у сфері аудіального медіа-сервісу на замовлення – особа, яка здійснює добір радіопрограм, їх організацію за певною структурою (створює каталог програм) та надає доступ до них користувачам за індивідуальним замовленням;

4) суб'єкт у сфері аудіовізуального медіа-сервісу на замовлення – особа, яка здійснює добір аудіовізуальних програм, їх організацію за певною структурою (створює каталог програм) та надає доступ до них користувачам за індивідуальним замовленням (ч. 4 ст. 14 Закону України «Про медіа»).

Суб'єктом у сфері друкованих медіа вважається особа, що здійснює редакційний контроль щодо створення або добору, організації та поширення масової інформації у формі друкованого медіа. Суб'єктами у сфері друкованих медіа можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають місце проживання в Україні, зареєстровані в установленому законодавством порядку юридичні особи України (частини 1–2 ст. 15 Закону України «Про медіа») [30].

Суб'єктом у сфері онлайн-медіа вважається особа, що здійснює редакційний контроль щодо створення або добору, організації та поширення масової інформації у формі онлайн-медіа. Суб'єктами у сфері онлайн-медіа можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають місце проживання в Україні, зареєстровані в установленому законодавством порядку юридичні особи України (частини 1–1 ст. 16 Закону України «Про медіа»).

При цьому особа, яка регулярно поширює масову інформацію під своїм редакційним контролем через власні облікові записи на платформах спільного доступу до інформації, не є суб'єктом у сфері онлайн-медіа, крім випадків, якщо така особа добровільно зареєструється як суб'єкт у сфері онлайн-медіа в порядку,

передбаченому ст. 63 Закону України «Про медіа» (ч. 3 ст. 16 Закону України «Про медіа»).

У випадку, коли інформація була поширена у медіа з посиланням на особу, яка є джерелом цієї інформації, ця особа також є належним відповідачем (п. 9 Постанови Пленуму № 1 від 27.02.2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Відповідачем у випадку поширення інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, зокрема при підписанні характеристики тощо, є юридична особа, в якій вона працює. У разі поширення такої інформації посадовою чи службовою особою для визначення належного відповідача судам необхідно з'ясувати, від імені кого ця особа виступає. Якщо посадова чи службова особа виступає не від імені юридичної особи і не при виконанні посадових (службових) обов'язків, то належним відповідачем є саме вона (п. 11 Постанови Пленуму № 1 від 27.02.2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Наведемо такий приклад із судової практики.

29 серпня 2018 року Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду скасував рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 20 лютого 2017 року та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 28 вересня 2017 року у справі за позовом фізичної особи до ГО «Центр протидії корупції», ГО «Об'єднання Ротарі клубів України», третя особа – ГО «Медичний контроль», про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди й передав справу на новий розгляд до суду першої інстанції, зазначивши в постанові таке. Звертаючись до суду з позовом, позивач посилався на те, що інформація, поширена членом ГО «Центр протидії корупції» У. під час свого виступу на медійному заході (круглому столі, організованому ГО «Об'єднання Ротарі клубів

України» у режимі відеоконференції з метою обговорення теми «СТОП ПОЛІО: здоров'я нації чи інформаційна війна?»), є недостовірною та такою, що порушує його честь, гідність та ділову репутацію [83].

Згідно зі ст. 201 ЦК України честь, гідність і ділова репутація є особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством. У ч. 4 ст. 277 ЦК України передбачено, що спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію. Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа під час виконання своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює [83].

Відповідно до ч. 4 ст. 277 ЦК України в разі поширення недостовірної інформації посадовою чи службовою особою для визначення належного відповідача судам необхідно з'ясовувати, від імені кого ця особа виступає. Якщо посадова чи службова особа виступає не від імені юридичної особи й не під час виконання посадових (службових) обов'язків, то належним відповідачем є саме вона [83].

Суди не встановили, що У. під час проведення медійного заходу виступала від імені ГО «Центр протидії корупції» і при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків. За таких обставин передчасним є висновок судів про те, що належним відповідачем у цій справі має бути саме ГО «Центр протидії корупції». Окрім того, відповідно до ч. 1 ст. 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. При стягненні компенсації моральної шкоди з ГО «Центр протидії корупції» суди не встановили, що У. є працівником ГО «Центр протидії корупції» [83].

Належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі Інтернет є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайта, особи яких позивач повинен установити та зазначити в позовній заяві. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та (чи) місце проживання

(місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта – вільним, належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації. При цьому дані про власника веб-сайта можуть бути витребувані відповідно до положень ЦПК України в адміністратора системи реєстрації та обліку доменних назв та адреси українського сегмента мережі Інтернет (п. 12 Постанови Пленуму № 1 від 27.02.2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Таким чином, відповідачами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть бути: є фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації, зокрема:

а) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, опублікованої в медіа, то належними відповідачами є автор і суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа;

б) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, зокрема при підписанні характеристики тощо, то належним відповідачем є юридична особа, в якій вона працює. Якщо посадова чи службова особа виступає не від імені юридичної особи і не при виконанні посадових (службових) обов'язків, то належним відповідачем є саме вона;

в) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, яку поширено в мережі Інтернет, то належним відповідачем є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайта. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та (чи) місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта – вільним, належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний

матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації [91].

Далі розглянемо загальний та спеціальний цивільний процесуальний статус сторін у справах щодо захисту гідності, честі та ділової репутації фізичної особи.

Як вже відмічалось, загальний цивільний процесуальний статус сторін є сукупністю загальних цивільних процесуальних прав та обов'язків, якими наділені всі учасники справи без винятку, в тому числі і сторони і які, регламентовані частинами 1 та 2 ст. 43 ЦПК України. Третім елементом загального цивільного процесуального статусу учасників справи є загальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає у їх прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату.

Водночас, спеціальні цивільні процесуальні права сторін регламентовані частинами 2 та 7 ст. 49 ЦПК України. Зокрема, позивач у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації має право: відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), на будь-якій стадії судового процесу; збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. Водночас, відповідач у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу, а також відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені ЦПК України. Також сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

Щодо спеціальних обов'язків сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації.

Як слушно відмічається в юридичній літературі, природа цивільних процесуальних обов'язків сторін визначається характером цивільних процесуальних відносин. Від їхнього волевиявлення та процесуальної поведінки залежать різні варіанти розвитку правовідносин. Рівень процесуальної активності сторін та юридична реакція на ту чи іншу ситуацію чи обставину під час розгляду цивільної справи визначає динаміку цивільного процесу [50, с. 312].

Отже, такими спеціальними обов'язками сторін є:

1) обов'язок сторін довести ті обставини, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України (ч. 1 ст. 81 ЦПК України).

2) обов'язок позивача додати до позовної заяви всі наявні докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази додати до позовної заяви копії відповідних доказів) (ч. 5 ст. 177 ЦПК України).

Третім елементом спеціального цивільного процесуального статусу сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації є законний цивільний процесуальний інтерес. У позивача він полягає у прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення позову, у відповідача – про відмову від позову.

Поряд зі сторонами, учасниками справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є треті особи.

Як відмічає М. В. Божко значення участі третіх осіб у цивільному процесі полягає у тому, що вони допомагають правильно та обґрунтовано вирішити спір між позивачем і відповідачем, встановити всі дійсні обставини справи, забезпечити реальні гарантії захисту прав осіб, які беруть участь у справі. Їхній вступ в уже відкрите провадження запобігає ухваленню судом суперечливих рішень, оскільки не буде потреби розглядати ще одну цивільну справу, встановлювати ті самі факти [9, с. 65].

Водночас, захист прав та інтересів, відмінних і незалежних від прав, інтересів сторін, – не єдина функція інституту третіх осіб. Участь третіх осіб у цивільному процесі забезпечує швидший розгляд справи. Завдяки участі в справі третіх осіб відбувається повніша концентрація доказового матеріалу, що допомагає не тільки захисту прав та інтересів третіх осіб, а й правильному розгляду розпочатої за ініціативою первісного позивача цивільної справи в цілому. Неучасть у справі третьої особи, зацікавленої у вирішенні спору, призводить не тільки до порушення прав цієї особи, а й до помилок у дослідженні фактичних обставин справи [115, с. 308].

Не вдаючись у наукову дискусію щодо юридичної природи третіх осіб у цивільному процесі України, зауважимо, що ми розділяємо висловлену у науковій доктрині позицію, відповідно до якої третіми особами у цивільному процесі слід вважати суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які вступають вже у відкрите позовне провадження у цивільній справі з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів, які є відмінними від прав, свобод чи інтересів сторін, набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу, який обумовлюється порядком їх вступу у цивільну справу [8, с. 42; 39, с. 82; 43, с. 309; 158, с. 30].

Цивільне процесуальне законодавство у правових нормах, що їх містять статті 52–53 ЦПК України, виокремлює два види третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження: тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та тих, які такі вимоги не заявляють.

Більшість вчених-процесуалістів схиляється до думки про те, що третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у відкрите провадження у справі з метою захисту своїх особистих прав, свобод чи інтересів, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін. Характерною ознакою таких осіб є саме пред'явлення самостійної вимоги щодо предмета матеріального спору між

сторонами, а не наявність самостійних прав на нього, оскільки такі права можуть бути визначені тільки рішенням суду [115, с. 308; 19, с. 170; 154, с. 97; 147, с. 44].

Щодо процесуального порядку вступу у справу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, законодавець зазначає: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу суд постановляє ухвалу. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача. Після вступу у справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку (ст. 52 ЦПК України).

Водночас, третіми особами, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у науковій доктрині вважаються суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають вже у відкрите позовне провадження у цивільній справі на сторону позивача або відповідача за власною ініціативою, можуть бути залучені до участі у справі за заявою учасників справи або за ініціативою суду з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів шляхом сприяння ухваленню судового рішення на користь тієї сторони, на боці якої вони виступають, набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу, який передбачає наявність прав та обов'язків учасників справи, встановлених ст. 43 ЦПК України [9, с. 92; 130, с. 681; 144, с. 111].

Відповідно до частин 1, 3, 7 ст. 53 ЦПК України треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може

вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи. Якщо суд при вирішенні питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду встановить, що рішення суду може вплинути на права та обов'язки осіб, що не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку.

Щодо участі третіх осіб у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Вбачається, що у випадку поширення недостовірної інформації, яка порушує особисте немайнове право на повагу до гідності та честі та (або) право на недоторканість ділової репутації фізичної особи, вступити у справу у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть, зокрема, члени її сім'ї, родичі, якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права [55, с. 1363–1364].

Водночас, у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у відповідних категоріях цивільних справ можуть брати участь, наприклад, юридичні особи публічного або приватного права, якщо відповідачами виступають їхні посадові особи.

Так, наприклад, у справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_4 про захист честі, гідності та ділової репутації у цивільному процесуальному статусі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, виступила Первинна профспілкова організація Управління кадрового забезпечення ГУ МВС України у Львівській області професійної спілки атестованих працівників ОВС України [106].

У іншій справі за позовом ОСОБА_3 до Генеральної прокуратури України про захист честі, гідності і ділової репутації у цивільному процесуальному статусі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача виступив Генеральний прокурор України [105].

Щодо цивільного процесуального статусу третіх осіб у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, відповідно до ч. 3 ст. 52 ЦПК України наділяються загальним цивільним процесуальним статусом, який становлять загальні цивільні процесуальні права та обов'язки, якими наділені всі учасники справи без винятку і які, відповідно, регламентовані частинами 1 та 2 ст. 43 ЦПК України, а також загальним цивільним процесуальним інтересом, який полягає у їх прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату. Водночас, спеціальний цивільний процесуальний статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, є тотожним відповідному спеціальному цивільному процесуальному статусу сторін у таких справах.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, відповідно до ч. 6 ст. 53 ЦПК України наділяються тільки загальним цивільним процесуальним статусом, який становлять загальні цивільні процесуальні права та обов'язки, які регламентовані частинами 1 та 2 ст. 43 ЦПК України, а також загальним цивільним процесуальним інтересом, який полягає у їх прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату у вигляді ухвалення судового рішення на користь тієї сторони, на боці якої вони виступають.

Наступним учасником цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть є органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які у визначених законом випадках беруть участь у цивільному процесі для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів, сприяючи виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Метою участі у цивільній справі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є надання допомоги, сприяння у судовому захисті особам, які внаслідок певних причин (стану здоров'я, матеріального стану, похилого віку тощо) не можуть самотійно захистити свої права, свободи чи інтереси [7, с. 222].

Коло суб'єктів, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, визначається законом. Відповідно до ст. 56 ЦПК України, у випадках, установлених законом, такими органами і особами є:

1) органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб;

2) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який з метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними

обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен обґрунтувати суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, передбачених статтею 185 ЦПК України;

3) прокурор, який у визначених законом випадках звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Залежно від форми, в якій органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, беруть участь у цивільній справі, законодавець наділив їх різним цивільним процесуальним статусом.

Зокрема, органи та інші особи, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду. Відмова органів та інших осіб, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі (частини 1–2 ст. 57 ЦПК України).

Якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду (ч. 3 ст. 57 ЦПК України).

Відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором в інтересах держави позову (заяви),

подання ним заяви про залишення позову без розгляду не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті (ч. 4 ст. 57 ЦПК України).

Прокурор або Уповноважений Верховної Ради України з прав людини з метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без їхньої участі, вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи мають право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії (ч. 5 ст. 57 ЦПК України).

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України, а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України).

Таким чином, цивільний процесуальний статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у більшості випадків є загальним із наявністю низки додаткових спеціальних цивільних процесуальних прав.

Щодо участі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, то, вбачається, у зазначеній категорії цивільних справ у зазначеному цивільному процесуальному статусі найчастіше бере участь прокурор, який відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

2.3 Докази та доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи

Інститут доказів і доказування є невід’ємною складовою внутрішньої системи будь-якої процесуальної галузі права, адже регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної форми доказів встановленим у законі вимогам. Отже, переоцінити значення доказів у сучасному цивільному судочинстві дуже складно, оскільки належне і достатнє підтвердження всіх юридичних обставин – це запорука подальшого об’єктивного вирішення справи [117, с. 255].

Отже, доказування є центральним інститутом цивільного процесуального права, що відображає фундаментальні особливості національної моделі цивільного судочинства. Цей інститут зазнав значних змін у процесі реформування цивільного процесуального законодавства внаслідок конституційної реформи у сфері правосуддя, яка заклала підвалини для нової філософії здійснення правосуддя у цивільних справах [108, с. 125].

Ми розпочнемо дослідження інституту доказів і доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи визначенням кола обставин, які формують предмет доказування у зазначеній категорії цивільних справ.

Відповідно до частин 2–4 ст. 77 ЦПК України предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу

для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування.

Слід зазначити, що незважаючи на наявність законодавчої дефініції предмету доказування, проблематика визначення його меж у різних категоріях цивільних справ наразі залишається актуальною. Юридична природа спірних матеріальних правовідносин обумовлює суб'єктний склад цивільної справи, а також коло обставин, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення.

Особливо актуальною проблема визначення меж предмету доказування є у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, адже зазначена категорія цивільних справ пов'язана із судовим захистом особистих немайнових прав, що означає, превалювання у ній оціночних суджень та понять, що, відповідно, і зумовлює виникнення певних складнощів у процесі доказування.

Як уже відмічалось у попередніх підрозділах дисертаційної роботи, статтею 201 ЦК України передбачено, що особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є, зокрема, честь, гідність і ділова репутація. При цьому відповідно до Конституції України честь і гідність людини, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [44].

Відповідно, кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі (ст. 297 ЦК України). Також фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації (ст. 299 ЦК України).

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи предмет доказування формують обставини, що підтверджують факти порушення таких особистих немайнових прав, як-от: право на повагу до гідності та честі та право на недоторканність ділової репутації фізичної особи.

Предметно коло обставин, які формують предмет доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, визначав Верховний Суд України у своїй Постанові Пленуму № 1 від 27.02.2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [91].

Зокрема, у п. 15 цієї Постанови зазначено, що при розгляді справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб.

Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі (п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.).

Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи (п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.) [91].

Проте необхідно враховувати, що повідомлення оспорюваної інформації лише особі, якої вона стосується, не може визнаватись її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам (п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.).

Також поширення інформації слід відрізнити від звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування із заявою, в якій міститься така інформація, про що наголосив Верховний Суд у своїй постанові від 04 липня 2024 року (справа № 910/23597/17) [77].

Зокрема, Верховний Суд звернув увагу на те, що згідно зі ст. 40 Конституції України усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [77].

Тлумачення ст. 40 Конституції України свідчить, що у випадку, коли особа звертається до органів державної влади, органів місцевого самоврядування із заявою, в якій міститься та чи інша інформація, і в разі, якщо цей орган компетентний перевірити таку інформацію та надати відповідь, проте в ході перевірки інформація не знайшла свого підтвердження, вказана обставина не може сама по собі бути підставою для задоволення позову, оскільки у такому випадку мала місце реалізація особою конституційного права, передбаченого ст. 40 Конституції, а не поширення недостовірної інформації.

Як вбачається із встановлених судами обставин у справі, що переглядається, 20.07.2017 р. у мережі Інтернет розміщені файли у вигляді листа, адресованого Прем'єр-міністру України, в копіях голові Департаменту

кіберполіції Національної поліції України, голові Служби безпеки України, в.о. Голови Державної фіскальної служби України під назвою: «Звернення розробників програмного забезпечення та інших суб'єктів електронної звітності». Лист містить прохання провести розслідування ситуації, що склалась з роботою прийомного шлюзу Державної фіскальної служби України в частині реєстрації податкових накладних та функціонування Єдиного реєстру податкових накладних. Тобто метою звернення до Прем'єр-міністра України, копії якого адресовано голові Департаменту кіберполіції Національної поліції України, голові Служби безпеки України, в.о. Голови Державної фіскальної служби України, було не поширення недостовірної інформації щодо позивача, а реалізація відповідачами свого конституційного права, визначеного ст. 40 Конституції України, і таке звернення не є поширенням недостовірної інформації;

б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача.

У відповідному контексті слід наголосити на тому, що певними особливостями характеризується поширення інформації щодо публічних осіб.

Зокрема, при розгляді відповідних справ суди повинні враховувати положення Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації, схваленої 12 лютого 2004 року на 872-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи [18], а також рекомендації, що містяться у Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя [99].

Так, у Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя зазначається, що публічними фігурами є особи, які обіймають державні посади і (або) користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному

житті (у галузі політики, економіки, мистецтва, соціальній сфері, спорті чи в будь-якій іншій галузі).

У науковій доктрині публічною особою вважають фізичну особу, громадська діяльність якої має публічний характер, (політик, високопосадовець, естрадний виконавець тощо), або особу, з характеру поведінки якої можна зробити висновок про свідомий вибір такої особи бути публічною [71, с. 181].

У статтях 3, 4, 6 Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації вказується, що оскільки політичні діячі та посадові особи, які обіймають публічні посади або здійснюють публічну владу на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, вирішили апелювати до довіри громадськості та погодилися «виставити» себе на публічне політичне обговорювання, то вони підлягають ретельному громадському контролю і потенційно можуть зазнати гострої та сильної громадської критики у засобах масової інформації з приводу того, як вони виконували або виконують свої функції. При цьому зазначені діячі та особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими особами.

У зв'язку із цим, межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати.

Європейський суд з прав людини у справі Лінгенс проти Австрії [101], висловив свою позицію з приводу меж охорони та захисту честі, гідності та ділової репутації публічної особи. Європейський суд з прав людини наголосив, зокрема, на тому, що людина, стаючи публічним політиком, свідомо обмежує своє право на повагу до особистого, сімейного життя і повинна бути терпимою навіть до жорсткої критики. Посадові чи публічні особи мають право на захист свого приватного життя, але межа захисту їхньої репутації повинна бути такою, щоб забезпечити й вільне обговорення політичних та інших питань, пов'язаних з

їхньою діяльністю. Такі особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення своїх слів та вчинків і мають це усвідомлювати [60, с. 23–24].

Можна дійти до висновку, що хоча свобода слова та можливість критики є важливими складовими демократії, вони не можуть бути абсолютними. Зокрема, у політичних дискусіях та дебатах учасники мають право ретельно аналізувати слова та дії один одного, шукати слабкі місця в аргументації чи логіці опонента. Навіть за умов жорсткої полеміки існують певні "червоні лінії", які не можна переступати [58].

Отже, судовому захисту підлягає лише позитивна репутація публічної особи. При цьому під позитивною репутацією слід розуміти будь-яку репутацію, яка є позитивною з точки зору її носія і якщо поведінка особи, яка створює їй відповідну репутацію, не суперечить закону та моральним засадам суспільства [71, с. 182].

Не може захищатися репутація особи, яка створена протиправною, особливо злочинною поведінкою особи, а також будь-яка інша негативна репутація. Закріплення на законодавчому рівні або хоч би мовчазне визнання та підтримання на рівні судової практики можливості захисту негативної репутації або інших негативних за своєю соціальною природою інтересів (аморального способу життя, антисанітарного способу життя, права нецензурно висловлюватися тощо), навіть якщо такі прояви не заподіюють шкоди оточуючим, а тому формально не є протиправними, створить додаткові перешкоди для боротьби з цими аморальними проявами та фактично затвердить їх як норму поведінки, тобто один із можливих її варіантів, який державою не засуджується, а навпаки – захищається [71, с. 52];

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності.

Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не

існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) (п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.) [91].

Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Указана конституційна норма кореспондує статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою кожна людина має право на свободу вираження своїх поглядів, одержувати та поширювати інформацію та ідеї без втручання держави й незалежно від кордонів.

Відповідне правило міститься і у ЦК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 302 ЦК України фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Водночас, фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело (ч. 2 ст. 302 ЦК України).

У судовій практиці виникають певні труднощі щодо розмежування поширених відомостей (інформації або публікації) щодо наявності оціночних суджень автора чи стверджень про факти, що має важливе значення для правильного вирішення справи. Правильність думки чи оцінки тієї чи іншої особи може бути предметом думки, оцінки інших осіб, але не предметом

повноважень судової влади. Вони можуть оспорюватись у порядку полеміки, у тому числі й у друкованому засобі, по радіо чи в телепередачі або іншим адекватним способом [74, с. 24].

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про інформацію» ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень.

Оціночними судженнями, за винятком клепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості (ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію») [29].

Судження – це те саме, що й думка, висловлення. Воно являє собою розумовий акт, що має оціночний характер та виражає ставлення того, хто говорить, до змісту висловленої думки і напряду, пов'язаними із такими психологічними станами, як віра, впевненість чи сумнів. Оцінити правдивість чи правильність судження будь яким шляхом неможливо, а тому воно не входить до предмета судового доказування [62, с. 19].

Фактичне твердження – це логічна побудова та викладення певного факту чи групи фактів. Факт – це явище об'єктивної дійсності, конкретні життєві обставини, які склалися у певному місці та часі за певних умов. Враховуючи те, що факт, сам по собі, є категорією об'єктивною, незалежною від думок та поглядів сторонніх осіб, то його відповідність дійсності може бути перевірена та встановлена судом [62, с. 19].

Не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при

тлумаченні положень статті 10 Конвенції (п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.) [91].

Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому медіа з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду (п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.) [91].

Згідно з прецедентною практикою Європейського суду з прав людини межі свободи вираження думок залежать від їх змісту та від того, чим займається особа, стосовно якої ці думки висловлені. У свою чергу національна влада може втрутитися в процес реалізації норми статті 10 Конвенції, якщо, зокрема, це передбачено законом, направлено на захист репутації або інших прав осіб і є необхідним у демократичному суспільстві [74].

Цікавою у відповідному контексті є справа за позовом ОСОБА_4 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Телерадіокомпанія «Всесвітня інформаційна служба», ОСОБА_5, Одеської обласної державної адміністрації, треті особи: Публічне акціонерне товариство «Одеський припортовий завод», Товариство з обмеженою відповідальністю «ГУГЛ», компанія «ANTA GMBH»,

про визнання інформації недостовірною, захист честі, гідності та ділової репутації, зобов'язання вчинити дії [74, с. 25].

20 травня 2019 року КЦС ВС розглянув касаційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Апеляційного суду Сумської області від 6 червня 2017 року у справі за її позовом до ОСОБА_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди й за результатами розгляду ухвалив постанову, у якій зазначив таке.

«Відповідно до частин 1–2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень.

Оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їхньої правдивості. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також має право на власне тлумачення справи в тому самому засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та в такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду.

За своїм характером судження є розумовим актом, що має оціночний характер та виражає ставлення того, хто говорить, до змісту висловленої думки й напряду, що пов'язано з такими психологічними станами, як віра, впевненість чи сумнів.

Отже, будь-яке судження, яке має оціночний характер, будь-яка критика та оцінка вчинків, вираження власних думок щодо якості виконуваних публічних функцій, отриманих результатів тощо, не є підставою для захисту права на повагу честі, гідності та ділової репутації та, відповідно, не є предметом судового захисту.

Вирішуючи справи про захист честі, гідності та ділової репутації, суди повинні перевіряти, чи містить інформація, що стала підставою для звернення до суду, конкретні життєві обставини, фактичні твердження. Якщо зміст та характер досліджуваної інформації свідчить про наявність фактів, така інформація або її частина не може вважатись оціночним судженням, оскільки є не результатом суб'єктивної оцінки, а відображенням об'єктивної істини, що може бути встановлена в судовому порядку.

У справі, що переглядалася, апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позовних вимог про спростування недостовірної інформації, обґрунтовано виходив із того, що запитання відповідача, адресоване позивачу на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ «Сумиобленерго» «Ви тупий?» є суб'єктивною думкою ОСОБА_2, а тому не є недостовірною інформацією, що підлягає судовому захисту шляхом її спростування, згідно з визначеним статтею 277 ЦК України порядком» [88].

Аналогічну позицію щодо розмежування правових категорій «оціночні судження» та «твердження про факти» висловив і Європейський суд з прав людини у своєму рішенні, ухваленому у справі «Ляшко проти України» від 10 серпня 2006 року [102].

Європейський суд з прав людини, зокрема, наголосив на тому, що свобода вираження поглядів є однією з важливих засад демократичного суспільства та однією з базових умов його прогресу та самореалізації кожного. Предмет п. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосовується

не тільки до «інформації» чи «ідей», які були отримані зі згоди чи розглядаються як необразливі чи як малозначущі, але й до тих, які можуть ображати, шокувати чи непокоїти. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без чого неможливе «демократичне суспільство». Свобода політичних дебатів є запорукою побудови демократичного суспільства, що наскрізь пронизує Конвенцію. Водночас необхідним є чітке розмежування між констатацією фактів та оціночними судженнями. У той час як наявність фактів може бути продемонстровано, достовірність оціночних суджень не піддається доведенню. Вимогу доводити достовірність оціночних суджень неможливо виконати, вона порушує свободу думки як таку, що є базовою частиною права, гарантованого ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [102].

Також у контексті такого елементу предмету доказування як поширення недостовірної інформації слід звернути на те, що не завжди поширення недостовірної інформації є підставою для притягнення до відповідальності винної особи, адже норми матеріального законодавства встановлюють виключення із зазначеного правила.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 117 Закону України «Про медіа» [30] суб'єкти у сфері медіа та їх працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, забороненої цим законом, а також інформації, що не відповідає дійсності, порушує права і законні інтереси особи, якщо ця інформація:

1) є дослівним або у переказі без спотворення суті відтворенням матеріалів, опублікованих іншим зареєстрованим медіа, або точним за змістом відтворенням оригінальних матеріалів іноземного медіа з посиланням на них;

2) була отримана у відповідь на запит на інформацію, поданий відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», або у відповідь на звернення, подане відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [27];

3) містилася в офіційних повідомленнях або одержана від державних органів, органів місцевого самоврядування (в тому числі іноземних) у письмовій

формі, в тому числі була оприлюднена на їхніх веб-сайтах та сторінках на платформах спільного доступу до інформації;

4) є дослівним відтворенням публічних виступів чи повідомлень юридичних осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, народних депутатів України, кандидатів на виборні посади;

5) поширювалася без попереднього запису та містилася у виступах осіб, які не є працівниками відповідного суб'єкта у сфері медіа, якщо працівники такого суб'єкта вжили заходів щодо припинення порушення [30].

Для ілюстрації застосування судами ч. 1 ст. 117 Закону України «Про медіа» доцільним буде навести такий приклад із судової практики Верховного Суду.

23 травня 2018 року Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, ОСОБА_6, Комунального підприємства «Редакція районної громадсько-політичної газети «Степова зоря» Петропавлівської районної ради Дніпропетровської області» в особі засновника Петропавлівської районної ради про захист честі, гідності та спростування недостовірної інформації та стягнення моральної шкоди.

У справі, що переглядалася, судами встановлено, що в громадсько-політичній газеті «Степова Зоря» Петропавлівської районної ради Дніпропетровської області розміщена стаття про позивача як замовника крадіжки врожаю з орендованого поля. Заперечуючи проти позову, автор статті ОСОБА_6 зазначала, що інформація була поширена у статті з іншого джерела – із сюжету телеканалу «112 Україна», який стосувався обставин скошування врожаю з орендованого поля.

Стаття 10 Конвенції захищає право журналістів розголошувати інформацію, яка становить громадський інтерес за умови, що вони діють сумлінно та використовують перевірену фактичну базу та надають «достовірну

та точну» інформацію, як того вимагає журналістська етика (справи «Lindon, Otchakovsky Laurens and July v. France» від 22 жовтня 2007 року та «Pedersen and Baadsgaard v. Denmark» від 19 червня 2003 року). Повідомлення новин, засноване на інтерв'ю або відтворенні висловлювань інших осіб, відредагованих чи ні, становить один із найбільш важливих засобів, за допомогою яких преса може відігравати свою важливу роль «сторожового пса суспільства» (справа «The Observer and The Guardian v. The United Kingdom» від 26 листопада 1991 року).

У таких справах слід розрізняти ситуації, коли такі висловлювання належали журналісту й коли були цитатою висловлювання іншої особи, оскільки покарання журналіста за участь у розповсюдженні висловлювань інших осіб буде суттєво заважати пресі сприяти обговоренню питань суспільного значення та не повинно розглядатися, якщо для іншого немає винятково вагомих причин. Законодавство надає журналістам імунітет від цивільної відповідальності за дослівне відтворення матеріалу. Суд звертає увагу на те, що це положення в загальному плані відповідає його підходу до свободи журналістів поширювати висловлювання, зроблені іншими (справи «Jersild v. Denmark» від 23 вересня 1994 року та «Thoma v. Luxembourg» від 29 березня 2001 року) [82].

КЦС ВС зауважив, що суд апеляційної інстанції на вказані норми права уваги не звернув і не перевінив, чи є інформація, яку просить визнати недостовірною ОСОБА_4, висновками самого журналіста, чи вказана інформація була поширена із джерела іншого засобу масової інформації – сюжету телевізійного каналу «112 Україна». Для вирішення справи це має значення, адже заявлена вимога і про відшкодування моральної шкоди. Постановою Верховного Суду від 23 травня 2018 року ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2016 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право.

Під поширенням інформації, що порушує особисті немайнові права, як наголошує А. С. Штефан, слід розуміти факт приниження честі, гідності і ділової репутації позивача внаслідок поширення або майбутнього поширення недостовірної інформації. Поширення або підготовка до поширення недостовірної інформації не завжди може принижувати честь, гідність і ділову репутацію; недостовірна інформація може мати нейтральний або навіть позитивний характер та не завдавати шкоди інтересам особи. Позивач повинен обґрунтувати, чому інформація принижує його честь, гідність і ділову репутацію, в чому полягає образливість певних висловів, а в процесі розгляду справи ці обставини повинні бути доведені [160, с. 101].

Водночас, як наголошує Пленум Верховного Суду України, з огляду на положення статті 32 Конституції України, судам належить розрізняти справи про захист гідності, честі чи ділової репутації від справ про захист інших особистих немайнових прав, зокрема, перелічених у статті 270 ЦК України, порушених у зв'язку з поширенням про особу інформації, недоторканість якої спеціально охороняється Конституцією та законами України і поширення якої може завдати моральну шкоду навіть у випадку, якщо ця інформація відповідає дійсності і не порочить гідність, честь чи ділову репутацію. Тобто, якщо інформація, яка порушує особисті немайнові права особи, є достовірною, вимоги про її спростування не можуть бути задоволені. Встановивши при вирішенні таких спорів факт поширення інформації про приватне життя позивача, що відповідає дійсності та не порочить його гідність, честь чи ділову репутацію, а також факт відсутності згоди позивача на поширення цієї інформації, суд повинен захистити його право на таємницю приватного життя та може зобов'язати відповідача відшкодувати моральну шкоду (п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду

України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р.) [91].

Отже, предметом доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є обставини, що підтверджують або спростовують факти порушення особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права, або обставини, які мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Елементами предмету доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є наступні обставини:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;

б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекохані). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом

завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права [52, с. 156].

Поряд із обставинами, які підлягають доказуванню, ЦПК України у ст. 82 встановлює підстави звільнення від доказування, якими є:

а) обставини, які визнаються учасниками справи, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їхніх представників (ч. 1 ст. 82 ЦПК України).

Так, наприклад, якщо відповідач визнає факт поширення ним недостовірної інформації щодо позивача і це визнання буде прийняте судом, з позивача буде знято обов'язок доказувати цей факт. Проте суд може поставити під сумнів безспірну обставину, якщо є підстави вважати її недостовірною або якщо поведінка однієї з осіб, яка бере участь у справі, дає підстави сумніватися у добровільному визнанні нею обставини [153, с. 178].

Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку (ч. 2 ст. 82 ЦПК України);

б) обставини, визнані судом загальновідомими (ч. 3 ст. 82 ЦПК України), тобто такими, що відомі широкому колу осіб, у тому числі і складу суду. Такі обставини не потребують доказування через очевидність об'єктивності їх існування.

Отже, загальновідомі факти – такі факти матеріально-правового характеру, наявність яких не викликає сумніву в силу обізнаності про них кожної розумної та такої, що має певний життєвий досвід, людини, в тому числі суду та осіб, які беруть участь у справі [160, с. 231].

Факти, що можуть бути визнані загальновідомими, за своїм характером є різноманітними та можуть стосуватися як подій, так і знань про властивості певних предметів і матеріалів, тому встановити чіткі критерії визнання фактів загальновідомими неможливо. Доктрина цивільного процесуального права та судова практика виходить з того, загальновідомим фактом визнається той факт, який відомий одночасно і широкому колу осіб, і суду [160, с. 105];

в) обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом, тобто преюдиціальні факти (ч. 4 ст. 82 ЦПК України). Преюдиціальний зв'язок рішень у цивільних, господарських або адміністративних справах пояснюється тим, що одні й ті самі факти можуть тягти за собою різні юридичні наслідки [6, с. 23];

г) обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені (ч. 5 ст. 82 ЦПК України);

д) обставини, встановлені у кримінальному провадженні вироком суду, ухвалою про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення, що набрали законної сили, з питань, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою, про правові наслідки

дій чи бездіяльності якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду (ч. 6 ст. 82 ЦПК України).

Окресливши підстави звільнення від доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, перейдемо до питання про розподіл обов'язків по доказуванню у відповідних справах.

Відповідно до ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Попередня редакція ЦК України (до внесення змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» [21]) у ч. 3 ст. 277 містила презумпцію добропорядності, відповідно до якої негативна інформація, поширена про особу, вважалася недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»» від 27 березня 2014 року, який набрав чинності 19 квітня 2014 року й не має зворотної дії в часі на підставі ч. 1 ст. 58 Конституції України, частина 3 ст. 277 ЦК України (презумпція добропорядності) була виключена.

Отже, у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи позивач має довести всі обставини, які формують предмет доказування у відповідних справах, а саме: 1) факт поширення недостовірної інформації; 2) факт недостовірності цієї інформації; 3) факт того, що поширена інформація стосується позивача; 4) факт того, що поширення інформації порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим

благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

Щодо відповідача, то зазначений учасник цивільної справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи повинен довести обставини, на які він посилається як на підставу своїх заперечень проти позову.

І, останній аспект, на якому ми зупинимося у межах даного підрозділу дисертаційної роботи – докази у відповідних справах.

Відповідно до ч. 1 ст. 76 ЦК України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків (ч. 2 ст. 76 ЦК України).

Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ч. 1 ст. 95 ЦПК України).

Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено ЦПК України. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Також учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, на які накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» [25] та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [26]. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом (частини 2–3 ст. 95 ЦПК України).

Наприклад, при розгляді цивільних справ за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і ділової репутації, в залежності від обставин

кожної конкретної справи, позивач може подавати документи, якими підтверджується неправдивий характер інформації. В його розпорядженні можуть бути і докази, якими підтверджується приниження його честі, гідності і ділової репутації: якщо позивач є громадським чи суспільним діячем, такими доказами можуть бути листи від громадян, що надійшли після публікації статті чи виходу передачі в ефір, з образливими висловами, обуренням, розчаруванням тощо, які виникли внаслідок сприйняття ними поширених неправдивих відомостей [160, с. 134].

Також у цій категорії цивільних справ як письмові докази, зазвичай, використовуються: статті або інтерв'ю з газет, журналів, книг періодичних видань, стінних газет, газет-багатотиражок, виписки з протоколів зборів, засідань, конференцій тощо з приведенням у них виступів відповідача, характеристик, письмових заяв у ті чи інші організації, листи, малюнки [66, с. 135].

Якщо автор статті, репортажу тощо помер, оголошений померлим, визнаний безвісно відсутнім, обмежено дієздатним чи недієздатним, до суду подаються відповідні документи, якими підтверджуються ці обставини. У випадку припинення засобу масової інформації письмовими доказами є документи, якими підтверджується факт припинення або рішення про ліквідацію. Коли позов поданий на захист честі, гідності і ділової репутації особи, яка померла, до суду подається свідоцтво про смерть цієї особи [160, с. 134].

Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 97 ЦПК України).

У категорії справ, що розглядається, речові докази можуть використовуватися, якщо, наприклад, щодо позивача, який є виробником певних товарів народного споживання, поширені відомості про те, що такі товари

виготовляються з порушенням санітарних чи інших вимог, що якість товарів низька тощо. З метою підтвердження належної якості цих товарів позивач може подати до суду їх зразки, відповідач же, несучи обов'язок по доведенню того, що поширені ним відомості відповідають дійсності, також може подати до суду зразки цих товарів [160, с. 136].

Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) (ч. 1 ст. 100 ЦПК України).

Як слушно відмічає М. Гетманцев, електронні засоби доказування як самостійний вид виділяються на підставі особливостей носія такої інформації. Тобто електронним за своєю сутністю є саме джерело (носій) інформації, що має доказове значення, а сама інформація залишається у формі письмових знаків, усного мовлення тощо; все те, що придатне для безпосереднього сприйняття та розуміння учасників судового провадження [16, с. 20].

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу (ч. 2 ст. 100 ЦПК України). Також учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому

законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом (ч. 3 ст. 100 ЦПК України).

У процесуальній доктрині та судовій практиці, у тому числі з питань захисту честі, гідності та ділової репутації, визначилися наступні види доказів на електронних носіях:

1) електронні докази – документи, отримані за допомогою електронного чи іншого зв'язку, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет. До них відносяться лог-файли сервера провайдера, лог-файли хостинг-провайдера, звіти пошукових систем, статистичні Інтернет-сервіси, інформація, що характеризує особливості функціонування домену в Інтернеті; електронні повідомлення (відомості, поширювані за допомогою електронної пошти; звіти про доставку електронного повідомлення, знімок екрана, з комп'ютера або мобільного пристрою тощо), смс та ммс повідомлення тощо;

2) електронні документи (електронні копії документів), підписані електронним підписом у порядку, встановленому законодавством України;

3) аудіо та відеозаписи на електронних носіях (аудіовізуальний документ, кінодокументи, фотодокумент, фонодокумент і інші документи на електронних носіях; смс та ммс повідомлення, що містять аудіо- та відеозаписи тощо) [120, с. 152–153].

Має рацію О. Гусєв, який зазначає швидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій унеможливорює формулювання вичерпного переліку всіх видів електронних доказів [17, с. 22].

Водночас, кожен з видів електронних доказів має відповідати встановленим у ЦПК України вимогам: належності (ст. 77 ЦПК України), допустимості (ст. 78 ЦПК України), достовірності (ст. 79 ЦПК України) та достатності (ст. 80 ЦПК України).

При цьому щодо електронних доказів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи особливої актуальності набуває вимога допустимості, яка пов'язується з необхідністю дотримання таких критеріїв: можливість ідентифікації його автора, що може здійснюватися за допомогою електронно-цифрового підпису, можливість, яку можна здійснити тільки в разі, коли встановлено достовірності електронно-цифрового підпису; дотримання умов, що гарантують цілісність документа, що залежать від особливості створення, зберігання, передачі телекомунікаційними каналами зв'язку електронного документа; доступність до контролю – можливість проведення контролю достовірності електронного документа [120, с. 153–154].

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 102 ЦПК України).

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи (частини 2–4 ст. 102 ЦПК України).

Як свідчить судова практика, досить часто у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи призначається лінгвістична, судово-психологічна експертиза, а також семантико-текстуальна експертиза писемного мовлення.

Метою лінгвістичної експертизи є визначення семантико-когнітивних та прагматичних ознак мовленнєвого акту образи за допомогою методики опитування. Для проведення лінгвістичної експертизи у справах про захист

гідності, честі та ділової репутації лінгвісту-експерту необхідно встановити: чи наявні у тексті негативні висловлювання про особу; адресовані чи ці висловлення конкретній особі; чи дають ці висловлювання негативну узагальнену характеристику особі як особистості; чи є ці висловлювання образливими за змістом для особи; чи мають мовні висловлювання оцінну форму; чи висловлена образа публічно у пресі, телебаченні тощо, чи спрямований цей документ в офіційні інстанції [163, с. 193].

Якщо фізичній або юридичній особі була завдана шкода честі, гідності та діловій репутації внаслідок публікації чи поширення неправдивої, недостовірної або неточної інформації, що дискредитує фізичну чи юридичну особу, доцільним є проведення комплексного психолого-лінгвістичного дослідження, що включає семантико-текстуальну експертизу писемного мовлення [113].

Семантико-текстуальна експертиза досліджує писемне мовлення з метою встановлення наявності чи відсутності у ньому висловлювань, які містять негативну інформацію, негативні емоційні оцінки, що можуть розцінюватись як образа, посягання на честь і гідність особи, заклики до певних дій, погрози тощо [113].

В рамках проведення семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи експерти визначається: чи міститься в досліджуваній інформації негатив; чи містяться у текстах інформація, що спонукає до дій проти людини або групи осіб за ознаками статі, раси, національності, мови, походження, ставлення до релігії, приналежності до якої-небудь соціальної групи; чи висловлюють словесні (образотворчі) засоби, які використані в досліджуваних текстах, негативні емоційні оцінки і негативні установки, характеристики, принижують гідність людини або групи осіб; чи використані в текстах спеціальні мовні прийоми чи інші образотворчі образи, що мають негативні емоційні оцінки і негативні установки, характеристики [113].

Семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза також встановлює факт приниження честі, гідності та надання інформації негативного характеру. Здійснюючи це дослідження, експерт проводить детальний лінгвістичний аналіз тексту або аудіо- чи відеозапису та встановлює, чи містить даний текст негативні судження. Об'єктами семантико-текстуальної експертизи є писемне мовлення або аудіо-, відео-записи за умови надання замовником експертизи їх розшифровки [113].

Для встановлення факту заподіяння моральної шкоди та її розміру у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи проводиться судово-психологічна експертиза, в ході проведення якої експерт встановлює психологічний стан особи, наявність чи відсутність у неї переживань, страждань, особливостей сприйняття певної події тощо [113].

Об'єктом психологічної експертизи є, власне, людина (позивач/потерпілий), а також сукупність джерел інформації (матеріали справи, документальні відомості про психічну діяльність підекспертної особи). Предметом психологічної експертизи є зміни психічної діяльності підекспертної особи за обставин, що досліджуються по справі [129].

За результатами судово-психологічної експертизи у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи встановлюється: наявність психотравмуючого впливу досліджуваної ситуації на підекспертну особу; наявність страждань (моральної шкоди) підекспертної особи, їх характеру, глибини (ступеню інтенсивності) та тривалості; наявність причинно-наслідкового зв'язку між психотравмуючим впливом досліджуваної ситуації та моральними стражданнями [129].

Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ч. 1 ст. 90 ЦПК України).

Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України (ч. 2 ст. 90 ЦПК України).

Як зазначає Ю. Асадчев, аналізуючи судову практику стосовно захисту немайнових прав, як правило, показання свідка використовуються в якості основного доказу факту усного поширення інформації про особу. Такий спосіб доведення є абсолютно логічним, адже, навряд бесіда, розмова чи спір має велику ймовірність відбуватись у місцях, де здійснюється відео чи звукозапис та буде можливість відповідно витребувати для захисту прав носій такої інформації [2].

Зокрема, у справах про захист честі, гідності і ділової репутації свідки можуть допитуватися з метою підтвердження факту спричинення немайнової шкоди, коли позивач вимагає її компенсації, та дати інформацію про втрату поваги до позивача серед колег по роботі, погіршення стосунків у сім'ї та із знайомими, моральні переживання, втрату душевного спокою, перебування позивача у пригніченому стані [160, с. 131].

Висновки до розділу 2

Охарактеризувавши загальні положення захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку позовного провадження, ми дійшли таких висновків:

1. Передумовами звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження є такі обставини:

1) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);

2) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);

3) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);

4) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);

5) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);

6) після смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов, або оголошення її померлою спірні правовідносини допускають правонаступництво (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

2. Після смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, або оголошення її померлою, відкриття провадження у справі можливе лише у випадку, якщо предметом спору є право на відповідь щодо недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи, або право на спростування такої інформації.

3. Перелік передумов звернення до суду із позовними заявами щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, закріплений у ч. 1 ст.

186 ЦПК України, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Відмова у прийнятті заяви з інших підстав, не передбачених законом, є недопустимою і має розцінюватись як відмова у здійсненні правосуддя у відповідних категоріях цивільних справ.

4. Учасниками справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є: сторони, треті особи, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Незважаючи на те, що у різних категоріях цивільних справ учасники справи наділені тотожним цивільним процесуальним статусом, матеріально-правова природа спірних правовідносин, які є особистими немайновими, зумовлює деякі особливості процесуальної форми його здійснення.

5. Цивільний процесуальний статус учасників справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є сукупністю визначених законом цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів.

6. Цивільний процесуальний статус учасників справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи доцільно диференціювати на загальний (сукупність відповідних цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів, які належать всім учасникам цивільної справи без винятку) та спеціальний (сукупність відповідних цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів, які належать кожному учаснику цивільної справи індивідуально).

7. Позивачем у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є особа, яка вважає що її право на повагу до гідності і честі та (або) право на недоторканість ділової репутації було порушено, оспорено чи не визнано, і яка, у зв'язку із цим, звертається до суду за його захистом із позовною заявою про відкриття провадження у справі.

8. Позивачами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть бути:

1) фізична особа – у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисте немайнове право на повагу до гідності та честі та (або) право на недоторканість ділової репутації;

2) інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права;

3) члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи, якщо поширено недостовірну інформацію про особу, яка померла. Зазначені особи обов'язково повинні навести у позовній заяві такі обставини: характер свого зв'язку з особою, щодо якої поширено недостовірну інформацію; у який спосіб це порушило особисті немайнові права особи, яка звертається до суду.

9. Відповідач у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації – це особа, яка на думку позивача, порушила, оспорує чи не визнає його право на повагу до гідності і честі та (або) право на недоторканість ділової репутації і, у зв'язку із цим, притягається до участі у справі для відповіді за пред'явленими вимогами.

10. Відповідачами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть бути: є фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації, зокрема:

а) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, опублікованої в медіа, то належними відповідачами є автор і суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа;

б) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, зокрема при підписанні характеристики тощо, то належним відповідачем є юридична особа, в якій вона працює. Якщо посадова чи службова особа виступає не від імені юридичної особи і не при виконанні посадових (службових) обов'язків, то належним відповідачем є саме вона;

в) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, яку поширено в мережі Інтернет, то належним відповідачем є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайта. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та (чи) місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта – вільним, належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації.

11. У випадку поширення недостовірної інформації, яка порушує особисте немайнове право на повагу до гідності та честі та (або) право на недоторканість ділової репутації фізичної особи, вступити у справу у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть, зокрема, члени її сім'ї, родичі, якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права. Водночас, у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у відповідних категоріях цивільних справ можуть брати участь, наприклад, юридичні особи публічного або приватного права, якщо відповідачами виступають їхні посадові особи.

12. У цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у цивільному процесуальному статусі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можуть брати участь: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; прокурор. Залежно від форми, в якій органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, беруть участь у цивільній справі, законодавець наділив їх різним цивільним процесуальним статусом. Водночас, у більшості випадків відповідний цивільний процесуальний статус зазначених

органів та осіб є загальним із наявністю низки додаткових спеціальних цивільних процесуальних прав.

13. Предметом доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є обставини, що підтверджують або спростовують факти порушення особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права, або обставини, які мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

14. Елементами предмету доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є такі обставини:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;

б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності,

діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

15. У справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи позивач має довести всі обставини, які формують предмет доказування у відповідних справах, а саме: 1) факт поширення недостовірної інформації; 2) факт недостовірності цієї інформації; 3) факт того, що поширена інформація стосується позивача; 4) факт того, що поширення інформації порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

16. Відповідач як учасник цивільної справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи повинен довести обставини, на які він посиляється як на підставу своїх заперечень проти позову.

17. У справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи для підтвердження обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, використовуються такі засоби доказування, як-от: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Кожен із зазначених засобів доказування має особливості процесуальної форми у зазначеній категорії цивільних справ.

РОЗДІЛ 3.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

3.1 Відкриття позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи

Відкриття провадження у справі є стадією цивільного процесу, на якій суд вирішує питання про відкриття провадження у конкретній цивільній справі в суді першої інстанції, перевіряє наявність у особи, яка звернулася до суду, права на відповідне звернення і дотримання встановленого порядку його реалізації [69, с. 117].

Особливістю процесуальних дій, які формують зміст стадії цивільного процесу є їх спрямованість на реалізацію найближчої мети, яка виступає орієнтиром для суду та учасників процесу. Оскільки стадія характеризує цивільний процес з точки зору динаміки, показуючи розвиток цивільної справи на певному етапі, досягнення мети стадії зумовлює перехід цивільної справи з однієї стадії в іншу [137, с. 259].

ЦПК України передбачає виключний перелік підстав для відмови у відкритті провадження у справі та передбачає законодавчі вимоги, дотримання яких є обов'язковим у процесі звернення з позовною заяву до суду. При цьому необхідно враховувати мету судового захисту прав людини й громадянина, оскільки безпідставне обмеження права особи на звернення до суду шляхом введення додаткових підстав для відмови у відкритті провадження у справі без легітимної мети не допускається [98, с. 114].

У позовному провадженні право на судовий захист реалізується шляхом пред'явлення позову. Відповідно до ч. 1 ст. 184 ЦПК України позов

пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. У позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування (ч. 1 ст. 175 ЦПК України).

Позовна заява щодо захисту честі, гідності та ділової репутації має свої особливості форми та змісту, які ми і розглянемо нижче.

А саме: відповідно до ч. 3 ст. 175 ЦПК України позовна заява про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи повинна містити:

1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява (п. 1 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У даній категорії цивільних справ діє правило про загальну територіальну підсудність, відповідно до якого позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом. Поводи до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ст. 27 ЦПК України);

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету (п. 2 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються (п. 3 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Зазначення ціни позову у позовній заяві про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи залежить від юридичної природи вимоги, яка становить її предмет. Так, якщо така вимога є особистою немайновою, наприклад, позивач вимагає від відповідача спростувати недостовірну інформацію, ціна позову не зазначається. Якщо ж мова йде про вимогу майнового характеру, наприклад, про відшкодування майнової або моральної шкоди, такий позов підлягає грошовій оцінці;

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У юридичній літературі спосіб захисту характеризують як визначений законом або договором захід примусового характеру, за допомогою якого забезпечується відновлення (визнання) порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів, а також вплив на правопорушника [45, с. 54; 46, с. 139; 96, с. 34; 67].

Відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового права та інтересу [145].

При цьому способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової)

шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Також суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках (ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Слід зауважити, що перераховані у ч. 2 ст. 16 ЦК України способи захисту цивільних прав та інтересів є загальними і у повній мірі можуть застосовуватися для захисту права на повагу до гідності та честі, а також на недоторканість ділової репутації фізичної особи.

Вбачається, що серед загальних способів захисту цивільних справ та інтересів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи найчастіше застосовуються такі загальні способи, як-от: відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Майнова шкода, заподіяна особі внаслідок порушення її права на повагу до гідності та честі а також на недоторканність ділової репутації, відшкодовується за наявності загальних підстав, вказаних у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6: за умови, що дії особи, яка заподіяла шкоду, були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи [89].

Отже, відшкодування майнової шкоди можливо в тих випадках, коли порушення права (приниження честі, гідності, ділової репутації) завдає її носію збитків у формі реальних збитків та (або) упущеної вигоди.

Як слушно зауважує К. В. Можаровська, через немайновий характер таких благ, як честь і гідність, неможливість їх використання в цивільному обороті та

відсутність будь-якого матеріального змісту права на повагу до гідності та честі майнова шкода, заподіяна внаслідок приниження гідності та честі публічної особи, як правило, не може бути обчислена. Єдиним винятком можна вважати ситуацію, коли внаслідок поширення про публічну особу ганебної інформації в неї сталося значне погіршення здоров'я, внаслідок чого така особа потребувала лікування. У даному разі витрати на лікування (вартість ліків, професійного догляду, спеціального харчування за призначенням лікаря тощо) можна вважати реальними збитками, яких публічна особа зазнала внаслідок приниження її гідності та честі [71, с. 94–95].

Про упущену вигоду гіпотетично може йтися в разі тимчасової втрати особою працездатності через погіршення здоров'я, викликане поширенням про неї негативної інформації, що спричинило неможливість здійснення такою особою протягом певного часу своєї професійної (зокрема, підприємницької) діяльності та отримання від неї прибутку. Так, наприклад, якщо особа за професією адвокат і через погіршення здоров'я не мала змоги протягом певного часу надавати правову допомогу за вже укладеними договорами, внаслідок чого втратила частину клієнтів, це можна вважати упущеною вигодою.

При цьому необхідно відрізнити упущену вигоду, заподіяну внаслідок неможливості здійснення публічною особою професійної діяльності через погіршення здоров'я, спричиненого поширенням про неї ганебної інформації (тобто заподіяну внаслідок приниження гідності та честі публічної особи), від упущеної вигоди, заподіяної внаслідок зниження довіри клієнтів до такої особи, спричиненої поширенням про неї ганебної інформації (тобто заподіяну внаслідок приниження ділової репутації такої особи) [71, с. 95].

Як уже зазначалося, ділова репутація – це особисте немайнове благо, яке може бути використано в цивільному обороті. Від неї нерідко залежить рівень доходів (прибутку), а іноді й уся кар'єра тих чи інших публічних осіб. Саме через свою бездоганну ділову репутацію знаний фахівець у певній галузі

(юриспруденції, медицині, економіці, фінансах тощо) може запросити за свої послуги оплату в кілька разів більшу, ніж такий самий, але не настільки відомий професіонал. Тому пониження ділової репутації безпосереднім чином впливає на майнову сферу життя публічної особи та спричиняє їй значних збитків.

При цьому позивачем мають бути надані докази реальної, а не абстрактної можливості отримання прибутку. При визначенні розміру упущеної вигоди повинні враховуватися тільки точні дані. Теоретичні розрахунки кредитора про можливі або передбачувані доходи, не підкріплені належною доказовою базою, не повинні братися до уваги, оскільки оцінка можливостей і вірогідності до компетенції суду не належить [71, с. 96].

Поряд із відшкодуванням майнової шкоди, у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи досить часто застосовується такий спосіб захисту як відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

Як зазначає І. В. Венедіктова відшкодування моральної (немайнової) шкоди пов'язаний з наявністю у особи моральних страждань, що виникли з неправомірних дій (бездіяльності) іншої особи [14].

Моральна шкода в різних ситуаціях виявляється по-різному, тобто по-різному вона сприймається кожною особою й по-різному особа виявляє ззовні своє внутрішнє ставлення до того, що сталося. Та обставина, що потерпілий не плаче, не кричить і не обурюється, ще не означає, що моральної шкоди не завдано або вона є меншою, ніж у того, хто, навпаки, ридає чи активно обурюється. Предметом доказування має бути розмір грошового відшкодування, на яке претендує позивач [107].

Як слушно зазначають В. А. Кройтор та О. І. Сліпченко, що положення про те, що моральна шкода має розглядатися постійним супутником кожної протиправної поведінки щодо фізичної особи, є спірним. Встановлення такої

доказової презумпції в будь-яких випадках спричинить ситуацію, коли в усіх позовах, які подаються до суду, буде подаватися ще й вимога про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, і при цьому позивач не буде себе утруднювати збиранням будь-яких доказів в обґрунтування своїх вимог про наявність моральної шкоди. Відшкодування моральної шкоди стане на зразок додаткового по-карання за вчинення будь-якого правопорушення [49].

Моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ч. 2 ст. 23 ЦК України).

Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 у позовній заяві про відшкодування моральної (немайнової) шкоди має бути зазначено, у чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. [90]

Аналіз окремих положень Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4, а також Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» дає підстави виокремити наступні особливості відшкодування моральної шкоди у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи:

а) якщо відповідач добровільно спростував недостовірну інформацію, вимога про відшкодування моральної шкоди може бути заявлена самостійним позовом. При цьому факт добровільного спростування недостовірної інформації є обставиною, яка впливає на розмір відшкодування моральної шкоди;

б) позовна давність на вимоги про відшкодування моральної шкоди обчислюється так само, як за вимогами про захист гідності, честі чи ділової репутації;

в) процесуальне правонаступництво за вимогою про відшкодування моральної шкоди не допускається. Разом з тим, відповідно до ч. 3 ст. 1230 ЦК України до спадкоємця переходить право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя;

г) суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про інформацію»);

д) у справах про спростування відомостей, поширених медіа, обов'язок по відшкодуванню заподіяної моральної шкоди несуть автор, орган медіа, що їх поширив, а у передбачених законом випадках, і відповідна службова особа цього органу, у розмірах відповідно до ступеня вини кожного з них. У разі, коли медіа не називає автора, суд виходить з того, що вину за поширення зазначених відомостей медіа орган взяв на себе, і, відповідно, обов'язок щодо відшкодування моральної шкоди.

У контексті застосування судами такого способу захисту права на повагу та гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації як відшкодування моральної шкоди наведемо такий приклад із судової практики.

У листопаді 2018 року Ю.О. Понуровський звернувся до суду з позовом до ГУ ДФСУ, Державної податкової інспекції у м. Черкасах Головного управління Державної фіскальної служби у Черкаській області про стягнення з Державного бюджету України коштів на відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Позивач обґрунтовував свої позовні вимоги тим, що із січня по червень 2017 року ДПП, незважаючи на наявність чинного договору про визнання електронних документів, безпідставно припинила реєстрацію податкових накладних, що подавалися позивачем, у зв'язку із чим останній був фактично позбавлений можливості здійснювати свою підприємницьку діяльність упродовж зазначеного періоду; як наслідок таких протиправних дій він поніс втрати майнового характеру (збитки), а також йому було завдано моральної шкоди, оскільки позивач зазнав моральних страждань у зв'язку з приниженням його гідності та честі, погіршенням ділової репутації, що, як наслідок, спричинило також і погіршення здоров'я останнього. Розглядаючи дану справу Верховний Суд зазначив, що порушення особою зобов'язання призводить до приниження її ділової репутації. Тому обґрунтованими є висновки першої й апеляційної інстанцій щодо заподіяння відповідачем позивачу моральної шкоди [81].

Поряд із загальними способами захисту цивільних прав та інтересів для захисту права на повагу до гідності та честі, а також недоторканість ділової репутації застосовуються спеціальні способи захисту, які передбачені спеціальними законами, як-от:

а) право на відповідь (ч. 1 ст. 277 ЦК України). Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь.

Спеціальний порядок права на відповідь передбачений Законом України «Про запобігання корупції», якщо особисті немайнові права фізичної особи порушено внаслідок повідомлення викривачем інформації про можливі факти

корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» через зовнішні канали повідомлення;

б) спростування недостовірної інформації (ч. 1 ст. 277 ЦК України). Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на спростування цієї інформації. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію. Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює. Якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цієї інформації та її спростування. Якщо недостовірна інформація міститься у документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний (ч. 2–5 ст. 277 ЦК України).

Право на відповідь слід відрізняти від права на спростування недостовірної інформації. Як зазначив Пленум Верховного Суду України у п. 5 своєї Постанови від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» суди повинні враховувати такі відмінності: а) при спростуванні поширена інформація визнається недостовірною, а при реалізації права на відповідь – особа має право на висвітлення власної точки зору щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права без визнання її недостовірною; б) спростовує недостовірну інформацію особа, яка її поширила, а відповідь дає особа, стосовно якої поширено інформацію [54, с. 707].

Законодавством передбачено спеціальний порядок спростування недостовірної інформації, а також здійснення права на відповідь, у випадку поширення такої інформації у медіа.

Так, відповідно до частин 1–2 ст. 43 Закону України «Про медіа» особа, яка вважає, що суб'єктом у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа щодо неї було поширено відомості, які не відповідають дійсності (викладені неповно чи неточно) та принижують її честь, гідність чи ділову репутацію, має право вимагати спростування недостовірної інформації або реалізації права на відповідь. Заяву про спростування або реалізацію права на відповідь має бути подано упродовж 20 днів з дня поширення відповідної інформації.

Заява про спростування або реалізацію права на відповідь має містити інформацію про заявника та його контактні дані, посилання на відповідну програму чи публікацію, що є предметом заяви, зокрема назву, дату та час оприлюднення (для онлайн-медіа – також електронну адресу), перелік тверджень та відомостей, які заявник вважає такими, що не відповідають дійсності, обґрунтування щодо недостовірності поширених відомостей та заподіяної шкоди честі, гідності чи діловій репутації особи. До заяви про спростування або реалізацію права на відповідь заявник відповідно повинен додати спростування або відповідь. Заяву про спростування має бути направлено за підписом заявника за адресою місцезнаходження суб'єкта у сфері медіа, яка зазначена в Реєстрі, або за кваліфікованим електронним підписом заявника на електронну адресу суб'єкта у сфері медіа, яка зазначена в Реєстрі (ч. 3 ст. 43 Закону України «Про медіа») [30].

Обсяг спростування або відповіді має бути достатнім для донесення позиції заявника і не може перевищувати обсяг поширеної інформації. У разі якщо обсяг спростування або відповіді перевищує обсяг поширеної інформації чи спростування або відповідь не обмежується коментуванням інформації, яку заявник вважає недостовірною, суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа має запропонувати заявнику скоротити або змінити спростування або відповідь. Скорочення чи інші зміни у спростуванні або відповіді, поданих

заявником, без його згоди не допускаються (ч. 4 ст. 43 Закону України «Про медіа»).

Суб'єкт у сфері аудіовізуальних або друкованих медіа зобов'язаний розглянути заяву та повідомити заявника про прийняте ним рішення упродовж 14 днів з дня її отримання. Суб'єкт у сфері онлайн-медіа зобов'язаний розглянути заяву та повідомити заявника про прийняте ним рішення невідкладно, але не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання заяви (ч. 5 ст. 43 Закону України «Про медіа»).

Особливості процедури спростування недостовірної інформації, а також здійснення права на відповідь, а також підстави відмови в поширенні спростування або відповіді регламентовано частинами 6–17 ст. 43 Закону України «Про медіа» [30];

в) заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України) [145].

Такий спеціальний спосіб захисту гідності, честі та ділової репутації, як заборона поширення інформації, що принижує честь, гідність та репутацію фізичної особи, передбачає два види припинення інформації: 1) коли право порушується, 2) коли право уже порушене. Такий спосіб захисту орієнтований на застосування до масових поширень інформації [73, с. 34].

Відмінність такого способу захисту особистих немайнових прав від спростування недостовірної інформації полягає не лише в меті застосування цих способів, але й у тому, що заборона поширення інформації (яка готується до поширення або яка вже поширена) може бути застосована й у разі поширення інформації незалежно від того, чи вона є недостовірною, чи абсолютно правдивою. Тобто позивач лише доводить, що зазначена інформація порушує його особисті немайнові права [73, с. 34].

Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може

заборонити розповсюдження відповідної інформації. Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене в номері (випуску) газети, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які випущені у світ, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення неможливе, – вилучити тираж газети, книги тощо з метою його знищення (ст. 278 ЦК України).

Аналізуючи правову норму, що її містить ч. 2 ст. 278 ЦК України, слід звернути увагу на те, що поряд із вилученням тиражу газети, книги тощо з метою його знищення, ЦК України не передбачає у разі поширення інформації, яка порушує особисте немайнове право особи, в мережі Інтернет, такого способу захисту як видалення статті з мережі Інтернет.

Водночас, у зазначеному контексті Верховний Суд звертає у вагу на те, що особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. Відповідно до ст. 275 ЦК України захист особистого немайнового права здійснюється у спосіб, встановлений гл. 3 ЦК України, а також іншими способами відповідно до змісту цього права, способу його поширення та наслідків, що їх спричинило це порушення. Відповідно до ч. 4 ст. 32 Конституції України кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації. Тлумачення ч. 2 ст. 278 ЦК України свідчить, що з метою захисту особистого немайнового права, законодавець допускає застосування різних способів захисту. У разі поширення інформації в мережі Інтернет, яка порушує особисте немайнове право особи, вимога про видалення статті з мережі Інтернет є належним способом захисту [79].

Виходячи з викладеного, пропонуємо викласти у новій редакції правову норму, що її містить ч. 2 ст. 278 ЦК України, доповнивши її правомочністю особи, особисте немайнове право якої порушено шляхом поширення інформації в

мережі Інтернет, можливістю застосування такого способу захисту як видалення статті з мережі Інтернет, а саме: «Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене в номері (випуску) газети, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які випущені у світ, у тому числі в мережі Інтернет, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення неможливе, – вилучити тираж газети, книги тощо з метою його знищення, у тому числі видалити відповідну інформацію з мережі Інтернет».

Також однією з проблем розгляду справ про захист честі, гідності та ділової репутації є те, що не всі суди дотримуються єдиного підходу щодо розгляду такої категорії справ у загальному позовному провадженні чи віднесенні такої категорії справ до малозначних.

Попри те, що справи про захист честі, гідності та ділової репутації залишаються одним з найбільш складними і контраверсійними в судовій практиці, деякі суди все ще розглядають такі спори в порядку спрощеного провадження.

Так, наприклад, 17 березня 2023 року суддя Шевченківського районного суду міста Києва у справі № 727/11539/22, розглянувши матеріали позовної заяви виніс ухвалу про відкриття провадження у справі в порядку спрощеного провадження.

Відкриваючи провадження суд зазначив, що згідно ч. 1 ст. 274 ЦПК України у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи: малозначні справи; що виникають з трудових відносин; про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд [133].

Інший приклад, 31 жовтня 2022 року суддя Голосіївського районного суду міста Києва у справі № 752/14827/22 також, відкриваючи провадження, відніс

справу про захист честі, гідності та ділової репутації до категорії малозначних справ [132].

І таких прикладів можна навести багато, адже у відповідності до положень ч. 2 ст. 274 ЦПК України у порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті, а саме, у спорах, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя, щодо спадкування, щодо приватизації державного житлового фонду, щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до вимог ЦПК України та спори в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [151].

При цьому варто акцентувати увагу на тому, що в 2019 році Пленум Верховного Суду у Висновку щодо окремих положень проєкту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» (реєстраційний № 2314 від 25 жовтня 2019 року), щодо справ про захист честі та гідності, звертав увагу на те, що справи цієї категорії стосуються порушення прав, які захищаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Сторони в таких справах наділяються правом звертатися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав. Тому, враховуючи характер спірних правовідносин, віднесення таких справ до малозначних є неприпустимим [15].

З огляду на наведені приклади, можна зробити висновок, що існує значна непослідовність у підходах судів до розгляду справ про захист честі, гідності та

ділової репутації. Різні суди застосовують різні критерії, що веде до неоднозначних рішень, зокрема щодо віднесення таких справ до спрощеного позовного провадження або класифікації їх як малозначних. Це підкреслює необхідність більш чіткого та єдиного підходу у судовій практиці, що дозволить забезпечити стабільність та передбачуваність у вирішенні подібних справ.

Тому, з огляду на зазначене вище, пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 274 ЦПК України пунктом 4¹, доповнивши перелік справ, що не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації. Викласти ч. 4 ст. 275 ЦПК України у наступній редакції:

«4. В порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах:

1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя;

2) щодо спадкування;

3) щодо приватизації державного житлового фонду;

4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до глави 12 цього розділу;

4¹) про захист гідності, честі та ділової репутації;

5) в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1-5 цієї частини.».

Слід наголосити на тому, що вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, права на недоторканість ділової репутації, належить позивачеві. Разом із тим, особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту

свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини (п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).

При цьому суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачатися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16, 277 ЦК України. Разом із тим не суперечить закону визнання судом мирової угоди, за умовами якої сторони як спосіб захисту гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи передбачають вибачення перед потерпілим (п. 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Так, у цивільній справі про захист гідності та честі і відшкодування моральної шкоди Верховний Суд зазначив, що такий спосіб захисту як вибачення безпосередньо не передбачено в національному законодавстві. Як видно з відповідної національної судової практики, хоча й пізнішої за події, які розглядаються, установлення зобов'язання просити вибачення у справах про захист честі, гідності та ділової репутації може суперечити конституційній гарантії свободи вираження поглядів. За цих обставин Суд доходить висновку, що зобов'язання судом другого заявника просити вибачення не було встановлене законом і, відповідно, у цьому відношенні було порушення статті 10 Конвенції [78, с. 37];

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У позовній заяві про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи позивач має зазначити підставу позову, тобто ті обставини, якими він

обґрунтовує свої вимоги, а також зазначити засоби доказування, які підтверджують ці обставини;

б) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи заходи досудового врегулювання спору можуть полягати, наприклад, у добровільному спростуванні відповідачем недостовірної інформації, про що обов'язково слід зазначити у позовній заяві;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися (п. 7 ч. 3 ст. 175 ЦПК України) [151].

Забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви у справах про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи здійснюється у загальному порядку, передбаченому ЦПК України;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви (п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи (п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Відповідно до п. 1.5 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду позовної заяви про захист гідності та честі фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи встановлена ставка судового збору: позовної заяви немайнового характеру – 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб; позовної заяви про відшкодування моральної шкоди – 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб; позовної заяви про відшкодування матеріальної шкоди – 1

відсоток ціни позову, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [31];

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав (п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

11) інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору (ч. 6 ст. 175 ЦПК України) [151].

Відповідно до ст. 177 ЦПК України до позовної заяви про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи додаються:

1) копії позовної заяви та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб;

2) у разі необхідності – клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо;

3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону;

4) всі наявні у позивача докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів);

5) довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача, якщо позовна заява подається представником позивача.

Після подання до суду позовної заяви про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи суддя має здійснити наступні процесуальні дії: 1) перевірити відповідність позовної заяви вимогам ст. 175, 177 ЦПК України; 2) встановити наявність чи відсутність підстав для відмови у відкритті провадження

у справі, повернення заяви або залишення її без руху (статті 185–186 ЦПК України).

За наслідками проведення зазначених вище процесуальних дій суд має постановити одну із таких ухвал: про відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 187 ЦПК України); про залишення позовної заяви без руху (ч. 1, 2 ст. 185 ЦПК України); про повернення позовної заяви (ч. 3–7 ст. 185 ЦПК України); про відмову у відкритті провадження у справі (ч. 2–5 ст. 186 ЦПК України) [151].

Отже, відкриття позовного провадження у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи – це стадія цивільного процесу, під час якої суд вирішує питання про відкриття провадження у цивільній справі в суді першої інстанції шляхом встановлення наявності чи відсутності у особи, яка звернулася до суду, права на відповідне звернення за захистом особистого немайнового права на повагу до гідності та честі або права на недоторканість ділової репутації, а також дотримання встановленого порядку його реалізації.

3.2 Підготовче провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи

Підготовче провадження уявляє собою стадію цивільного процесу, в якій формуються та закладаються основи правильного та швидкого вирішення справи, а її недооцінка, помилки і прорахунки з самого початку дають невірний напрямок усьому судовому розгляду, тягнуть порушення строків розгляду справи і, нерідко, є причинами скасування судових рішень [64, с. 146].

Отже, підготовче провадження є самостійною стадією цивільного процесу, яка складається із сукупності процесуальних дій суду та учасників судового процесу, які вчиняються після відкриття провадження з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або направлених на

забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті [139, с. 74].

Завданнями підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 189 ЦПК України).

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (частини 2–3 ст. 189 ЦПК України) [151].

Процесуальною формою підготовчого провадження, у тому числі у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є підготовче засідання, яке проводиться для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження. Дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 196 ЦПК України).

До проведення підготовчого засідання учасники справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи мають право обмінятися заявами по суті справи. А саме: відповідач має право подати відзив на позовну заяву (відзив), а також зустрічний позов; позивач має право надати відповідь на відзив;

відповідач – заперечення щодо відповіді на відзив; третя особа має право подати пояснення щодо позову або відзиву.

Відповідно до ч. 1 ст. 178 ЦПК України у відзиві відповідач викладає заперечення проти позову.

А. С. Штефан зазначає, що у справах за позовами про захист честі, гідності і ділової репутації відповідачі, засоби масової інформації, у своїх запереченнях зазвичай вказують на таке:

1) поширена щодо позивача інформація є оціночними судженнями, тобто висловлюваннями, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані;

2) поширена інформація – достовірна та є результатом проведеного незалежного журналістського розслідування, в ній викладені свідчення осіб, що були очевидцями відповідних подій, з посиланням на цих осіб;

3) у поширеній інформації не зазначене ім'я та прізвище, найменування позивача та відсутні будь-які ознаки, за якими можна ідентифікувати особу позивача, тому підстав для спростування інформації та захисту прав позивача немає;

4) у передбаченому законом порядку засіб масової інформації звільнений від обов'язку опублікувати спростування;

5) позивачем не доведено факти порушення його особистих немайнових прав, спричинення йому майнової чи немайнової шкоди; вимоги позивача не підтверджені належними та допустимими доказами;

6) позивач пропустив строк позовної давності [159, с. 58–62].

К. В. Можаровська звертає увагу на те, що одним можливим матеріально-правовим запереченням може бути заперечення засобу масової інформації проти позову публічної особи в разі поширення про неї оціночних суджень у брутальній, принизливій чи непристойній формі, що, на думку публічної особи,

принижує її гідність, честь чи ділову репутацію, засноване на тому, що позивачем є публічний політик, а оціночне судження стосується діяльності позивача, що має значний суспільний інтерес [71, с. 153].

Матеріально-правові заперечення відповідача проти позову у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи – це доводи відповідача, якими він спростовує наведені позивачем обставини та правові підстави позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права. Перелік обставин, які можуть включати матеріально-правові заперечення відповідача проти позову у зазначеній категорії цивільних справ є невичерпним.

Поряд із матеріально-правовими запереченнями проти позову щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, відповідач може заявити процесуально-правові заперечення.

На відміну від матеріально-правових заперечень, які спрямовані на досягнення процесуального результату у вигляді відмови в позові, процесуально-правові заперечення спрямовані на отримання від суду ухвали про закриття провадження у справі або залишення позовної заяви без розгляду. Тобто при процесуальних запереченнях відповідач заперечує проти самого факту відкриття провадження у справі, посиляючись на те, що в позивача відсутнє право на звернення до суду або були перешкоди для відкриття провадження у справі. Це можуть бути посилання на те, що: позов не підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства; є тотожний позов, який вже вирішувався судом; або про порушення правил підсудності, невідповідності позову вимогам закону за змістом тощо [97, с. 305].

Ще одним засобом захисту відповідача у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є зустрічний позов, який в юридичній літературі визначають як вимогу відповідача до позивача про захист порушених,

невизнаних чи оспорених прав, свобод чи інтересів [13, с. 240; 11, с. 49; 12, с. 255].

Як слушно відмічає С. С. Бичкова, пред'являючи зустрічний позов, відповідач має на меті встановити, змінити чи припинити свої правовідносини з первісним позивачем чи захистити свої права, свободи, інтереси, тому зустрічний позов має самостійну юридичну природу та одночасно є засобом захисту інтересів відповідача [5, с. 41].

Відповідно до ч. 2 ст. 193 ЦПК України зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову.

Зауважимо, що у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи зустрічний позов, як правило, не пред'являється, що зумовлено специфікою юридичної природи спірних правовідносин. Вбачається, пред'явлення зустрічного позову є можливим лише у випадку поширення позивачем неправдивої інформації щодо відповідача як відповідь на дії останнього. У такому випадку суд має об'єднати зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом.

Також, як було зазначено вище, позивач має право надати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення щодо відповіді на відзив.

У відповіді на відзив позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення (ч. 1 ст. 179 ЦПК України). Натомість, у запереченні відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення (ч. 1 ст. 180 ЦПК України).

Якщо у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи бере участь третя особа, вона має право надати суду свої пояснення. У поясненнях третьої особи щодо позову або відзиву третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, викладає свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову (ч. 1 ст. 181 ЦПК України).

Як було зазначено вище, процесуальною формою провадження у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи до судового розгляду є попереднє судове засідання, яке має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 197 ЦПК України у підготовчому засіданні у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи суд:

1) оголошує склад суду, а також прізвища, імена та по батькові секретаря судового засідання, перекладача, спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів;

2) з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді;

3) у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви.

Уточнюючи позовні вимоги або заперечення проти позову, суд визначає характер спірних правовідносин сторін, зміст їх правових вимог і матеріальний закон, що їх регулює, і яким належить керуватися при вирішенні спору. Зокрема, у позивача у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). З'ясовується правильність об'єднання кількох однорідних вимог, наявність у позивача інших вимог до відповідача, які можуть

бути пов'язаними між собою, для вирішення питання про їх об'єднання або роз'єднання (ст. 126 ЦПК України). У відповідача суд з'ясовує суть заперечення проти позову та характер такого заперечення (процесуальний чи матеріально-правовий) (п. 9 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду») [93];

4) вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше.

Вирішуючи питання про склад осіб, які братимуть участь у справі, суд повинен виходити з характеру спірних правовідносин, визначеної ним норми матеріального права, яка підлягає застосуванню, та з матеріально-правового інтересу у вирішенні справи. Суд має також вирішити питання про участь інших учасників процесу, які сприятимуть здійсненню правосуддя. Якщо позов пред'явлений не всіма особами, яким належить таке право, суд не вправі залучати таких осіб до участі у справі як співпозивачів, оскільки згідно з принципом диспозитивності особа, якій належить право вимоги, розпоряджається своїми правами на власний розсуд (п. 10 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду») [93].

У контексті визначення належного відповідача, а також залучення співвідповідача під час підготовчого провадження наведемо такий приклад із судової практики.

13 лютого 2019 року Верховний Суд розглянув справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, Бродівської районної ради Львівської області про захист честі, гідності та ділової репутації [80, с. 11-12].

За результатами розгляду КІС ВС ухвалив постанову, у якій зазначив таке. Відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації є фізична

або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації. У разі якщо інформація була поширена в засобі масової інформації з посиланням на особу, яка є джерелом цієї інформації, ця особа також є належним відповідачем. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та (чи) місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також якщо інформація є анонімною і доступ до сайту є вільним, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації. Належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі «Інтернет» є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайту, особи яких позивач повинен установити та зазначити в позовній заяві [80].

Районний суд не перевірів, чи зареєстрований інформаційний ресурс інтернет-видання на веб-сайті ТРК «Броди» в установленому порядку як засіб масової інформації, не встановив та не залучив власника веб-сайту ТРК «Броди», на якому було розміщено зазначену негативну інформацію, як співвідповідача;

5) може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи.

Відповідно до п. 9 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» з урахуванням вимог і заперечень сторін, обставин, на які посилаються інші учасники справи, а також норм права, які підлягають застосуванню, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, і які з них уже визнаються сторонами, а які ще потрібно буде доказувати.

б) з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі; чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також

докази, витребувані судом чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста;

7) вчиняє інші процесуальні дії, як-от: за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову, про зустрічне забезпечення; вирішує заяви та клопотання учасників справи; направляє судові доручення; встановлює строки для подання відповіді на відзив та заперечення; встановлює строк для подання пояснень третіми особами та відповіді учасників справи на такі пояснення; встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення; призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті; встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання; з'ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат; вирішує питання про колегіальний розгляд справи; здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті [128].

Відповідно до ч. 2 ст. 200 ЦПК України за результатами підготовчого засідання у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи суд постановляє одну із таких ухвал: 1) про залишення позовної заяви без розгляду; 2) про закриття провадження у справі; 3) про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті.

3.3 Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті

Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті – це розгляд та вирішення спору щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розв’язання питання щодо розподілу судових витрат [53, с. 101].

Як слушно зауважив В. П. Фенич, розгляд справи по суті – це окрема стадія цивільного процесу, де вчиняється найбільша кількість процесуальних дій. Детально вказані дії перераховані в главі 6 розділу III ЦПК України. У межах декількох десятків статей указаної глави визначається не тільки характер процесуальних дій суду та учасників процесу, але умови, послідовність, межі та строки їх вчинення, тобто порядок вчинення процесуальних дій. Якщо характер та сукупність процесуальних дій стосується змісту стадії розгляду справи по суті, то процесуальний порядок їх вчинення має відношення до процесуальної форми стадії розгляду справи по суті [135, с. 114].

Отже, процесуальною формою розгляду цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті є судове засідання.

Судовому засіданню стадії розгляду справи по суті притаманні певні риси, як-от:

1) послідовність вчинення процесуальних дій. Усі процесуальні дії, які здійснюються під час розгляду справи по суті формують цілісну систему, яка розвивається від першої до останньої процесуальної дії, якою завершується розгляд справи по суті;

2) судове засідання проводиться у спеціальному місці, яким виступає зал судового засідання (ч. 4 ст. 211 ЦПК України). Зал судового засідання – це спеціально обладнане приміщення в суді, яке організаційно та технічно

пристосоване для розгляду справи по суті. Стежить за даним приміщенням судовий розпорядник, який повинен забезпечувати належний стан зали судового засідання (п. 1 ч. 1 ст. 68 ЦПК України);

3) судове засідання обов'язково проводиться з повідомленням про місце, дату та час його проведення учасників справи (ч. 2 ст. 211 ЦПК України);

4) судове засідання має проводитися відкрито, а процесуальні дії, які вчиняються в залі суду, обов'язково повинні озвучуватися. Відкритість та усність судового засідання виступає наслідком реалізації принципів гласності та усності на стадії розгляду справи по суті. Відкритість та усність судового засідання надає стадії розгляду справи по суті наочності;

5) по всім питанням, які вирішуються у судовому засіданні, суд постановляє ухвалу;

6) судове засідання обов'язково фіксується. Фіксація судового засідання відбувається за допомогою процесуальних документів та технічних пристроїв. Так, ЦПК України передбачає складання протоколу судового засідання (ст. 248 ЦПК України), де фіксуються процесуальні дії, які здійснювалися та проведення повного відео- та (або) звукозапису судового засідання (ст. 247 ЦПК України);

7) обрядовість вчинення процесуальних дій в судовому засіданні. Так, учасники справи, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь» (ст. 215 ЦПК України) [135, с. 115].

Розгляд справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті, як і будь-яких інших цивільних справ, складається із чотирьох етапів: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному

такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання [143, с. 417–418].

Так, на етапі відкриття розгляду справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті суд перевіряє явку учасників, встановлює їх особи, роз'яснює присутнім у залі судового засідання їхні права та обов'язки, вирішує заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, та вчиняє інші підготовчі процесуальні дії.

На другому етапі розгляду справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті – з'ясування обставин справи та дослідження доказів – суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються.

Третім етапом розгляду справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті є судові дебати, під час яких виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні. Кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах (ч. 1 ст. 242 ЦПК України).

Ухвалення судового рішення – четвертий, заключний етап розгляду справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті. Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення (ч. 1 ст. 244 ЦПК України).

Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 р. [95] рішення суду є найважливішим актом правосуддя, покликаним забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, правопорядку та

здійснення проголошеного в Основному Законі України принципу верховенства права. Для того, щоб рішення суду змогло виконати функцію захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод або інтересів, воно повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

Слід зазначити, що розгляд справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті здійснюється у загальному процесуальному порядку, встановленому ЦПК України, без особливостей процесуальної форми, зумовленої особистою немайновою юридичною природою спірних матеріальних правовідносин.

Водночас, певні особливості має зміст судового рішення, ухваленого у відповідних справах, на що ми і звернемо свою подальшу увагу.

Сутність рішення суду полягає в тому, що воно є вольовим актом держави. Вирішуючи від імені держави справу за позовом про захист честі, гідності й ділової репутації, суд підтверджує існування чи відсутність певних правовідносин, суб'єктивні права та обов'язки. Рішенню належить ключова роль в цивільному процесі, воно є тим кінцевим актом правосуддя, на який спрямована діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі. Воно є основним і найважливішим актом правосуддя, який вирішує цивільну справу по суті, містить державно-владне, індивідуально-конкретне розпорядження з застосуванням норм права до встановлених у судовому розгляді фактів і правовідносин, ухвалене у передбаченому законом процесуальному порядку іменем держави й спрямоване на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [157, с. 10].

Відповідно до ч. 1 ст. 264 ЦПК України під час ухвалення рішення у цивільній справі щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи суд має вирішити такі питання:

1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються.

Зокрема, суд має встановити наявність або відсутність наступних обставин:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;

б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права;

2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;

3) які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин. Даючи відповідь на зазначене питання, у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи суд має встановити, що із встановлених обставин виникають особисті немайнові правовідносини щодо захисту права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин. Правовідносини щодо захисту права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації регулюються нормами Конституції України, ЦК України, а також низкою спеціальних законів (Законом України «Про інформацію» [29], Законом України «Про доступ до публічної інформації» [23], Законом України «Про медіа» [30] тощо). Отже, даючи відповідь на зазначене питання, суд має визначити конкретний нормативно-правовий акт та відповідну норму права, яка регулює спірні правовідносини.

При цьому при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд має враховувати висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду (ч. 4 ст. 263 ЦПК України).

5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити. Даючи відповідь на зазначене питання, суд має враховувати положення частин 1, 2, 5 ст. 263 ЦК України, яким встановлено, що судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні;

6) як розподілити між сторонами судові витрати. Розподіл судових витрат у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи здійснюється на підставі загальних положень цивільного процесуального законодавства України, встановлених ст. 141 ЦПК України;

7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення. Негайне виконання судових рішень у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ЦПК України не передбачено;

8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову, передбачені ст. 158 ЦПК України.

Щодо змісту рішення суду у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. Відповідне рішення складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. Особливостями змісту судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи характеризується резолютивна частина.

Зокрема, задовольняючи позов, суд повинен у резолютивній частині рішення зазначити, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною та порочить гідність, честь чи ділову репутацію позивача, а також вказати на спосіб захисту порушеного особистого немайнового права (п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Якщо суд ухвалює рішення про право на відповідь або про спростування поширеної недостовірної інформації, то у судовому рішенні за необхідності суд може викласти текст спростування інформації або зазначити, що спростування має здійснюватися шляхом повідомлення про ухвалене у справі судове рішення, включаючи публікацію його тексту. За загальним правилом, інформація, що порочить особу, має бути спростована у спосіб, найбільш подібний до способу її поширення (шляхом публікації у пресі, повідомлення по радіо, телебаченню, оголошення на зібранні громадян, зборах трудового колективу, відкликання документа тощо). У судовому рішенні також має бути зазначено строк, у межах якого відповідь чи спростування повинно бути оприлюднено (п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).

Спростування має здійснюватися у такий самий спосіб, у який поширювалася недостовірна інформація. У разі, якщо спростування недостовірної інформації неможливо чи недоцільно здійснити у такий же спосіб, у який вона була поширена, то воно повинно проводитись у спосіб, наближений (адекватний) до способу поширення, з урахуванням максимальної ефективності спростування та за умови, що таке спростування охопить максимальну кількість осіб, що сприйняли попередньо поширену інформацію (п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») [91].

Крім того, визначаючи спосіб спростування відомостей, суд може зобов'язати редакцію (видавництво) опублікувати спростування в спеціальній рубриці або на тій самій шпальті й тим самим шрифтом, що й спростовуване повідомлення: у газеті – не пізніше місяця з дня набрання рішенням законної сили, в інших періодичних виданнях – у запланованому найближчому випуску.

При спростуванні відомостей по радіо чи телебаченню суд може вказати органу масової інформації, щоб резолютивна частина судового рішення була зачитана диктором у тій самій передачі або циклі передач і в той самий час – не пізніше місяця з дня набрання судовим рішенням законної сили. Редагування органом масової інформації тексту судового рішення або коментар до нього не допускаються (п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).

Законом України «Про медіа» регламентовано зміст та форму спростування або відповіді у різних медіа, якщо таке спростування або відповідь здійснюються у добровільному, позасудовому порядку. Водночас, вбачається, якщо у резолютивній частині свого рішення суд не зазначив конкретного способу спростування або відповіді, воно має здійснюватися у такий самий спосіб, у який

поширювалася недостовірна інформація з урахуванням відповідних положень Закону України «Про медіа» (частини 8–11 ст. 43 Закону України «Про медіа»). А саме:

1) поширення спростування або відповіді в аудіовізуальному медіа має відбуватися у найкоротший можливий строк, але не пізніше ніж на п'ятнадцятий день з дня отримання копії судового рішення, у випуску відповідної програми і у спосіб, максимально наближений до способу поширення інформації, щодо якої необхідно здійснити спростування або реалізацію права на відповідь. У разі неможливості поширення спростування або відповіді у тій самій програмі спростування або відповідь поширюється у тому самому проміжку часу (годині) та в той самий день тижня, коли поширювалася відповідна програма, крім випадків, коли заявник надав згоду на поширення в інший час;

2) текст спростування або відповіді в друкованому медіа має бути набрано тим самим шрифтом і поміщено під заголовком «Спростування» або «Відповідь» на тому місці шпальти, в якому наводилася інформація, щодо якої надійшла заява про спростування або реалізацію права на відповідь;

3) поширення спростування або відповіді в онлайн-медіа має відбуватися у спосіб, максимально наближений до способу поширення інформації, щодо якої необхідно здійснити спростування або реалізацію права на відповідь (у тому самому обсязі, на тій самій веб-сторінці або у тому самому розділі веб-сайту тощо). Якщо спростування або відповідь неможливо розмістити на одній веб-сторінці з оригінальною публікацією, суб'єкт у сфері онлайн-медіа має забезпечити перехресні посилання між відповідними публікаціями та розмістити поряд з оригінальним матеріалом повідомлення про те, що інформація з цієї публікації була спростована або стала предметом реалізації права на відповідь.

У такому ж порядку здійснюється оприлюднення відповіді особи, права якої порушено.

Якщо відповідь та спростування у тому ж засобі масової інформації є неможливими у зв'язку з припиненням його випуску, то така відповідь та спростування можуть бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації за рахунок особи, яка поширила недостовірну інформацію (ч. 6 ст. 277 ЦК України).

Також необхідно звернути увагу на те, що спеціальний порядок спростування недостовірної інформації передбачений для випадків, коли ця інформація набула поширення через документ, який прийняла (видала) юридична особа. У такому випадку документ, який містить таку недостовірну інформацію, що порочить особисті немайнові права фізичних осіб, має бути відкликаний (ч. 5 ст. 277 ЦК України).

Висновки до розділу 3

Дослідження процесуальних особливостей позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи дозволило нам дійти таких висновків:

1. Відкриття позовного провадження у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи – це стадія цивільного процесу, під час якої суд вирішує питання про відкриття провадження у цивільній справі в суді першої інстанції шляхом встановлення наявності чи відсутності у особи, яка звернулася до суду, права на відповідне звернення за захистом особистого немайнового права на повагу до гідності та честі або права на недоторканість ділової репутації, а також дотримання встановленого порядку його реалізації.

2. З метою захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації у порядку цивільного судочинства застосовуються загальні (відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної (немайнової) шкоди) та спеціальні (право на відповідь, спростування недостовірної інформації, заборона

поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права) способи захисту цивільних прав та інтересів.

3. Особливостями відшкодування моральної шкоди у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є:

а) якщо відповідач добровільно спростував недостовірну інформацію, вимога про відшкодування моральної шкоди може бути заявлена самостійним позовом. При цьому факт добровільного спростування недостовірної інформації є обставиною, яка впливає на розмір відшкодування моральної шкоди;

б) позовна давність на вимоги про відшкодування моральної шкоди обчислюється так само, як за вимогами про захист гідності, честі чи ділової репутації;

в) процесуальне правонаступництво за вимогою про відшкодування моральної шкоди не допускається. Разом з тим, відповідно до ч. 3 ст. 1230 ЦК України до спадкоємця переходить право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя;

г) суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про інформацію»);

д) у справах про спростування відомостей, поширених медіа, обов'язок по відшкодуванню заподіяної моральної шкоди несуть автор, орган медіа, що їх поширив, а у передбачених законом випадках, і відповідна службова особа цього органу, у розмірах відповідно до ступеня вини кожного з них. У разі, коли медіа не називає автора, суд виходить з того, що вину за поширення зазначених відомостей медіа орган взяв на себе, і, відповідно, обов'язок щодо відшкодування моральної шкоди.

4. Матеріально-правові заперечення відповідача проти позову у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи – це доводи відповідача, якими він спростовує наведені позивачем обставини та правові підстави позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права. Перелік обставин, які можуть включати матеріально-правові заперечення відповідача проти позову у зазначеній категорії цивільних справ є невичерпним.

5. У справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи зустрічний позов, як правило, не пред'являється, що зумовлено специфікою юридичної природи спірних правовідносин. Водночас, пред'явлення зустрічного позову є можливим лише у випадку поширення позивачем неправдивої інформації щодо відповідача як відповідь на дії останнього. У такому випадку суд має об'єднати зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом.

6. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті – це розгляд та вирішення спору щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи на підставі зібраних у підготовчому провадженні доказів, а також розв'язання питання щодо розподілу судових витрат.

7. Вирішуючи під час ухвалення судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи питання про те, чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються, суд має встановити наявність або відсутність наступних обставин:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;

б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права;

8. Особливістю змісту резолютивної частини судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є те, що у такій частині рішення вказується не тільки висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково, але й дані про те, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною та порочить гідність, честь чи ділову репутацію позивача, а також спосіб захисту порушеного особистого немайнового права.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що виявилось у визначенні особливостей позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Еволюція правової думки у контексті дослідження проблематики захисту честі, гідності та ділової репутації з часів проголошення незалежності України і до сьогодні відбувалася за трьома основними напрямками: 1) наукові дослідження, предметом яких стало особисте немайнове право на честь, гідність та ділову репутацію; 2) наукові дослідження, предметом яких виступили особливості правового регулювання та захисту права на честь, гідність та ділову репутацію спеціальних суб'єктів (наприклад, публічних осіб); 3) наукові дослідження, предметом яких були особливості судового порядку захисту права на честь, гідність та ділову репутацію. Новелізація цивільно-процесуального законодавства України зумовлює необхідність наукового переосмислення та формування нових концептуальних засад інституту судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, що і є метою даного дисертаційного дослідження.

2. Під час дослідження інституту позовного провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи ми використовуватимемо такі методи наукового пізнання: історико-правовий метод – для простеження еволюції правового регулювання відповідного процесуального інституту; системний метод – для виокремлення передумов звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації

фізичної особи у порядку позовного провадження, а також процесуальних особливостей позовного провадження у відповідних справах; порівняльно-правовий метод – для виокремлення загального та особливого у правовому регулюванні зазначеного процесуального інституту у законодавстві України; формально-юридичний метод – для тлумачення правових категорій, в результаті чого буде поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат; метод дедукції, який слугуватиме загальним засобом формулювання висновків.

3. Інститут захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку цивільного судочинства у своїй еволюції пройшов декілька етапів, серед яких:

1) зародження правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах римського приватного права (I ст. – XVIII ст.);

2) розвиток правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах Конституції Пилипа Орлика, характерною особливістю якого стала правова регламентація процесуального порядку судового розгляду відповідної категорії цивільних справ (XVIII ст. – XIX ст.);

3) розвиток правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах цивільного процесуального законодавства УРСР, характерною особливістю якого стала диференціація видів цивільного судочинства із нормативною регламентацією позовного провадження як виду цивільного судочинства, у порядку якого розглядається відповідна категорія цивільних справ (XX ст. – 2004 року);

4) новелізація правового регулювання інституту захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в порядку цивільного судочинства у нормах цивільного процесуального законодавства України, в основу якої покладена

фундаменталізація прав людини та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства (2004 р. – до сьогодні).

4. Під гідністю слід розуміти самооцінку особи. Честь – це суспільна оцінка особи у розрізі її духовних, соціальних цінностей, яка ґрунтується на відповідності діянь (поведінки) особи загальноприйнятим уявленням про добро і зло. Ділова репутація фізичної особи – це суспільна оцінка ділових і професійних якостей фізичної особи, набута нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов'язків.

5. Особисте немайнове суб'єктивне право – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин, яка складається із: правомочності фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистого немайнового права; правомочності фізичної особи вимагати захисту свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення порушеного особистого немайнового права.

6. Елементами особистого немайнового суб'єктивного права є:

1) правомочність фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України);

2) правомочність фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистого немайнового права (ч. 2 ст. 272 ЦК України);

3) правомочність вимагати захисту свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення порушеного особистого немайнового права (статті 275–276 ЦК України).

7. Право на повагу до гідності та честі – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері

правової охорони гідності та честі, яка складається із: правомочності фізичної особи вільно, на власний розсуд формувати свою самооцінку, а також впливати на формування суспільної оцінки своєї особи; правомочності фізичної особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на повагу до гідності та честі; правомочності фізичної особи вимагати захисту права на повагу до гідності та честі від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права.

8. Право на недоторканість ділової репутації – це вид і міра можливої та дозволеної поведінки суб'єкта особистих немайнових правовідносин у сфері правової охорони ділової репутації, яка складається із: правомочності особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері суспільної оцінки її ділових і професійних якостей, набути нею за результатами виконання трудових, службових, громадських чи інших обов'язків; правомочності особи вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею права на недоторканість ділової репутації; правомочності особи вимагати захисту права на недоторканість ділової репутації від протиправних посягань інших осіб, а також поновлення відповідного порушеного особистого немайнового права.

9. Підставою для судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є поширення недостовірної інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі або на недоторканість ділової репутації, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

10. Передумовами звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження є такі обставини:

- 1) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);
- 2) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);
- 3) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);
- 4) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України);
- 5) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

11. Право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла, належить членам її сім'ї, близьким родичам та іншим заінтересованим особам. В п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України також передбачено право членів сім'ї, близьких родичів та інших заінтересованих осіб на звернення до суду з відповідними позовами.

12. Перелік передумов звернення до суду із позовними заявами щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, закріплений у ч. 1 ст. 186 ЦПК України, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Відмова у прийнятті заяви з інших підстав, не передбачених законом, є недопустимою і має розцінюватись як відмова у здійсненні правосуддя у відповідних категоріях цивільних справ.

13. Учасниками справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є: сторони, треті особи, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Незважаючи на те, що у різних категоріях цивільних справ учасники справи наділені тотожним цивільним процесуальним статусом, матеріально-правова природа спірних правовідносин, які є особистими немайновими, зумовлює деякі особливості процесуальної форми його здійснення.

14. Цивільний процесуальний статус учасників справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є сукупністю визначених законом цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів.

Цивільний процесуальний статус учасників справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи доцільно диференціювати на загальний (сукупність відповідних цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів, які належать всім учасникам цивільної справи без винятку) та спеціальний (сукупність відповідних цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів, які належать кожному учаснику цивільної справи індивідуально).

15. Позивачем у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є особа, яка вважає що її право на повагу до гідності і честі та (або) право на недоторканість ділової репутації було порушено, оспорено чи не визнано, і яка, у зв'язку із цим, звертається до суду за його захистом із позовною заявою про відкриття провадження у справі.

16. Позивачами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть бути:

1) фізична особа – у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисте немайнове право на повагу до гідності та честі та (або) право на недоторканість ділової репутації;

2) інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права;

3) члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи, якщо поширено недостовірну інформацію про особу, яка померла. Зазначені особи обов'язково повинні навести у позовній заяві такі обставини: характер свого зв'язку з особою, щодо якої поширено недостовірну інформацію; у який спосіб це порушило особисті немайнові права особи, яка звертається до суду.

17. Відповідач у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації – це особа, яка на думку позивача, порушила, оспорує чи не визнає його право на повагу до гідності і честі та (або) право на недоторканість ділової репутації і, у зв'язку із цим, притягається до участі у справі для відповіді за пред'явленими вимогами.

18. Відповідачами у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи можуть бути: фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації, зокрема:

а) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, опублікованої в медіа, то належними відповідачами є автор і суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа;

б) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, зокрема при підписанні характеристики тощо, то належним відповідачем є юридична особа, в якій вона працює. Якщо посадова чи службова особа виступає не від імені юридичної особи і не при виконанні посадових (службових) обов'язків, то належним відповідачем є саме вона;

в) якщо позов пред'явлено про спростування інформації, яку поширено в мережі Інтернет, то належним відповідачем є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайта. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та (чи) місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта – вільним, належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний

матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації.

19. У випадку поширення недостовірної інформації, яка порушує особисте немайнове право на повагу до гідності та честі та (або) право на недоторканість ділової репутації фізичної особи, вступити у справу у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть, зокрема, члени її сім'ї, родичі, якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права. Водночас, у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у відповідних категоріях цивільних справ можуть брати участь, наприклад, юридичні особи публічного або приватного права, якщо відповідачами виступають їхні посадові особи.

20. У цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у цивільному процесуальному статусі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можуть брати участь: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; прокурор. Залежно від форми, в якій органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, беруть участь у цивільній справі, законодавець наділив їх різним цивільним процесуальним статусом. Водночас, у більшості випадків відповідний цивільний процесуальний статус зазначених органів та осіб є загальним із наявністю низки додаткових спеціальних цивільних процесуальних прав.

21. Предметом доказування у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є обставини, що підтверджують або спростовують факти порушення особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності,

діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права, або обставини, які мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

22. Елементами предмету доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є такі обставини:

а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;

б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

23. У справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи позивач має довести всі обставини, які формують предмет доказування у відповідних справах, а саме: 1) факт поширення недостовірної інформації; 2) факт недостовірності цієї інформації; 3) факт того, що поширена інформація стосується позивача; 4) факт того, що поширення інформації порушує особисті

немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

24. Відповідач як учасник цивільної справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи повинен довести обставини, на які він посиляється як на підставу своїх заперечень проти позову.

25. У справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи для підтвердження обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, використовуються такі засоби доказування, як-от: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Кожен із зазначених засобів доказування має особливості процесуальної форми у зазначеній категорії цивільних справ.

26. Відкриття позовного провадження у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи – це стадія цивільного процесу, під час якої суд вирішує питання про відкриття провадження у цивільній справі в суді першої інстанції шляхом встановлення наявності чи відсутності у особи, яка звернулася до суду, права на відповідне звернення за захистом особистого немайнового права на повагу до гідності та честі або права на недоторканність ділової репутації, а також дотримання встановленого порядку його реалізації.

27. З метою захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканність ділової репутації у порядку цивільного судочинства застосовуються загальні (відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної (немайнової) шкоди) та спеціальні (право на відповідь, спростування недостовірної інформації, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права) способи захисту цивільних прав та інтересів.

28. Особливостями відшкодування моральної шкоди у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є:

а) якщо відповідач добровільно спростував недостовірну інформацію, вимога про відшкодування моральної шкоди може бути заявлена самостійним позовом. При цьому факт добровільного спростування недостовірної інформації є обставиною, яка впливає на розмір відшкодування моральної шкоди;

б) позовна давність на вимоги про відшкодування моральної шкоди обчислюється так само, як за вимогами про захист гідності, честі чи ділової репутації;

в) процесуальне правонаступництво за вимогою про відшкодування моральної шкоди не допускається. Разом з тим, відповідно до ч. 3 ст. 1230 ЦК України до спадкоємця переходить право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя;

г) суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про інформацію»);

д) у справах про спростування відомостей, поширених медіа, обов'язок по відшкодуванню заподіяної моральної шкоди несуть автор, орган медіа, що їх поширив, а у передбачених законом випадках, і відповідна службова особа цього органу, у розмірах відповідно до ступеня вини кожного з них. У разі, коли медіа не називає автора, суд виходить з того, що вину за поширення зазначених відомостей медіа орган взяв на себе, і, відповідно, обов'язок щодо відшкодування моральної шкоди.

29. Матеріально-правові заперечення відповідача проти позову у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи – це

доводи відповідача, якими він спростовує наведені позивачем обставини та правові підстави позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права. Перелік обставин, які можуть включати матеріально-правові заперечення відповідача проти позову у зазначеній категорії цивільних справ є невичерпним.

30. У справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи зустрічний позов, як правило, не пред'являється, що зумовлено специфікою юридичної природи спірних правовідносин. Водночас, пред'явлення зустрічного позову є можливим лише у випадку поширення позивачем також неправдивої інформації щодо відповідача як відповідь на дії останнього. У такому випадку суд має об'єднати зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом.

31. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті – це розгляд та вирішення спору щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи на підставі зібраних у підготовчому провадженні доказів, а також розв'язання питання щодо розподілу судових витрат.

32. Вирішуючи під час ухвалення судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи питання про те, чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються, суд має встановити наявність або відсутність наступних обставин:

- а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб;
- б) поширена інформація стосується позивача, який є суб'єктом особистих немайнових прав на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканість ділової репутації;

в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або переказані). При цьому не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати;

г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права на повагу до гідності та честі та (або) права на недоторканність ділової репутації шляхом завдання шкоди відповідним особистим немайновим благам (честі, гідності, діловій репутації), або перешкоджання особі повно і своєчасно здійснювати відповідні особисті немайнові права.

33. Особливістю змісту резолютивної частини судового рішення у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є те, що у такій частині рішення вказується не тільки висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково, але й дані про те, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною та порочить гідність, честь чи ділову репутацію позивача, а також спосіб захисту порушеного особистого немайнового права.

34. З метою оптимізації правового регулювання судового захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи:

пропонуємо ч. 2 ст. 278 ЦК України викласти у такій редакції:

«2. Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене в номері (випуску) газети, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які випущені у світ, у тому числі в мережі Інтернет, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення

неможливе, – вилучити тираж газети, книги тощо з метою його знищення, у тому числі видалити відповідну інформацію з мережі Інтернет»;

пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 274 ЦПК України пунктом 4¹, доповнивши перелік справ, що не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження справи щодо захисту честі, гідності та ділової репутації; викласти ч. 4 ст. 275 ЦПК України у наступній редакції:

«4. В порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах:

1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя;

2) щодо спадкування;

3) щодо приватизації державного житлового фонду;

4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до глави 12 цього розділу;

4¹) про захист гідності, честі та ділової репутації;

5) в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1-5 цієї частини.».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альчук М. П. Гідність людини – характерна особливість творчості Івана Франка / М. П. Альчук // Філософські обрії. – 2008. – № 20. – С. 201–202.
2. Асадчев Ю. Доказова база у справах захисту честі, гідності та ділової репутації. Закон і бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/123396.html>.
3. Бабкін В. Д. Методологія історико-правового пізнання. Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 15–16 трав. 2014 р.). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 20–29.
4. Баліцька О. Ю. Правовідносини у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації як об'єкт філософсько-правового дослідження. Дис. канд. юрид. наук., Л., 2014. 211 с.
5. Бичкова С. С. Зустрічний позов як цивільна процесуальна форма захисту інтересів відповідача / Бичкова С. С. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10 (122). – С. 41-44.
6. Бичкова С. С. Процесуальна термінологія: проблеми уніфікації / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта // Судова апеляція. 2013. № 1. С. 18–24.
7. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 с.
8. Божко М. В. Поняття та ознаки третіх осіб у цивільному процесі України. *Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій*: тези доп. Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 28 квітн. 2023 р.). С. 40–42..
9. Божко М. В. Треті особи у цивільному процесі України. Дис. доктор філософії. К., 2024. 206 с.

10. Боровська І. А., Петровський А. В. Особливості процесуального статусу сторін у окремих категоріях цивільних справ. Наукові перспективи. 2024. № 4(46). С. 899–910.
11. Васильєв С. В. Цивільний процес України: навч. посібн. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 344 с.
12. Васильєв С. В. Цивільний процес: навч. посібн. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 480 с.
13. Васильєв С. В. Цивільний процес: підручн. К.: Алерта, 2019. 506 с.
14. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія / І. В. Венедіктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 288 с.
15. Висновок Пленуму Верховного Суду «Щодо окремих положень проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку». https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dodatok_PP_16.pdf
16. Гетманцев М. Електронні докази в цивільному процесі: практика застосування новел законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 19–23.
17. Гусєв О. Класифікація електронних доказів у цивільному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 18–22.
18. Декларація Комітету міністрів Ради Європи про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації від 12 лютого 2004 р. *Ліга. Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU04357>.
19. Євтухич І. М. Участь третіх осіб у цивільному процесі. *Вісник Херсонського національного університету*. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 5 (Том 1). С. 168–171.

20. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова» від 03 квітня 2003 року, ВВРУ, 2003, № 28, ст. 214

21. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 27 березня 2024 року, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, №22, ст. 816.

22. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо права на інформацію» від 22 грудня 2005 року, ВВРУ, 2006, №15, ст. 127

23. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 314.

24. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року, ВВРУ, 1993, №1, ст. 1

25. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №36, ст. 275.

26. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, №45, ст. 400.

27. Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст.256.

28. Закон України «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 року, ВВРУ, 1995, №13, ст. 83

29. Закон України «Про інформацію» 2 жовтня 1992 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650.

30. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2023, №№ 47-50, ст. 120.

31. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, №14, ст.87.
32. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» від 21 грудня 1993 року, ВВРУ, 1994, №10, ст. 44
33. Закон України від 03 жовтня 2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» // ВВРУ.- 2017.- №48. – ст. 436.
34. Закон України від 6 травня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» // ВВРУ.- 1993.- №24.- ст. 259.
35. Ізарова І. О., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України: навч. посіб. К.: ВД «Дакор», 2019. 274 с.
36. Ізарова І.О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації, Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Том 1 URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ae15bcab-5054-452b-80e0-2c696c66eb64/content>
37. Історія держави і права України. Хрестоматія / Укладачі Самохвалов В.П., Шевченко О.О., Вовк О.Й / За ред. О.О.Шевченка. - К.: Вентурі, 1996.
38. Каламбет С. В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / С. В. Каламбет, С. І. Іванов, Ю. В. Півняк Ю. В. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
39. Карнаух Т. М., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільне процесуальне право України: навч. посібн. К.: Юстініан, 2011. 400 с.

40. Кирдан Б. В. Права та обов'язки учасників справи позовного провадження. *Наукові інновації та передові технології*. № 9(37). 2024. С. 396–404.
41. Коломієць Ю. М., Задерний І. А. Гідність людини як юридична категорія. *Право і Безпека*. 2011. № 2 (39). С. 15–19.
42. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В. В. Комаров. – Х. : Право, 2012. –624 с.
43. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Курс цивільного процесу: підруч. / за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
44. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВРУ.- 1996.- №30.- ст. 141.
45. Короєд С. О. Вплив юридичної деонтології на формування активної поведінки судді в цивільному судочинстві щодо застосування правильного способу захисту цивільного права. *Судова апеляція*. 2015. № 1 (38). С. 50–57.
46. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : [моногр.] / С. О. Короєд. К. : «МП Леся», 2013. 509 с.
47. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі, гідності та ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. *Верховний Суд*. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/75692A8D9B099597C2257B7B004D2295](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/75692A8D9B099597C2257B7B004D2295).
48. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
49. Кройтор В.А., Сліпченко О.І. Розподіл обов'язків з доказування у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2023. № 1. С.171- 179.

50. Кучер В. О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія «Право». 2024. Випуск 84. Ч. 1. С. 311–316.

51. Лимар Ю. В. Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження. *Current trends in scientific research development*: тези III Міжн. наук.-практ. конф. (Бостон (США), 17–19 жовтня 2024 р.). С. 616–622.

52. Лимар Ю. В. Предмет доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5(5). С. 148–157.

53. Лимар Ю. В. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті. *Наука і техніка сьогодні*. 2014. № 11(39). С. 92–102.

54. Лимар Ю. В. Спеціальні способи захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Science in the modern world: innovations and challenges*: тези II Міжн. наук.-практ. конф. (Торонто (Канада), 24–26 жовтня 2024 р.). С. 705–710.

55. Лимар Ю. В. Участь третіх осіб у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Perspectives of contemporary science: theory and practice*: тези IX Міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 14–16 жовтня 2024 р.). С. 1359–1365.

56. Лимар Ю. В. Цивільний процесуальний статус сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7(25). С. 400–410.

57. Лимар Ю. В. Юридична природа та підстави судового захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Scientific research: modern challenges and future prospects*: тези III Міжн. наук.-практ. конф. (Мюнхен (Німеччина), 21–23 жовтня 2024 р.). С. 490–496.

58. Лимар Ю. В. Дотримання гідності, честі та ділової репутації політичними діячами у своїй професійній діяльності. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах сьогодення* : матеріали кафедр. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 2024 р.). Київ, 2024. С. 137-142.

59. Лимар Ю. В. Право на захист гідності, честі та ділової репутації суб'єктами владних повноважень. *Цивільне право в сучасних умовах: проблема та перспективи* : матеріали міжкафедр. наук.-практ. круглого столу, присвяч. Дню юриста в Україні (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 26–28.

60. Луспеник Д. Д. Застосування статті 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини при розгляді судами цивільних справ про захист честі, гідності і ділової репутації. *Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці*. Серія: Судова практика. Х.: Харків юридич., 2005. 432 с.

61. Луспеник Д. Д. Судопроизводство по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации (опровержение недостоверной информации) / Д. Д. Луспеник // *Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці*. Серія: Судова практика. – Х. : Харків юридич., 2005. – 320 с.

62. Луспеник Д. Захист честі, гідності та ділової репутації: практика Верховного суду. Онлайн-практикум. К., 25 с. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_prezentatsia.pdf.

63. Луспеник Д. Новелізація цивільного процесу: вплив на судову практику. Лекція. Національна школа суддів. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Luspenik_Novelizacia.pdf.

64. Луспеник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків : Харків юридичний, 2006. 480 с

65. Луспеник, Дмитро Дмитрович. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук:

12.00.03 / Луспеник Дмитро Дмитрович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2003. - 20 с.

66. Луспеник, Дмитро Дмитрович. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Луспеник Дмитро Дмитрович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2003. 192 с.

67. Майданик Р. А. Классификация способов защиты гражданских прав и интересов судом в Украине: теория и практика. *Альманах цивилістики: сб. статей.* Вып. 4. К., 2011. С. 107–147.

68. Мазур В. В., Калінюк А. Л. Відшкодування моральної шкоди як один із способів захисту честі, гідності та ділової репутації // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки". – 2025. – № 4.

69. Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Миколаєць. К., 2014. 189 арк.

70. Можаровська, Катерина Володимирівна. Процесуальні особливості розгляду справ про захист гідності, честі та ділової репутації публічних осіб [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Можаровська Катерина Володимирівна ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". - Одеса, 2014. - 20 с.

71. Можаровська К. В. Процесуальні особливості розгляду справ про захист гідності, честі та ділової репутації публічних осіб: дис. канд. юрид. наук. 12.00.03. О., 2014. 200 с.

72. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навчальний посібник. - К.: Знання, 1999.

73. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Верховний Суд.
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf.

74. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації. Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспеник. Київ, 2019. 53 с.

75. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: моногр.; Луць В. В., Галянтич М. К., Дзера О. В. та ін.; за заг. ред. В. В. Луця. К.: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. 319 с.

76. Підопригора О.А. Основи римського приватного права. - К.: Вища школа, 1995. - С.267.

77. Постанова Верховного Суду від 04 липня 2024 року у справі № 910/23597/17. *Ліга* *Закон.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/120245828?_ga=2.196089708.1574054488.1728903903-1055637229.1615907741#_gl=1*o0xv7u*_gcl_au*NzE0Njk2NjQ5LjE3MjgzMDE5MTk.

78. Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2018 року у справі № 757/8834/16-ц (провадження № 61-14698св18). Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Верховний Суд. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf.

79. Постанова Верховного Суду від 11 жовтня 2023 року у справі № 756/10624/21 (провадження № 61-1711св23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114187195>

80. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2019 року у справі № 439/1469/15-ц (провадження № 61-5189св18). Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Верховний Суд.

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf.

81. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2020 р. у справі № 925/1196/18 (провадження N 12-153Гс19). Ліга Закон.
<https://verdictum.ligazakon.net/document/89181204>.

82. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5, ОСОБА_6, Комунального підприємства «Редакція районної громадсько-політичної газети «Степова зоря» Петропавлівської районної ради Дніпропетровської області» в особі засновника Петропавлівської районної ради про захист честі, гідності та спростування недостовірної інформації та стягнення моральної шкоди. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74659864>

83. Постанова Верховного Суду від 29 серпня 2018 року у справі № 761/29315/16-ц (провадження № 61-23368св18)

84. Постанова Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у справі № 201/10584/16-ц (провадження № 61-14715св18),
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/81107486>.

85. Постанова Верховного Суду від 3 квітня 2019 року у справі № 757/4403/16-ц (провадження № 61-19243св18). Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Верховний Суд.
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf.

86. Постанова Верховного Суду у справі № 758/5922/17 від 10 травня 2018 року, посилення на Єдиний державний реєстр судових рішень
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/74120818>

87. Постанова Верховного Суду у справі № 761/7795/17 від 04 липня 2018 року, посилання на Єдиний державний реєстр судових рішень <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75133353>

88. Постанова КЦС ВС у справі 591/7099/16-ц від 20 травня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82119183>.

89. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6.

90. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4.

91. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text.

92. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 р.

93. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 червня 2009 року «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду».

94. Права, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.) / Упорядник В. А. Вислобоков; відповід. ред. Ю. С. Шемшученко. К., 1997. 547 с.

95. Пригоцький В. А. Цивільний процес: курс лекцій. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 484 с.

96. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 632 с.

97. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х. : Харків юридич., 2008. – 928 с.

98. Пряміцин В. Ю., Афанасьєв Д. В., Ланкін С. В. Процедура відкриття провадження у цивільному судочинстві як складник механізму реалізації права людини на справедливий суд. Південноукраїнський правничий часопис. 2021. № 1. С. 110–115.

99. Резолюція 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя від 16 жовтня 2005 р. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1165-1998-pravo-na-pryvathnist/>.

100. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti>.

101. Рішення Європейського суду з прав людини «Лінгенс проти Австрії» (1986). *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі*. К.: Укр. Центр Правничих Студій, 1999. № 1. С. 35.

102. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ляшко проти України». *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125880&filename=CASE%20OF%20LYASHKO%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False>.

103. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti>.

104. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>.

105. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 12 грудня 2018 року у справі за позовом ОСОБА_3 до Генеральної прокуратури України. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78916770>.

106. Рішення Сихівського районного суду м. Львова від 29 листопада 2016 року у справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_4 про захист честі, гідності та ділової репутації. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63238725>.

107. Ромовська З.В. Спірні питання відшкодування моральної шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 5. С. 41–44.

108. Рудько К. А. Обов'язок доказування та подання доказів у цивільному процесі. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2020. № 4(70). С. 125–128.
109. Саприкіна, Ірина Валентинівна. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Саприкіна Ірина Валентинівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2006. - 287 арк.
110. Саприкіна, Ірина Валентинівна. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Саприкіна Ірина Валентинівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2006. – 20 с.
111. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики): дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 287 с.
112. Сverdlichenko V. P. Здійснення і захист права на честь, гідність та ділову репутацію в умовах надзвичайного або воєнного стану: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 X., 2018. 219 с.
113. Семантико-текстуальна експертиза. Незалежний інститут судових експертиз. URL: <https://www.nise.expert/semantictextual>.
114. Сенік С. Відмова у відкритті провадження у цивільній справі. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2011. Вип. 53. С. 218–224.
115. Сенік С. Особливості участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, в цивільному процесі. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Випуск 61. С. 308–314.
116. Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 X., 2008. - 207 арк.

117. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / Фурса С. І., Фурса Є. І., Кармаза О. О. та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1248 с.
118. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. Х.: Консум, 2001. 656 с.
119. Словник української мови. *Портал української мови та культури*. URL:
<https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D0%B0>.
120. Сопільник Р. М., Єсімов С. С., Ковалів М. В., Скриньковський Р. М. Застосування електронних доказів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації за законодавством України. *Верховенство права*. 2019. № 2. С. 149–156.
121. Справа «Вегржиновський і Смолчевський проти Польщі» від 16.07.2013, заява № 33846/07 ([https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2233846/07%22\],%22itemid%22:\[%22001-122365%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2233846/07%22],%22itemid%22:[%22001-122365%22]}))
122. Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2008. 181 с.
123. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Монографія. - К.: Науковий світ, 2001. - 307 с.
124. Стефанчук Р.О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. - К.: Науковий світ, 2000.
125. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – К., 2006. – 201 арк.

126. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. — К: КНТ, 2007. — 626 с.
127. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2000. 222 с.
128. Стопченко К. О. Цивільне судочинство у справах про оспорування батьківства та материнства: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2019. 199 с.
129. Судово-психологічна експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз*. URL: <https://www.nise.expert/psychological>.
130. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. 808 с.
131. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права: підруч. / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2016. 734 с.
132. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва у справі № 752/14827/22 від 31 жовтня 2022 року, посилання на Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107306706>
133. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва у справі № 727/11539/22 від 18 березня 2023 року, посилання на Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109625476>
134. Фаренік С. Логіка і методологія наукового дослідження / С. Фаренік. — К. : Видавництво УАДУ, 2000. 340 с.
135. Феннич В.П. Судове засідання як процесуальна форма стадії розгляду справи по суті в цивільному процесі. *Закарпатські правові читання: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції* (Ужгород, 11–31 квітня 2019 р.); за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2019. С. 114–118.

136. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін.; за заг. ред. П. М. Рабіновича. Л.: Юрид. фак. ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 332 с.
137. Холмогорова Л. В. Загальна характеристика змісту стадії відкриття позовного провадження у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 81. С. 257–262.
138. Хортюк О. В. Генезис категорії «ділова репутація» юридичної особи. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 182–185.
139. Цал-Цалко Ю. Ю. Сутність підготовчого провадження. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. С. 74–80.
140. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2003. 20 с.
141. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03.К., 2002. 194 с.
142. Цивільне процесуальне право України (загальна частина): підруч. / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.
143. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. 760 с.
144. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб.; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.
145. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356.
146. Цивільний процес України: підручн.; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.

147. Цивільний процес: навч. посіб. / К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.; за заг. ред. проф. К. В. Гусарова. Х.: ТОВ «Оберіг», 2020. 229 с.
148. Цивільний процес: навч. посібн. / за ред. В. А. Кройтора. Х.: ХНУВС, 2022. 336 с.
149. Цивільний процес: навч. посібник; за заг. ред. Кройтора В. А. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 278 с.
150. Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство: моногр.; за заг. ред. Фурси С. Я., Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
151. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492.
152. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. [2-ге вид., допов. і переробл.]. К. : Атіка, 2010. 896 с.
153. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої]. – Х.: Одіссей, 2009. – 952 с.
154. Чванкін С. А. Особливості правового статусу третіх осіб у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 87–90.
155. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 479 арк.
156. Чурпіта Г. В. Цивільний процесуальний статус учасників справ позовного провадження. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №3(31). С. 705–714.

157. Шиманович О. М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2005. 20 с.

158. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах: навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 208 с.

159. Штефан, Анна Сергіївна. Цивільне судочинство у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і ділової репутації [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Штефан Анна Сергіївна ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. - К., 2013. - 20 с.

160. Штефан, Анна Сергіївна. Цивільне судочинство у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і ділової репутації [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Штефан Анна Сергіївна ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. - К., 2013. - 194 с.

161. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навч. посібн. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

162. Ярема А. Г., Давиденко Г. І. Новели цивільного судочинства // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 9. – С. 25–30;

163. Яроцька Г. С. Методологічні аспекти лінгвістичної експертизи у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2019. № 38. Том 3. С. 193–97;

164. Oleksandr O. Tykhomyrov, Denys O. Tykhomyrov, Liudmila V. Radovetska, Antonina V. Vatrал. Information human rights: State and prospects of doctrine interpretation // *The Age of Human Rights Journal*, 21 (December 2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лимар Ю. В. Предмет доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5 (5). С. 148–157. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/13364>.
2. Лимар Ю. В. Цивільний процесуальний статус сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7 (25). С. 400–410. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/13054/13116>.
3. Лимар Ю. В. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті. *Наука і техніка сьогодні*. 2014. № 11 (39). С. 92–102. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15838>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лимар Ю. В. Участь третіх осіб у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Perspectives of contemporary science: theory and practice* : тези IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14–16 жовт. 2024 р.). Львів, 2024. С. 1359–1365.
2. Лимар Ю. В. Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження. *Current trends in scientific research development* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Бостон, США, 17–19 жовт. 2024 р.). Бостон, 2024. С. 616–622.

3. Лимар Ю. В. Юридична природа та підстави судового захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Scientific research: modern challenges and future prospects* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Мюнхен, Німеччина, 21–23 жовт. 2024 р.). Мюнхен, 2024. С. 490–496.
4. Лимар Ю. В. Спеціальні способи захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Science in the modern world: innovations and challenges* : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (Торонто, Канада, 24–26 жовт. 2024 р.). Торонто, 2024. С. 705–710.
5. Лимар Ю. В. Дотримання гідності, честі та ділової репутації політичними діячами у своїй професійній діяльності. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах сьогодення* : матеріали кафедр. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 2024 р.). Київ, 2024. С. 137-142.
6. Лимар Ю. В. Право на захист гідності, честі та ділової репутації суб'єктами владних повноважень. *Цивільне право в сучасних умовах: проблема та перспективи* : матеріали міжкафедр. наук.-практ. круглого столу, присвяч. Дню юриста в Україні (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 26–28.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав МОЗОЛЬ

2025 року

АКТ

27. 03. 2025

м. Київ

№ 36-00/нр

Впровадження результатів дисертації
Лимаря Юрія Володимировича «Позовне
провадження у цивільних справах щодо
захисту честі, гідності та ділової репутації
фізичної особи» в освітній процес та
наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології, доктора філософії, доцента Калінюк Анжели Леонідівни;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ Лимаря Юрія Володимировича, матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», на тему «Позовне провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій, спрямованих на удосконалення інституту органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб у цивільному процесі України.

Проаналізовано основні результати дослідження Лимаря Ю.В., зокрема

наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Лимар Ю. В. Предмет доказування у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 5 (5). С. 148–157. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/13364>.
2. Лимар Ю. В. Цивільний процесуальний статус сторін у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7 (25). С. 400–410. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/13054/13116>.
3. Лимар Ю. В. Розгляд цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи по суті. *Наука і техніка сьогодні*. 2014. № 11 (39). С. 92–102. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15838>.
4. Лимар Ю. В. Участь третіх осіб у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. *Perspectives of contemporary science: theory and practice* : тези IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14–16 жовт. 2024 р.). Львів, 2024. С. 1359–1365.
5. Лимар Ю. В. Передумови звернення до суду із позовом щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи у порядку позовного провадження. *Current trends in scientific research development* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Бостон, США, 17–19 жовт. 2024 р.). Бостон, 2024. С. 616–622.
6. Лимар Ю. В. Юридична природа та підстави судового захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Scientific research: modern challenges and future prospects* : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Мюнхен, Німеччина, 21–23 жовт. 2024 р.). Мюнхен, 2024. С. 490–496.
7. Лимар Ю. В. Спеціальні способи захисту права на повагу до гідності та честі, а також права на недоторканість ділової репутації. *Science in the modern world: innovations and challenges* : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (Торонто, Канада, 24–26 жовт. 2024 р.). Торонто, 2024. С. 705–710.
8. Лимар Ю. В. Дотримання гідності, честі та ділової репутації політичними діячами у своїй професійній діяльності. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах сьогодення* : матеріали кафедр. наук.-теорет. круглого столу (Київ, 2024 р.). Київ, 2024. С. 137–142.
9. Лимар Ю. В. Право на захист гідності, честі та ділової репутації суб'єктами владних повноважень. *Цивільне право в сучасних умовах: проблема та перспективи* : матеріали міжкафедр. наук.-практ. круглого столу, присвяч. Дню юриста в Україні (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 26–28.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Лимаря Ю.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення, пропозиції, спрямовані на удосконалення інституту органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб у цивільному процесі України, а також практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання у науково-дослідній діяльності та в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Цивільне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», під час

підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Дар'я ГОРБЕНКО

Анжела КАЛІНЮК

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність

Цей акт складений про те, що представлені Лимарем Юрієм Володимировичем матеріали за результатами дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії на тему: «Позовне провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, а отже можуть бути використані у науковій та практичній діяльності.

Викладені у дисертаційному дослідженні теоретичні положення, практичні рекомендації та пропозиції, сформульовані Лимарем Юрієм Володимировичем будуть використані у законотворчій діяльності.

**Народний депутат України,
член Комітету Верховної Ради України
з питань гуманітарної та інформаційної політики,
Голова підкомітету з питань музичної індустрії
Комітету Верховної Ради України
з питань гуманітарної
та інформаційної політики**

ОЛЕКСАНДР САНЧЕНКО

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Санченко Олександр Володимирович
Сертифікат: 3FAA9288358EC00304000000F0DF2E00FD9CC600
Дійсний до: 09.11.2025 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
433.д/5-2025/91253 від 18.04.2025
1864777

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керуючий партнер адвокатського об'єднання

«ЕТОРУМ»

ОБ'ЄДНАННЯ

«ЕТОРУМ»

Олена КАРНАУХ-ГОЛОДНЯК

« 03 » 2025 року

АКТ

впровадження у правозастосовну діяльність дисертаційного дослідження на тему «Позовне провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи» здобувача кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
Лимаря Юрія Володимировича

Комісія у складі:

Голови комісії – Керуючого партнера, адвоката адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ» Карнаух-Голоднюк О.В.,

членів комісії: адвоката адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ» Голоднюка М.В. та адвоката адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ» Хорис А.О.,

склали цей акт про те, що теоретичні положення та практичні рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні на тему «Позовне провадження у цивільних справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи», підготовленому здобувачем кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту прав та психології Національної академії внутрішніх справ Лимаря Ю.В., мають високий науковий рівень та практичну цінність для адвокатської діяльності.

Викладені у дисертаційному дослідженні теоретичні положення та практичні рекомендації використовуються у діяльності Адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ» щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги під час розгляду і вирішення цивільних справ.

Голова комісії:

Керуючий партнер, адвокат адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ»

« 27 » 03 2025 року Олена КАРНАУХ-ГОЛОДНЯК

Члени комісії:

Адвокат адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ»

« 27 » 03 2025 року Микола ГОЛОДНЯК

Адвокат адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ»

« 27 » 03 2025 року Анна ХОРИС